

Кветослава КОПОРОВА (Ед.)

*Studium
Carpato-Ruthenorum
2010*

Штудії з карпаторусиністики

Пряшівська універзіта в Пряшові
Інштітут русиньского языка і культуры

Пряшів 2010

ISBN 978-80-555-0298-4

Вступне слово едітора

Інітїтут русиньского языка і културы Пряшївской універзіты в Пряшові, котрый vznikнув 1. марца 2008, мать за собов уж другый річник **Научных семінарїв карпаторусиністікы** (першыи річник ся зачав реалїзовати од фебруара 2009 року). Подля плану інітїтут каждорічно організує по шість семінарїв і позывать на них престижных шпеціалїстів з розлічных областей науки, котрых предметом інтересу суть Русины і карпаторусиністіка. Штруктуру каждого семінаря творять такы главны часты – 1. представлїня выступаючого з куртов інформаціов о ёго професіоналнім жывотї (публікуєме у зборнику), 2. реферат на выбрану тему, 3. діскузія і 4. презентація найновыих публікацій з области карпаторусиністікы. Семінарі суть адресованы як штудентам-русиністам, так выштыкм, котры ся ці то в професіоналнім, або і в непрофесіоналнім жывотї займають проблематїков Русинів, респ. ся о дану проблематїку якимсь способом інтересують. Потїшінём про організаторів семінарїв є факт, же в тім році ся їх регулярныма участниками стали штуденты-русиністы, як і штуденты іных апробацій, передовыштыкм історії, котры сі таким способом можуть проглубити ты свої знаня.

Рік 2010 был роком 15-го выроча од кодїфікації русиньского списовного языка на Словакії, зато першыи научный семінарь был присвяченый темі русиньского списовного языка і проблематїці ёго фунтованя в розлічных сферах жывота. Выступили на нїм двоє домашні лїнгвісты: перша доцентка русиньского языка на Словакії – доц. ПгДр. Анна Плішкова, ПгД., і доц. ПгДр. Василь Ябур, к. н., автор найвызначнішых научных публікацій з области русиньского списовного языка.

Далшыма выступаючіма были – історїк, професор Торонтьской універзіты Павел Роберт Магочій, історїк, Мгр. Гаврііл Бескид з Пряшова, лїнгвіста, проф. Др. Михайло Фейса з Універзіты в Новім Садї (Сербія), етнолог, Мгр. Себастіан Дубел-Дмитришин з Універзіты Адама Міцкевіча в Познанї (Польща).

Выступным документом з другого річника научных семінарїв карпаторусиністікы є зборник рефератів **Studium Carpato-Ruthenorum – Штудїї з карпаторусиністікы 2010**. Вірїме, же публікація буде збогачінём про выштыкы, котры ся шпеціалізують на Русинів і русиністіку як молу научну дісціплїну.

ПгДр. Кветослава КОПОРОВА

РЕФЕРАТЫ З
НАУЧНЫХ СЕМИНАРІВ
КАРПАТОРУСИНІСТІКЫ

К ПРОБЛЕМАМ КОДИФІКАЦІЇ РУСИНЬСКОГО ЯЗЫКА

Василь ЯБУР

Своє виступління зачну може кус нетрадічно (а може дакус і нескромно) тым, же уж пятнадцять років ся в різних виступліннях, рефератах, статях і т. п. твердить, же кодифікація ці штандартізація русиньского языка в Словакії є в часі по возроджіню русинства найвызначнішым актом, найвызначнішов подіїв, котра найвеце помогла знову зачати ужывати наш язык в різних сферах, де бы ся Русины без кодифікованых норм не могли проявити. Было то з офіціалных штатных міст главне условіє того, абы сьме ся дістали до радія, до телевізії, до школ ці до інших сфер жывота нашой сполочности. На тоту почесть ся організовали і організують многыма русиньскыма організаціями славностны стрітнутя, многы організації ся хвалять тым, яку мають заслугу на тім акті і т. п. Главну заслугу собі присвоює *Русиньска оброда* як гарант кодифікачного акту. Уж такой по славностнім акті кодифікації до наших і заграничних медій ішла інформація, же *Русиньска оброда* на челі з председом Николаєм Ляшом кодифіковала русиньскый язык, што была фактічно велика дезінформація, бо в ній ніхто не спомянув тых, без работы котрых бы ниякый славностный акт кодифікації ся не міг зреалізувати. Кідь уж говорити о заслугах *Русиньской оброды*, так треба повісти, же в ній люде, маючі главну заслугу на цілім процесі приправы условій про реалізацію кодифікації, будь уже не суть міджі нами (маю на думці Василя Турка, котрый був главным і найзаслуженішым ініціатором цілого того процесу), або в *Русиньській оброді* уж давно не роблять (маю на думці Александра Зозуляка, шефредактора *Народных новинок* і *Русина*, котрый був главным реалізатором тых замірів, к чому вів і цілий колектів редакції). Остатні членове выбору РО на тім вшыткім нияку векшу заслугу не мали, лем то пізніше знали і знають про себе в пригоднім моменті выужыти, а то главно тоты, што ся нараз обявили аж тогды, кідь уж было ясне, же Русины будуть ся і надале розвивати, бо уж мають кодифікований язык. Чом мусила быти РО гарантом кодифікації, было уж много раз высвітлене, але про істоту сі то повіджме іщі раз: гарантом такого акту може быти будь найвысша научна інштитуція даного народа, або ёго найвысша школьска інштитуція. Кідь ани єдної ани другой не є, тогды на себе тоту задачу може перевзяти організація, котра є найузнаванішым репрезентантом той народности, а в тім часі то была єднозначно *Русиньска оброда*.

І так, славиме уж 15. роковины кодифікації русиньського языка, многы сі приписують векшы ці меншы заслугы на тім актї, лем омного менше (або цалком нияк) ся говорить о тых, хто створив, сформуловав тоты языковы нормы,¹ дякуючі котрым ся міг реалізувати тот славностный акт кодифікації з боку обсягового. Маю на думці авторів кодифікачных публікацій, на котрых ся од першопочатку якось забывают. Уж славностный акт кодифікації свідчів о тім, што-м спомянув выше. В торжественній президії сиділи многы (ці уж заслужено або незаслужено), але доц. ПгДр. Юрій Панько, к. н., і доц. ПгДр. Василь Ябур, к. н. – ні. Кідь ся читала Декларація – як главный документ акту кодифікації (позн. апропо – хто є автором Декларації? Не мусите гадати – єден з кодифікаторів...), так кодифікаторы стояли десь взду в кутику, кідь ся читали славностны рефераты, хто спомянув їх мена? Нихто. Они не хыбили нікому, бо їх не видно ани на публікованых фотографіях, не выступали ани в радію, ани в телевізії, ани на прес-конференціях. Просто наш язык кодифіковала *Русиньска оброда* а готово! Брали сьме то барз довго як кривду а думам сі, же нас то болить дотеперь. У звязи з тым іщі єден приклад: в році 2000 РО організовала славность к 5-ым роковинам кодифікації языка в Міджілабірцях. Мене позвали на тоту славность так, же-м нашов на робочім столі позваня неадресоване нікому, без мена, іщі і без обалкы. Барз ня то уразило і такої на другый день єм написав жадость о зрушіня членства в РО і од того часу не єм ей членом. Стрітив єм ся але і з многыма позитівныма одкликами, котры погладили душу. З того множества ся мі може найвеце записали до памняти такы два. Дас рік по кодифікації мі Михайло Гиряк при неформалній стрічі десь на улиці повів: „*Василу, малохто з Русинів собі усвідомлює, може ани ты сам ні, яке велике діло ты про нас зробив. Я тобі зато дуже красно дякую.*“ Другый приклад не є такый емоційный, але правдивый. Юрко Цігра при єдній неформалній дебаті конштатовав: „*Василу, пустити ся до кодифікації было дость ріскантне діло, то єсь мусив мати дость велику одвагу – рісковати як професіоналну, так людську честь.*“ А тото была про мене тыж похвала, котру собі ціню. Але дость уж о таких „маловажных“ вопросах, вернийме ся к темі мого выступлїня, к проблематіці кодифікації русиньського языка.

Хоць вшыткы твердиме, же маєме кодифікований ці штандартізований літературный русиньський язык, я собі думам, же то не є так цалком правда. Вшыткы ся згоднеме на тім, же нашым народным языком є русиньський язык. Він обсягує в собі як літературный язык (кодифікованы нормы ці норматівну подобу), так і діалекты, котры суть жрідлом доповнєваня ці выліпшованя літературного языка. Каждый літературный язык (т. зн. і

1 ЯБУР, Василь, ПАНЬКО, Юрій: *Правила русиньського правопису*. Пряшів: Русиньска оброда, Інститут русиньського языка і культури, 1994.

русиньський) бы мав быти найдоконалішов формов народного языка. Знову ся исто вышиткы згоднеме на тім, же каждый літературный язык бы мав діспоновати двома комунікачними нормами: говоренов (бісіднов) і графічнов (писомнов). Мы уж 15 років маєме кодифіковану лем графічну (писомну) подобу літературного языка, хыбить нам кодифікована ці норматівна подоба устной (бісідной) подобы літературного языка, значить орфоепічны нормы, нормы справного высловлєваня поєдных звуков в залежности од їх позиції в слові або в споїну слов, а тыж од павзы і од притиску (акценту). Устна норматівна подоба літературного языка бы ся мала ужывати на годинах русиньского языка в школах, в радію, в телевизії, в театрі і т. д. Зато бы-м рекомендовав чім скоріше таку норматівну подобу приготувати, дати кваліфіковано посудити і офіціално прияти. Покры мі є знаме, над таков проблематиков уж довшыи час робить ПгДр. К. Копорова,² має то быти і темов ей докторандьской работы, также може тота робота бы могла послужити як основа норматівной подобы правил орфоепії.

Вернийме ся але к *Правилам правопису*, юбілей котрых сі днесь припоминаме. Уж у вступі сьме увели, же їх найголовнішов задачов є: на основі писма (графікы) і правопису (орфографії) предложити сістемный опис графічных средств, котрыма ся фіксує примарна реч, то є звукова подоба языка, чім ся вытваряють єго писомный прояв. Выходили сьме главно з овіреных прінципів правопису інших славянських языків, главно фонемного (фонологічного) прінципу, подля котрого каждый фонемі одповідать окрема графема. І кідь ся на першыи погляд здасть, же міжкі графічнов сістемов в порівнаню з фонемнов сістемов є великий розділ, і так обидві тоты сістемы все будуть творити цілостну сістему, бо то суть, властно, все два варіанты єдной сістемы. Нігда сьме не твердили, же то суть бесхыбны правила, все сьме то вважали за єдну з першых спроб знормованя писомного прояву, зато сьме просили вышиткых читателів русиньских текстів, абы нам заганыли свої припомины і рекомендації на їх выліпшованя. Як уж сьме вєце раз увели, пришло їх высше 50, за котры іщі раз красно дякуєме. І з них было видно, же людєм не є єдно нєлєм што пишеме, але і як пишеме. Плусом быв може і факт, же

2 КОПОРОВА, Кветослава. Язык професіонального русиньского театру. In ПЛІШКОВА, Анна (ед.): *Русиньський язык меджі двома конгресами*. Пряшів: Світовий конгрес Русинів, Інститут русиньского языка і культуры Пряшівской універзیتی в Пряшові, 2008 с. 113-121; КОПОРОВА, Кветослава: Проблемы акцентологии з погляду нормативности і практики. In PLIŠKOVÁ, Anna (ed.): *Jazyková kultúra a jazyková norma v rusínskom jazyku./Языкова культура і языкова норма в русиньскім языку*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Ústav regionálnych a národnostných štúdií, 2007, с. 159-168; KOPOROVÁ, Kvetoslava: Rusínsky jazyk v kontexte slovanských jazykov. (Náčrt niektorých problémov akcentológie v rusínskom jazyku z pohľadu normatívnosti a praxe.). In *Slavistika v premenách času (štúdie z jazykovednej a literárnovednej komparatistiky)*. Vedecká redaktorka prof. PhDr. Júlia Dudášová, CSc. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2009, с. 276-285.

іщі перед книжним выданєм сьме правила графікы і орфографії выдали в *Народных новинках* як прилогу і вызвали сьме читателїв, абы ся к ним высловили. Ту хочу іщі раз підкреслити, же автором правил графікы і орфографії є Василь Ябур. Мій сполуавтор Ю. Панько написав формотворіння (окрем часослова) і основы синтаксису. Также критика і похвала за правопис належала і належить мені. Кідь уж сьме при авторстві, так і в новых правилах цілый правопис (графіку і орфографію) написав я, моя сполуавторка доц. ПгДр. А. Плїшкова, ПгД., написала до них части о словотворінню і пунктуації. З того виходить, же за правопис в першых і других правилах треба критіковати мене, а не моїх сполуавторів. З того мож зробити іщі єдно заключіння, же до правил правопису окрем мене ниhto другый не написав ани єден рядок. То споминам зато, же ня обвинили, же єм в новых правилах комусь штось украв. Не міг єм украсти того, што написав я сам.

А теперь курто к приправі змін. Тиск на зміну правил правопису зачав барз скоро, може ани не пять років по їх выданю. Тогды іщі дость часто засідала языкова комісія, котру вів я. Лем уже не робила при *Русиньській оброді*, але при Одділїню русиньского языка і культуры Інштїтуту народностных штудій і чужжіх языків Пряшівской універзіты. Ту настає і зміна гаранта, бо наше одділїня є інтегралнов частєв універзіты.

Я не був застанцєм таких скорых змін і не був єм і не єм пересвідченый, ці уж і 10 років было дость на то, жебы ся зробили в правилах усякы радикалны зміны. Дозволю собі ходем єдну цїтацію з моєї приправи на засідання комісії: „*Не маю з того добре почуття, припадам сі як знасилнєваний, бо-м фурт пересвідченый, же поступность роботы, котру дакотры з вас просаджують, не є справна. Графіка і орфографія суть єдины дісциплїны, што суть цалком готовы. Остатні суть будь часточно розроблены, або нияк. Не можу порозуміти, чом тратити дорогой час на „квazi“ выліпшования уж готового, а не робити скоріше того, што іщі не є готове. Кідь буде готове і остатнє, потім ся вернути знову к зачаткам і зачати выліпшувати.*“ Такой поступ мі радили напр. проф. ПгДр. Ян Горецкі, др. н., проф. ПгДр. Ян Доруля, др. н., проф. Др. Александер Дуліченко, др. н., і дакотры далшы. Може бы сьме ся могли кус і похвалити, кідь такой вызначный славїста як професор Ян Горецкі ся высловив, же з теоретічного боку роспрацованя нашої графікы і орфографії не має важну хыбу. Але не пересвідчив єм цілу комісію, так сьме зачали рїшати проблематїку змін правопису. Хто ходив на засідання той комісії (а ходило нас там дость много, коло 10 – 12 людей), так сі памнятат, же векшынов при діскусії о поедных змінах нас при столї зістало до кінця дость мало тых, хто був приправлений аргументовати свою позицію – обычай-

но двоє: Др. Ю. Цігра і я. Бо такы аргументы, як „подля мене бы то мало быти так“, сьме не брали до увагы.

Пак сьме ся під неустанным тиском розгодли про зміну правил правопису, лем уж не під гаранціов РО, бо наша інштитуція уж має свою властну компетенцію.

Але із змін ов почекали сьме холем до часу, кідь уж ся могла кваліфіковано высловити к тому і молодша генерація, про котру главно тоту норму твориме.

І так в році 2005 сьме вирішыли реалізувати зміны в правилах правопису,³ котрых доведна было зроблених коло 30, што є дость великий засяг до правил з року 1994. Кідь єм сі теперь знову перелистовав свої записы із засідання бывшой языковой комісії, так єм не нашов ани єдну теперішню зміну, о котрій бы сьме тогды не дискутовали. Треба признати, же я особно мав приготолених іщі вєце алтернатів змін, але повностєв сьме ся на них не уеднотили. Я хотів просадити іщі вєце змін, рекомєнованих главно Др. Ю. Цігром, бо єго пропозиції ся мі віділи конштруктивны, роблєны із заміром якнайвєце приближыти правопис і формотворіння регіону, взятому за основу кодифікації.

Новы правила правопису выкликали як позітивны, так і негативны реакції. Мушу ся признати, же і я як єден з авторів маю даякы претензії к формалній стороні правил, а то главно к їх назві, дале к тому, же ся не увєли (як в першых правилах) авторы окремых капітол, же публікація вышла з дость великым чіслом передруків (неоправених хыб), але то суть хыбы формалного характеру, котры не мають даякий важный вплив на цілковый обсяг правил.

При єднім з розговорів про *Народны новинкы* о правилах єм дістав вопрос, який є мій погляд главно на критичны припоминкы на дакотры із змін в правописных нормах.

Одповідь на такый вопрос не є проста, зато єм одповів кус діпломатично: *„Каждый ужыватель русиньского языка, котрый є нашим народным языком, має право высловити ся к єго нормативній подобі уж хоць бы лем зато, же літературный язык бы мав быти найдоконалішов формов народного языка. Я як автор норм графічної подобы языка не можу і не хочу никому заказовати высловлєвати ся к тым нормам, а то главно тогды, кідь їх чоловік высловлює із заміром, же тьма критичныма припоминками поможе выліпшыти даны правописны нормы. Припоминкы писаны або высловлєваны з такым заміром приїмам вдячно, бо з них є*

3 ЯБУР, Василь, ПЛІШКОВА, Анна: *Русиньскый язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2005; ЯБУР, Василь, ПЛІШКОВА, Анна, КОПОРОВА, Кветослава: *Русиньска лексика на основі змін у правилах русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2007.

видно, же їх авторам проблематика языка не є чужа, же їм не є єдно, як пишеме. Лемже суть припоминкы высловлєваны з інакшым замінром, котры мають за ціль ранили, зосміинити, уразити, а то нелем мене як автора, але іщі і моїх краянів із сниньской, убляньской ці улїчской долины, якобы через них, хоснуючі даякы явы з їх говорів, сьме не выліпишovali, але засмічовали русиньскый язык. Але они так говорят по русиньскы, як і мы, русиньскый язык є тыж їх народным языком. Тото я бы собі нігда не дозволив высловити в одношіню к дакотрым із русиньскых діалектів.⁴

Найвеце єм але смутный з того, же дакотры з критіків нароком не дотримують правописны нормы, лемже нелем новы, але ани тоты з року 1994, хочь твердят, же ся к ним треба знова вернути. Я сі думам, же тото порушования правописных норм (ці уж новых або і старых) выплывать скоріше з уразености з неакцептованя дакотрых їх пропозицій на зміну в новых правилах, або може зато, же не были прямыма участниками схвалєваня новых правил. Не хотять порозуміти, же ту уж є інституція, котра ся проблематіков языка заоберать на професіоналній а тым і научній уровни. Тото не є добра сітуація ани про тых, што хоснують новы правила правопису, ани про тых, што їх ігнорують з будьяких причін. Тото нас знову розділює, што шкодить нам ушыткым. Треба чім скоріше зачати інтензивно робити на зьєдночіню, бо лем в єдности є сила.

Много інтересных рекомендацій з одборного погляду можеме найти в статях з ІІІ. Міджінародного конгресу русиньского языка в Кракові.⁵ Може тому ділу напomoже новостворена языкова комісія при Інштітуті русиньского языка і культуры, zostавлена як порадный орган інштітуту, то укаже будучность.

Хочу ту перед участниками семінаря выголосити, же кідь на причіні той незгоды єм я як автор правопису в першых і других правилах, так я охотный такой од завтрашнєго дня перестати в тій области робити.

На заключіня свого выступлїня я бы рекомендовав ушыткым компетентным лем єдно – зробити вшытко про тото, абы сьме ся зьєднотили як в правописі, так і поглядах на рішаня пекучіх вопросов жывота Русинів на Словеньску.

Своє выступлїня собі дозволю закінчіти цитатом із выступлїня проф. Ю. Ванька на ІІІ. Міджінароднім конгресі русиньского языка в Кракові: „Сітуацію, в якій ся находить сучасный русиньскый літературный язык,

4 ЗОЗУЛЯК, Александер: Юбілующий визначный русиньскый лінгвіста. In *Народны новинкы*, XVI, 41-43, 2006, с. 1.

5 ПЛІШКОВА, Анна (ед.): *Русиньскый язык меджі двома контресами*. Пряшів: Світовый конгрес Русинів, Інштітут русиньского языка і культуры Пряшівской універзіты в Пряшіві, 2008.

мож означити як став гляданя, а то в історії літературних языків не є ніч нове. Але з історії, а головно з властной скусености, ся треба поучити і йти дале. “⁶

*Реферат был написаный в рамках грантового проекту
VEGA I/0399/08 – Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku: výskum a vývoj.*

Doc. PhDr. Vasil' Jabur. CSc.
Ústav rusínskeho jazyka a kultúry PU
Nám. legionárov 3
080 01 Prešov

⁶ ВАНЬКО, Юрій: Формування койне з літературних штандардів. In *Русин*, XVII, 4, 2007, с. 7.

15 РОКІВ КОДІФІКАЦІЇ РУСИНЬСЬКОГО ЯЗЫКА НА СЛОВЕНЬСКУ

Анна ПЛІШКОВА

27. януара 2010 русиньска громада в Словенській республіці собі при-
поминала скромный, але в новодобій історії Русинів о то визначніший
юбілей – 15 років од кодифікації свого материньского языка. Не є то
довгий історичный період з погляду ниякого живого організму, не то спи-
совного языка, зато на ёго сучасный став ся можеме позерати лем як на
факт корешпондууючій з ёго раннім віком. З другого боку, тот час був
єдним з домінантных факторів, який в основі визначив ёго характер і на-
креслив потенціалну перспективу далшого розвоя. Час назначив але і то, до
якой міры є тот живый організм зрілий стати ся основным інструментом
комунікації в окремых сферах¹ народностного жывота Русинів, як і то, до
якой міры суть Русини зрілим народом акцептовати факт екзистенції сво-
го списовного языка.²

Вертаючі ся до нашої недавной, понад 20 років старой, історії спер-
ед рока 1989, кодифікація русиньского языка была лем фікціов, котра ся
до нашого народностного контексту вертала як комета – лем в політично
свободніших часах. Не быти Новембра 1989, може фікціов бы зістала і
про далшы генерації Русинів, предкы котрых внаслідку обективних, але

1 О сферах жывання русиньского языка на Словенську позерай: PLISHKOVA, Anna: *Language and National Identity: Rusyns South of Carpathians. East European Monographs*. New York: Columbia University Press, 2009; ПЛІШКОВА, Анна: III. Соціолінгвістичный аспект. Пряшівска Русь. In MAGOCSI, Paul Robert (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык*. Opole: Uniwersytet Opolski - Instytut Filologii Polskiej, 2004, с. 317-390, доповнене видання з дакотрыма змінами 2007, с. 318-392.

2 ПЛІШКОВА, Анна: К дакотрым проблемам кодифікації і акцептації русиньского языка на Словенську. In GLOŠÍKOVÁ, Oľga (ed.): *Sociokultúrna realita a príroda. Zborník recenzovaných vedeckých prác s medzinárodnou účasťou (tretí ročník)*. Prešov: Technická univerzita v Košiciach, 2008, с. 226-238; ЗОЗУЛЯК, Александер. Акцептація нормативности в русиньській публіцистиці в Словакії. In ПЛІШКОВА, Анна (ed.): *Русинський язык меджі двома конгресами*. Пряшів: Світовый конгрес Русинів, Інститут русиньского языка і культуры Пряшівской універзیتی в Пряшові, 2008, с. 103-112; КОПОРОВА, Кветослава. Язык професіонального русиньского театру. In ПЛІШКОВА, Анна (ed.): *Русинський язык меджі двома конгресами*, с. 113-121; КОПОРОВА, Кветослава: Проблемы акцентології з погляду нормативности і практики. In PLÍŠKOVÁ, Anna (ed.): *Jazyková kultúra a jazyková norma v rusínskom jazyku. Языкова культура і языкова норма в русиньскім языку*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Ústav regionálnych a národnostných štúdií, 2007, с. 159-168; БЛЫХОВА, Алена: Нормативность і чужоязычны впливы. In PLÍŠKOVÁ, Anna (ed): *Ja-zyková kultúra a jazyková norma v rusínskom jazyku*, с. 111-121.

часто і суб'єктивних факторів свій понад 300 років старий вопрос списовного языка не были способны вирішити, хоч не мож повісти, же ниякы снагы не розвинули. Розвинули і розвивали, але невирішений вопрос їх народной ідентифікації в комплікованім політичнім контексті ся став про них ярмом, під вагов якого легше їм было придати ся к дакотрій із „міцніших“ народно-языковых ліній, як пестовати властну – про многих „недуйдаву“, „недостойну“.³ Неєднота, яка настала наслідком такой россияности, повіджене словами Івана Мациньского, ся стала „нашов народнов хворотов“,⁴ з якої тяжко было бы ся вылічити без радикальных змін внутро- і заграничнополітичної ситуації в поновембровій Европі. Поновембровый розвой і формулація в нїм принципіальних задач і цілів про захованя і перспективный розвой етніка ходем на даякий час прикладно з'єднали русинську інтелігенцію.

І так зачаток рока 1995 фікцію змінив на факт і на зачаток новой етапы в животі єдного невеликого народа, який як кібы ся назад зродив на мапі світа і в своїй домовині – в Карпатах. Кодифікація языка Русинів⁵ вернула назад до бою за свою ідентичність і за права про свій списовный язык. Стала ся сатісфакціов за минулы роки ігнорації народностных прав Русинів і підкріпила русинський народный рух на пути за властнов еманціпаціов.

Очівісно, наслідных 15 років (1995 – 2010) покодифікачного періоду русинського народного жывота не было легких з ниякого аспекту і в никотрій з країн, в котрых Русины жыють, враховано Словенської републікы. Ігнорація штату найбівшой русинської громады, яка жыє в рамках України, і з той причіны радикалізація містного народного руху не могла не мати свої ремінісценції і в навколишніх країнах. Молода Словенська републіка хоч ся стотожнївала з демократічными европскыма принципамы при формованю домашней легіслативы, але їх реалізація в практичнім животі часто была залежна од характеру републіковей влады: ці в ній переважав націоналістичный, або ліберальный – а то і к народностным меншынам – элемент. З тым была звязана і реална фінанчна підпора активіт русинської народностной меншыны, враховано тых, які мали прямиый вплив на розвой їх списовного языка. Найліпше то видно на періодічности выдання русинської „періодічной“ пресы – „тыжденника“ *Народны новин-*

3 MAGOCSI, P. R.: Rusínska jazyková otázka znova nastolená. In MAGOCSI, P. R. (ed.): *A new Slavic Language is born. The Rusyn Literary Language of Slovakia./Zrodil sa nový slovanský jazyk. Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku*. New York: Columbia University Press, 1996.

4 МАЦИНСЬКИЙ, Іван. Концепції, безконцепційність і - де ти, концепції нашого культурного життя. In *Дукля*, XIII, 2, 1965, с. 37-55.

5 MAGOCSI, P. R. (ed.): *A new Slavic Language is born. The Rusyn Literary Language of Slovakia./Zrodil sa nový slovanský jazyk. Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku*. New York: Columbia University Press, 1996; МАГОЧІЙ, Павел Роберт: Кодифікація русинського языка очами історика. In PLÍŠKOVÁ, Anna (ed): *Jazyková kultúra a jazyková norma v rusínskom jazyku*, с. 24-30.

кы і „двоймісячника“ *Русин*. Ведь у своїй 18-річній історії новинкы выходили як тыжденник лем три (!) роки – в роках 1992 – 1994, а о 10 років пізніше докінця їх судьба была цалком неясна. Подобно нестабільнов од року 1995 є періодичность *Русина*, котра таксамо корешпондує з обємом штатной дотації. (На порівняня можеме увести, же кідь в р. 1994 русиньскы організації дістали од штату дотацію 6 міліонів Ск, то в р. 1995 то было уж лем 1,6 міл. корун.⁶) Абсенція самостатного русиньского часопису про діти і молодеж на Словеньску тыж о дачім говорить... А приділевания найбівшого обєму штатных фінанцій в рамках русиньской меншыны на проєкты заміряны на фолклорны акції тыж не є непідложене: ведь штат од року 1995 перестав давати фінанції на платы професіональных робітників у сфері народностной культуры, тоту повинность переніс на матерьскы країны, респ. іншы zdroї фінанцованя, і так тактічно ся збавив повинности платити за роботу в сфері русиньской культуры професіональным працівникам. Вислідком такой політики є, же русиньскы народностны організації і редакції од року 1995 суть без єдиного професіонального робітника, причім до року 1995 їх мали 11 – 12.⁷

Оптимістичнішов ся нам по 15 роках явить ситуація у сфері **школства, видаваня учебной літературы і навчаня русиньского языка**, хоць ремінісценції „новот“ у сфері культуры мали прямый негатівный вплив і на тоту сферу. Успіхы в ній суть прямо залежны од дакількох факторів, без сугры котрых тяжко чекати надійну перспективу про русиньске школство, якого дондесь, властно, на Словеньску ніт. Із девятёх школ суть на северовыході Словеньска переважно лем школы з двояков формов навчаня русиньского языка – як неповинного предмета і як кружка, і лем єдина є в правім змыслі слова русиньска основна школа, т. є. школа з русиньським навчалным языком, в Чабинах (окр. Міджілабірці).⁸ В економічно слабім регіоні северовыходного Словеньска видиме то як кус парадоксний яв, котрым бы ся мали займати главно сучасны зряджователі основных школ, т. є. сільскы і містьскы уряды по селах і містах, де жые мінімально 20 % жытелів русиньской народности. Тоты абсенціов евіденції своїх школ у сіті народностных школ – каждорічно страчають значный обєм штатных фінанцій, котры їм наконець хыблять при розвоєвых проєктах або актівітах школы. Аналізованём прі-

6 GAJDOŠ, Marián, KONEČNÝ, Stanislav: Rusínska a ukrajinská menšina v národnostnej politike Slovenska po roku 1989. In ŠUTAJ, Štefan (ed.): *Národnostná politika na Slovensku po roku 1989*. Prešov: Universum, 2005, с. 109-120.

7 PLÍŠKOVÁ, Anna: *Rusínsky jazyk na Slovensku: náčrt vývoja a súčasné problémy*. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum, 2007, с. 76-77.

8 PLÍŠKOVÁ, Anna: K niektorým aspektom používania rusínskeho spisovného jazyka vo vzdelávacom systéme Slovenskej republiky. In LELKES, Gábor - TÓTH, Károly (eds.): *Národnostné a etnické menšiny na Slovensku 2006*. Šamorín: Fórum inštitút pre výskum menšín, 2007, с. 99-111.

чін такой сітуації ся але назад дістанеме к попередньому проблему – абсенції професіональных робітників у сфері русиньской культуры, котры бы міджі Русинами вели цілену і систематічну культурно-освітню роботу, бо vznik народностной школы залежить в першім ряді од ступня народной свідомости і культурной зрілости людей, котры мож доцілити лем добгодобов і систематічных виховов. Хоць за надійну перспективу в области школства Русинів поважуєме акредітацію бакаларьского і магістерьского високошкольського штудійного програму русиньскый язык і література, без достаточной кількості adeptів того штудія із освоєнов базов знань предписаных учебными основами з русиньского языка і літературы про основны і середні школы, як і з выплеканым одношінєм к русиньському языку і культурі не мож чекати, же штудійный програм буде продуковати надміру запаленых про народностне діло учітелів. А скусености з 12-річного фунгованя русиньского языка в школьській системі СР насвідчують, же такы учітелі можуть грати барз визначну роль у перспективнім розвою школы як народностной, в нашім припаді – русиньской. Такых учітелів у тісній кооперації з народно свідомым священиком у селі, старостом і директором школы поважуєме за опорны стовпы потенціального розвоя русиньского школства.

В непосліднім ряді бы сьме хотіли вказати на штатны, респ. зо штатного розпочту дотованы інституції, котры діють в русиньскім народностнім контексті – верейноправны медії, але главно церькви выходного обряду, в котрых материньскый язык Русинів зо закона має мати своє місто. Парадоксы за 15-річний покодифікачний період находиме і ту, кідь возьмеме до увагы, же русиньскый язык ся подарило завести до Словеньской телевізії аж року 1999 а до Словеньского розгласу докінця аж року 2002, а то по многих діскузіях і вшеляких обштрукціях. Днесь фунгованя русиньского списовного языка – і хоць в аспекті языковой культуры у каждого все є што выліпшовати – в них береме як природный яв, але по році 1995 довго то была лем фікція. Подобно як фікціов іщі і й днесь, 15 років од кодифікації, ся нам видить офіціалне уведжіня русиньского языка до пасторації і до выдань Православной церькви на Словеньску або установліня єпископа про Русинів в рамках Грекокатолицького архієпіскопства в Пряшові, ці уведжіня русиньского языка до літургії обидвох церьквей выходного обряду. Довгодобе ігнорованя даныма інституціями уведжених фактів (апропо, інституціями дотованыма штатом, котрый акцептує русиньску меншину на своїй теріторії) лем припомагать однароднєваню і асіміляції Русинів, як і вытрачаню ся їх материньского языка з церьковной сфери а поступно і з каждоденного жывота.

Фреквентованы діскузії на даны темы хоць часом ся здали надійныма, але не принесли желанный ефект. За часточну сатісфакцію в тій сфері

поважуєме активіты *Кругу русиньскых грекокатолицьких священиків* і об-новленої русиньської церковно-культурної організації *Общества св. Йоана Крестителя*, заміряних, окремі іншого, на підпорі розвою русиньського языка і пасторачной практикы в нїм посередництвом властных періодичных видань (кварталник *Артос* і *Грекокатолицький русиньський календарь*), але главно перекладів церковных текстів з церковнославянського до русиньського списовного языка.⁹

Як найстабільнішу сферу реалізації русиньського списовного языка на Словеньску за послїдніх 15 років мож поважувати **літературну** і **театралну**, хоч в обидвох русиньскы діалекты мали своє місто і передтым.

Перша з них ся до днешніх днів може похвалити виданєм понад стовкы книжных видань, міджі якими суть творы стабільных і зрілых авторів (Штефан Сухий, Марія Мальцовска, Миколай Ксеняк, Юрко Харитун), новообявленных (Осиф Кудзей, Квета Мороховічова-Цвик, Івета Мельникакова), але і надійных зачінаючих авторів русиньскоязычной літературы.¹⁰ Очівісно, їх творчость была мотивована переважно штудіями русиньського языка (М. Гомолєва, М. Кавчакова, П. Семанцєва) і презентаціов на сторінках *Русалкы* – кварталной прилогы про русиньскы діти і молодеж (од р. 2000) і *Поздравлія Русинів* – літературной прилогы *Народных новинок* (од р. 1995).

Друга з уведжених інституцій – *Театер Александра Духновича* в Пряшові – перешла нелем змінов своєї назвы, але і трансформаціями характеру роботи драматічного колективу, драматургії, сценографії і комплексных творивых поступів у роботі. По выміні генерації артистів у 80-ых роках 20. ст., кінцєм 90-ых 20. ст. років мінить ся характер публікы. З класічного выріс експериментальный театр, причім поступный переход на русиньський діалект іщі перед Новембром 1989 (6. 2. 1988) був якбы інтегралнов частєв того переходу, аж поступно ся русиньський язык став домінантным в роботі того театру, а так є то дондєсь. Очівісно, вдяка зрозумілому языку театр назад здобыв приязнь публікы на северовыходї Словакії, наывіше, став ся узнаванов і репрезентатівнов сценов цілословенського театралного контексту.¹¹

9 POPOVEC, Jaroslav: Spolok sv. Jána Krstiteľa v náboženskom a národnom živote Rusínov. In PLÍŠKOVÁ, Anna (ed.): *Rusínska kultúra a školstvo po roku 1989*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove - Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2008, с. 69-81; KRAJŇÁK, František: Aplikácia rusínskeho jazyka v cirkevných obradoch Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku. In PLÍŠKOVÁ, Anna (ed.): *Rusínska kultúra a školstvo po roku 1989*, с. 147-162; КРАЙНІЯК, Франтішек: Русиньський язык у конфесійных текстах. In ПЛІШКОВА, Анна (ед.): *Русиньський язык меджі двома конгресами*, с. 122-126.

10 ПЛІШКОВА, Анна (Зост.): *РУСАЛКА: Творчость молодых авторів 2000 - 2009*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2009.

11 Поз. JABORNIK, Ján: *Divadlo medzi tromi hranicami. Divadlo Alexandra Duchnoviča*. In *Javisko*, 1, 2003, <http://www.stoka.sk/uhtmlar/jabordad.html>; DUCÁROVÁ, Katarína: *Do tretice*

Перераховані бівши і менші успіхи, але त्यж назначены неуспіхи розвоя русиньского языкового контексту на Словеньску поважуєме за природну інтегралну часть процесу народной ідентіфікації Русинів по році 1989. На їх зачатку стояли ініціативи домашньої культурно-сполоченьской організації Русинів – *Русиньской оброди на Словеньску*, котра того року ославить 20 років свого діятельства, але і міжнародного русиньского руху під покровительством *Світового конгресу Русинів* (взникнув року 1991). Обидвом субектам належать त्यж визначны ініціативи на полю рішання русиньского языкового вопросу: Світовому конгресу Русинів за ініціювання *Першого міжнародного конгресу русиньского языка* (Бардеєвскы Купелі, 1992), який накреслив основну стратегію языкового менежменту, а Русиньській оброді на Словеньску за практичну реалізацію той стратегії в подобі заложія першой научной інституції – *Інституту русиньского языка і культуры* при Русиньській оброді в Пряшові (1993 – 1994), яка ся зачала вдяка фінанчній, хоць короткодобій, підпорі штату під веджінем доц. ПгДр. Юрія Панька, к. н., пізніше доц. ПгДр. Василя Ябура, к. н., займатися проблемами формованя нормы будучого списовного языка Русинів на Словеньску. Положены нима основы лінгвістичной роботи над русиньским языком зачатком 90-ых років 20. ст. принесли плоды нелем в подобі кодифікації русиньского языка на Словеньску, але наслідно в подобі його реалізації в уж уведжених сферах русиньского народностного жывота. Взник новых професіональных інституцій, заміряных на захованя і розвой розлічных народно-ідентіфікачных аспектів русиньской громады, як *Музею русиньской культуры в Пряшові* (2007) і *Інституту русиньского языка і культуры Пряшівской універзیتی* (2008), очівісно, отваряють уж нову етапу новодобой русиньской історії, яка бы ся але не могла отворити без 17. новембра 1989 і без 27. януара 1995.

Реферат был написанный в рамках грантового проекта VEGA 1/0399/08 – Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku: výskum a vývoj.

Doc. PhDr. Anna Plišková, PhD.
Ústav rusínskeho jazyka a kultúry PU
Nám. legionárov 3
080 01 Prešov
pliskova@unipo.sk

všetko dobré. In *Teatro*, VII, 3-4, 2002, <http://www.divadelniflora.cz>; PODMAKOVÁ, Dagmar: *Kde bolo, tam bolo.* In *Slovo*, internetové vydanie, 15, 2001; KUŠNIERIK, Juraj: *Divadelné divy.* In <http://www.tyzden.sk/fenomen>; KUŠNIERIK, Juraj: *Rusínsky titanik.* In <http://www.tyzden.sk/archiv>; KÁŠA, Peter: *Originálne a ambiciózne projekty. Poznámky k dvom premiéram v Divadle A. Duchnoviča v Prešove,* a DUCÁROVÁ, Katarína: *Dni rusínskeho divadla v Bratislave.* In *Nародны новинкы* (прилога), XV, 10-13, 2006.

ТРАДИЦІЯ АВТОНОМІЇ НА КАРПАТСЬКІЙ РУСИ (ВРАХОВАНО СУЧАСНОГО ЗАКАРПАТЯ)

Павел Роберт МАГОЧІЙ

Сучасний контекст

Початок розпаду СРСР і його дефінітивний розпад в 1991 році нашартовали многи – і такзвані майоритні народи, але і народностні меншину, жебы ся зачали дожадовати незалежности, або бодай лем самосправи на територіях, котры поважовали за свої. Міджі такыма народами были і карпатські Русини, котры, ведно з громадянами іншого походжіня, зачали ся дожадовати автономії або самосправи про Закарпатську область.

Пожадка автономії про Закарпаття привела к выголошіню регіонального референдуму і підпорило її векшына учасників референдуму (78 процент), котре ся одбыло почас референдуму о назалежности самой України 1. децембра 1991 року. Українська влада в особі якраз зволеного президента Леоніда Кравчука приобіцяла, же кідь векшына учасників референдуму підтримать пожадку автономії, самосправа на Закарпатю буде заведена протягом найблизших дакількох місяців, то значіть уж на зачатку року 1992.

В ситуації, кідь українська влада ся донесь одперать завести автономію, містны карпаторусинські лідры надале выжадують реалізацію выслідків референдуму о самосправі на Закарпатю. Од децембра 2007 року обновили свої пожадки, на тот раз выголосили суверенну республіку Підкарпатська Русь, статус котрой чекають же буде гарантовати Росія. Такы провокачны політичны пожадки притягли позорность міжнародных медій, главно у віртуалнім світі интернету, викликавши знепокоїня і наконець конкретны кроки з боку української влады і безпечностных служб. Цілем того нарису є розвязати історію вопросу автономії ці самосправи карпатських Русинів як на цілій території їх проживаня, яка носить назву Карпатська Русь, так і в окремых її частях. Укажеме, же вопрос автономії не є новий і же ёго vznik сягать до далекого 1848 року.

Высвітління термінів

Перед тым, як уведеме історичны факты, буде добрі курто высвітлити

даякы понятя: **автономія, карпатьскы Русины і Карпатьска Русь**. Понятя „автономія“ походить з грецьких слов *autos* (сам) і *nomos* (ряджіня, справа); так vznikло понятя самосправа. Автономія рахує, же представницький орган окремой теріторії або регіону має право выдавати закони і наряджіня, правоплатны на даній теріторії. Лемже автономный регіон не є суверенный, але є частев высшой правной і адміністративной сістемы – ці то кралёвства, імперії, або сучасной народной державы. Інакшыма словами, автономна теріторія то не є штат в штаті, але скорше правно-адміністративна єдиніця низшого ступня. В реалности знаєме розлічны ступні автономії, в єдних регіоны мають право выдавати цілый ряд самосправных законів, в других мають автономію лем в дакількох сферах жывота напр. в економіці, освіті і культурі.

Терміном „карпатьскы Русины“, „Карпаторусины“ означуєме виходославянське жытельство історічной теріторії під назвов Карпатьска Русь. Кідь береме до увагы граніці сучасных держав, тотя теріторія ся находит в межах дакількох невеликих регіонів в чотырех державах: в юговыходній Польщі (Лемковина), на северовыходнім Словеньску (Пряшівщина), на западній Україні (Закарпатя) і в североцентральной Румунії (Мараморошіна) – позерай Мапу 1.

Обшар той теріторії був вызначеный на основі розміщія в нїм сел і міст, в котрых ся найменше 50 процент жытельства ідентіфіковало як Русины в офіціалнім списованю людей. Не можеме быти несподіваны з того, же їх кількость в офіціалных штатістіках дость колыше, ведь карпатьскы Русины все были бездержавным народом. Тыкать ся то главно 20. стороча, коли самы збачіли на собі многы формы народной асіміляції, главно по другій світовій войні, кідь комуністичны режімы, котры пановали в їх отчизні докінця заказали саму назву „карпатьскы Русины“. Зато поєдны вірогоднішы штатістікы зо списованя людей походять сперед першой світової войны, главно австро-угорьскых списовань з років 1900 і 1910,¹ на основі котрых сьме вызначіли теріторію Карпатьской Руси.²

До першой світової войны Карпатьска Русь ся находила в рамках Австро-Угорьска, то значіть в граніцах обидвох інтегральных частей ім-

1 Штатістіка Австро-Угорьска односно народности ся базовала на одповідях уведжених жытелями материнського языка. Быв то правдоподобніший фактор етнічного походжія (народности), як метода, котру апліковали державы в міджівойновім періоді, коли завязовали людей означіти ся подля народности, внаслідку чого многы особы ідентіфіковали свое етнічне походжія з державов, в котрій жили, то значіть з обчанством.

2 Деталніше позерай: MAGOCSI, Paul Robert: Mapping Stateless Peoples: The East Slavs of the Carpathians. In *Canadian Slavonic Papers*, XXXIX, 3-4. Edmonton, 1998, с. 301-334; мапа: *Carpatho-Rusyn Settlement at the Outset of the 20th Century with Additional Data from 1881 and 1806*, друге доповнене виданя. Orwell, Vt.: Carpatho-Rusyn Research Center, 1998.

перії: на западных схыхлах Карпат Русины Лемківщини жыли на території австрійської провінції „Галичина“, а на южных схыхлах жыли Русины Пряшівщини, Підкарпатської Руси і Мараморощини і были поділены міджі дакількома северовыходныма жупами ці комітатами Угорьского кралёвства.

По слідах карпаторусиньской автономії

Жадость дати Русинам автономію ся попершыраз зъявила в році 1848, коли революція і обчаньска война глубоко засягла Австрійську імперію.³ Найбівша грозьба про імперію пришла з ей выходной части – з Угорьска, котре на зачатку року 1849 выголосило свою незалежность. В тім часі політичным лідром карпатських Русинів був баньський інжінір, Адолф Добрянський, котрый выступив проти угорьской революції, зіставши вірным імператорському роду Габсбургів. По поражці угорьських революціонерів Добрянський ся поставив на чело делегації австрійських Русинів, котры в октобрі 1849 приправили меморандум адресоване імператорови. В нїм была пожадка на створіня автономного регіону з територій, на котрых жыли нелем карпатськы Русины, але вшыткы Русины Австрійской імперії, то значить з територій выходной Галичі і Буковини (в Австрії) і Підкарпатської Руси в Угорьску. Но Габсбургы не были приправлены реформовати свою імперію, зато Добрянський, проявлюючий порозуміння і лояльність імператорови, був згодный одкликати перше меморандум. За дакілько тыжднів (19. октобра) до Відня вирушыла нова делегація, теперь зложена уж лем з карпатських Русинів, з новым меморандумом імператорови, в яким го вызывала узнати Русинів за саможатну народность і створити саможатный русиньський окрес на северовыході Угорьска.

Придусивши революцію в Угорьску, Габсбургы завели в Угорьскім кралёвстві войновый став і пряме ряджіння з Відня. Угорьско тыж было поділене на 5 воєньскых округів, причім каждый з них ся ділив іщі на цивільны округы. Так, наприклад, в Кошіцькім воєньскім округу были три цивільны округы, до єдного з них належало і найбівше місто на Підкарпатській Руси – Ужгород. В новембрі 1849 був Адолф Добрянський установленый за віцегубернатора того Ужгородьского цивільного округу (по німецькы ся звав *Distrikt Ungvár*), де міг зреалізовати дакілько кро-

3 Общій вступ односно політичного розвитку міджі карпатськыма Русинами в тім періоді мож найти в тых виданях: МЕЛЬНИКОВА, Ирина Н.: *Закарпатская Украина в революции 1848 года*. Пряшів: Культурний союз українських трудящих, 1952; ŽEGUC, Ivan: *Die Nationalpolitischen Bestrebungen der Karpato-Ruthenen, 1848-1914*. Wiesbaden: Otto Harrasowitz, 1965, окреме с. 23-52; і ДАНИЛАК, Михал: *Галицькі, буковинські та закарпатські українці в революції 1848-1849 років*. Братислава-Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, Відділ української літератури, 1972, главно сторінкы 157-190.

ків на поліпшення ситуації в його рідній *руській* культурі. Тот округ, знамый між людьми тыж як Русинський округ, заберав штири угорьскы жупы – Унг, Берег, Угочу і Мараморош. Окрем того, же Ужгородський ці Русинський округ потримав дакус веще яй еден рік, якраз його ествованя засіяло до свідомости містных представителів общественного і культурного жывота ідею о тім, же карпатскы Русины суть самостатным народом, який бы собі заслужыв мати автономію.⁴

Добрянський і надале обгаёвав ідею русиньской автономії,⁵ а од 60-ых років 19. стороча жадости на захованя культурной дідовизны карпатських Русинів підпорovalo значне число світських і духовных діятелів.⁶ Але такзваний Компроміс 1867 року, позад котрого ся Австрійска монархія перетворила на Австро-Угорьску імперію, завинив, же вшыткы тоты снагы вышли надарьмо. За дакілько наступных років централізоване Угорьске кралёвство ся односило дедале гірше ку вшыткым народностным меншынам на своїй теріторії, зато Русины скоро стратили надії на то, же даколи докажуть здобыти про себе шпеціальный статус.⁷

Наступна етапа розвитку вопросу карпаторусиньской автономії была знову звязана з глубокыма політичныма змінами, на тот раз выкликаныма кінцём першой світової войны на схылї року 1918. Такой на кінцю октобра Австро-Угорьско ся распало, а Мадярсько ся выголосило за незалежну республіку. Што ся тыкать карпатських Русинів, в тім часі організовали значне число народных рад, на яких формуловали жадости на розлічны формы самосправы в рамках той або другой державы, котрой частёв ся потенціально автономію і незалежність. Імігранты-карпатскы Русины на челі з правником могла стати їх отчізна. Але іщі перед тым, в році 1917, імігранты-Русины в Споєных штатах америцькых скликали першу з дакількох громад і на ній дискутовали о потенціалній політичній

4 О далшій діяльності А. Добрянського односно закріпління статусу автономії Ужгородського (Руського) округу позерай: VERGUN, D.: Opatření ministra Bacha k ochromení karpatoruského obrození r. 1849-50. In *Записки научно-исследовательского объединения Русского свободного университета*, VIII. Прага, 1938, с. 227-240.

5 В 1860 році, позад того, як імператорський октобровый діплом дозволив друге скликаня парламенту, новозволеный посланець Адолф Добрянський (котрому не дозволили обсадити кресло в парламенті) сформуловав пропозицію, жебы Угорьске кралёвство было розділене до пятёх народных округів, єдным з котрых мав быти карпаторусинський округ.

6 Докладніше о тім періоді позерай: MAYER, Maria: *The Rusyns of Hungary: Political and Social Developments, 1860-1910*. New York: Columbia University Press/East European Monographs, 1997, с. 28-37.

7 На процесі був А. Добрянський обвинений зо зрады Австро-Угорьска. По оправданю в році 1882 був примушений одійти з теріторії Угорьского кралёвства і пішов жыти до міста Іннсбрук на западі Австрії, де перебув звышок жывота (аж до смерти в 1901 році), продовжуючі з публікованём трактатів о рештруктуралізації Австро-Угорьска на федеративній основі і на принципах народно-теріторіальных округів.

будучности своєї європейської домовини, яка, подля них, мусила здобути з Піттсбургу, Грігорієм Жатковичом, доказали інформувати о своїх поглядах і політичних жадостях найвысшы круги америцькой влады. Міджі нима був і сам президент Вудро Вілсон, з котрым мали Русины дві стрічі.⁸

Наісто, не є чудным, же новы лідры незалежной Мадярьской републіки на челі з Мігаєм Кароєм, а тыж їх наступники-большевіци Бейлы Куна силов-моцов хотіли заховати передвойновы граніці. Міджі їх активітами были і такы: 10. децембра 1918 року Мадярьско выголосило взник автономной теріторії в рамках своєї державы під назвов „Руська Країна“ (по мадярьскы *Ruszka Krajna*).⁹ Тота нова формація мала властного губернатора, котрого установив Будапешт, як і дочасный парламент (сойм), котрый ся складав з містных русиньскых діятелів і попершыраз був скликаний у фебруарі 1919-го року. Тот парламент докінця єствовав і дакілько тыжднів по приході до влады мадярьскых большевіків у апрілю, а якраз тогды была выголошена конштитуція Руськой Країны.¹⁰ Але політичне ушорованя повойновой Европы не было на хосен Мадярьска, ку котрому вітазы ся ставляли як к поражений стороні; очівісно мало быти покаране за то, же было частів пораженого Австро-Угорьска.

В тім часі лідры карпатських Русинів на своїх многих народных радах од новембра 1918 до мая 1919 аналізували розлічны політичны варіанти: од далшого єствованя в рамках Мадярьска, споїня з Росієв, Українов або Чеськословеньском, аж по незалежность. Діятелі русиньской громады в Споєных штатах америцькых на наполіганя самого президента Вілсона заголосовали в референдумі в новембрі 1918 за припоїня к Чеськословеньску. Но притім акцентовали условіє, же їх домовина, знама тогды як Русинія, буде єднов з трєх частей Чесько-Словеньско-Руськой федера-

8 Докладніше о народных радах і політичных пропозиціях кінцєм першой світової войны позерай: MAGOCSI, Paul Robert: The Rusyn Decision to Unite with Czechoslovakia. In *Slavic Review*, XXXIV, 2. Seattle: 1975, с. 360-381; а тыж MAGOCSI, Paul Robert: The Political Activity of Rusyn-American Immigrants in 1918. In *East European Quarterly*, X, 3. Boulder, Colo, 1976, с. 347-365.

9 Одборна література на тему Руськой Країны є барз обмеджена. Позерай: BOTLIK, József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*, Vol. I: 1918-1945. Nyiregyháza: Nyiregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke/Veszprémi Egyetem Tanárképző. Kara, 2005, с. 73-137; і роботу із скорішого періоду агіографічного характеру, основану на принципах советського марксизма односно дакільких тыжднів комуністичного режиму в Угорьску на челі з Бейлом Куном – „советської“ Руськой Країны: СПИВАК, Борис - ТРО-ЯН, Михал: *40 незабутніх днів: з історії боротьби за Владу Рад на Закарпатті в 1919 році*. Ужгород: Карпати, 1967.

10 Конституція Руської Країны. In *Руська правда* (Мукачево), 12. апріля 1919. Интересно споманути, же теріторія пропонованого автономного регіону, який обсяговав і теріторії заселены Русинами, мав мати пять комітатів на Підкарпатській Руси і на Пряшівщині (з виходу на запад): Мараморш, Берг, Унг, Земплін і Шаріш.

тівної республіки.¹¹ Якраз із таков візів карпаторусиньскы лідры, ведно з представителями їх крайнів з еміграції на засіданню „народной рады“ в Ужгороді 8. мая 1919 року выголосили добровольне споїня з новов державов – Чеськословеньском.

Интересным є факт, же протягом того часу першый раз в історії проявили політичну активність і карпатскы Русины з северных схылів Карпат – Лемкы. Одшмаривши польскы амбіції на свою землю, кінцём року 1918 проголосили дві лемко-русиньскы республіки – першу в новембрї (в Команчі), а потім другу в децембрї (у Флоринці).¹² Перша „республіка“ тримала лем пару тыжднів, но друга скоро 16 місяців. Лемко-Русины, котры ся наперед стрїтили у Флоринці а потім в Горлицях, од зачатку вызывали к споїню з будучов демократічнов Росіїв, але од кінця року 1918 їх лідры ся зьєднотили з Русинами з южных схылів Карпат і хотїли ся припоїти тыж к Чеськословеньску. В основі, Лемкы першы визначили граніці „державы“ Карпатська Русь (враховано – Лемківціны, Пряшівщина, Підкарпатской Руси і Мараморощіны), яку описали в петіціях (з мапами) і адресовали Паріжській міровій конференції.¹³ Але на своїй „народній радї“ в Ужгороді в маю 1919 року підкарпатскы Русины офіціално одшмарили жадость Лемків припоїти їх ку „Карпаторуській державі“ в рамках Чеськословеньска. Внаслідку того Лемкы мушены были тримати ся своєю „незалежной“ Руськой народной республіки Лемків, котра ся роспрістерала на северных схылах Карпат до зачатку року 1920, коли Поляци тоту республіку роспустили.

Попри тім, же Чеськословеньско ся нігда не стало федеративнов державов трёх рівноправных народів, як то обчековали карпатскы Русины, она предці лем удїлила шпеціалный статус своему найвыходнішому регіону, котрый ся звав Підкарпатська Русь (по чеськы: Podkarpatská Rus).¹⁴ Чеськословеньскы делегаты на Паріжській міровій конференції (цітація із Статї 10 Сен-Жерменьской догоды зо септембра 1919 року) дали пропози-

11 Тота назва ся вживать в жрїдлах з того періоду. Позерай статью під таков істов назвов у: *Руська Країна*. Ужгород, 12. фебруара 1919, с. 2.

12 Найдеталнішу інформацію односно Лемківской республіки мож найти в: HORBAL, Bogdan: *Działalność polityczna Łemków na Łemkowszczyźnie, 1918-1921*. Wrocław: Arboretum, 1997.

13 BESKID, Antony and SOBIN, Dmitry: *The Origin of the Lems: Slavs of Danubian Provenance – Memorandum to the Peace Conference Concerning Their National Claims*. Prešov: National Council of Carpatho-Russians, 1919. Позерай тыж: HORBAL, Bogdan: *Sprawa łemkowska na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 roku*. In *Wrocławskie Studia Wschodnie*, VIII. Wrocław, 2004, с. 139-162.

14 На тему комплікованых односин Підкарпатской Руси з Чеськословеньсков республіков позерай: PEŠKA, Zdeněk: *Ústava Podkarpatské Rusi*. In *Časopis Učené společnosti Šafaříkovy*, III, 2. Bratislava, 1929, с. 327-33 і окремым выданєм. Praha: Státní tiskárny, 1929; а тыж PEŠKA, Zdeněk: *Podkarpatská Rus*. In HACHA, Emil (ed.): *Slovník veřejného práva československého*. Brno: Polygrafia - Rudolf M. Rohrer, 1934, с. 107-115.

цію створити на „території Русинів жыючих южно од Карпат автономный округ“ і дати му „найшыршу самосправу, не нарушуючі притім єдноту чеськословенського штату“¹⁵ і в паріжській догоді з Мадярськом (Тріанон, 1920). Тота пропозиція была тыж зафіксована в Чеськословенській конститутції схвалений у фебруарі 1920 року.

Але никотрый з тых документів не зазначовав граніці напланованой в будучности автономії „Русиньской території“. Навыше, протягом цілого періоду чеськословенської справи (1919 – 1939) карпатськы Русины были поділены адміністративно: векшына з них (штири пятины) жыли на Підкарпатській Русі (в 1921 році то было 372 500 жытелів), а звышна часть жыла під словенськов адміністраціов в регіоні названім Пряшівщина (85 600 жытелів).¹⁶

Як властно в реальности вызерав тот шпеціальный статус, котрый чеськословенська влада приправила про Підкарпатську Русь? Провінція досправды дістала свого властного губернатора. Першым губернатором

15 Далшы условія Сен-Жерменського договору выжадовали скликаня сойму Руськой Крайны а тыж выменованя губернатора одповідного за языковы вопросы, вопросы освіти і набоженства (Ст. 11); выжадовало ся і выменованя урядників споміджі містного жытельства (Ст. 12); а тыж было треба выбрати представителів до народного парламенту (Ст. 13). *Traité entre les Principales Puissances Alliées et Associés et la Tchécoslovaquie*. Paris, 1919.

16 Вопрос автономії Підкарпатської Русі в тім часі викликав значный інтерес міджі авторами дакількох європейскых країн: ZAWADOWSKI, Zygmunt: *Ruś podkarpacka i jej stanowisko prawno-polityczne*. Warszawa: Zakłady graficzne Straszewiców, 1931; MARTEL, René: *La Ruthénie subcarpathique*. Paris: Paul Hartman, 1935; MACARTNEY, C. A.: *Ruthenia*. In MACARTNEY, C. A.: *Hungary and Her Successors: The Treaty of Trianon and Its Consequences. 1917 - 1937*. London, New York, and Toronto: Oxford University Press/Royal Institute of International Affairs, 1937, с. 200-250; SCRIMALI, Antonio: *La regione autonoma della Ruthenia dopo il Trattato di san Germano*. Palermo: Libreria Pampalone, 1938; BALLREICH, Hans: *Karpatenrussland: ein kapitel tschechischen Nationalitätenrechts und tschechischen Nationalitäten Politik*. Heidelberg: Carl Winter, 1938.

За цілий період комуністичной влади на території Советського союзу і єго сателітних країн в централній і выходній Європі (1945 - 1989) на позитивны аспекти взаємных одношнь „буржоазного“ Чеськословенська і Підкарпатської Русі было дане прісне табу. Тоты односины были предметом выкумів лем авторів із Западу (міджі котрыма варто спомянути мена Валтер ГАНАК, Петро СТЕРЧ і Павел Роберт МАГОЧІЙ). По радикальний зміні політичных условий по році 1989 ся одбыло дакілько конференцій на тоту тему на Україні, на Словакії, в Чеській республіці і в Росії. Обявили ся тыж ґрунтовны монографії о тій проблематіці: ŠVORC, Peter: *Zakliata krajina: Podkarpatská Rus, 1918 - 1946*. Prešov: Universum, 1996, доповнене виданя по чеськы: *Zakletá zem: Podkarpatská Rus, 1918 - 1946*. Praha: Lidové noviny, 2006; MOSNÝ, Peter: *Podkarpatská Rus: nerealizovaná autonómia*. Bratislava: Slovak Academic Press, 2001; БОЛДИЖАР, Михайло - МОСНІ, Петер: *Державно-правовий статус Закарпаття (Підкарпатської Русі) в складі Чехословаччини*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2002; BOTLIK, József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján, Vol. I: 1918-1945*. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke/Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara, 2005, шпеціално с. 138-243; ШЕВЧЕНКО, Кирилл: *Русины и межвоенная Чехословакия*. Москва: Модест Колеров, 2006; і ПУШКАШ, Андрей: *Цивилизация и варварство: Закарпатье, 1918 - 1945*. Москва: Европа/Институт славяноведения Российской академии наук, 2006, шпец. с. 65-160.

Підкарпатської Русі ся став русинсько-американський общественний діятель Григорій Жаткович, котрого на тот пост установив президент Чеськословенська. Русинський язык ся став офіціальним языком ведно з чеським. Іщі протягом 1918 року, коли ся вели їднання з чеськословенськима лідрами в Америці, Жаткович чекав, же уж-уж буде заведжена автономія, то значить, буде скликаний містний підкарпатський парламент (сойм), котрый буде мати під контролєв містний бюджет, а русиньскы землі Пряшівщини (котры были „дочасно“ підряджены словенській адміністрації) будуть споєны з Підкарпатськов Русєв.¹⁷ Але тоты обечкованя влада Чеськословенська одігнорувала з аргументаціов, же жытелі Підкарпатя іщі все не суть приправлены самы рядити свою теріторію. Як одповідь на то лідры карпатських Русинів розвинули неперестанну кампань протестів (наприклад, петиції адресованы Лідзі Народів, як і тиск русиньскых посланців і сенаторів чеськословенського парламенту) проти неохоты Чеськословенська уділити обіцяну автономію. Конечні, в новембрі 1936 року передні лідры проруськой і проукраїнської орьєнтації, котры до того часу были суперами, споїли свої сили і створили Централну руську народну раду, котра предложыла чеськословенській владі пропозицію на „конштітуованя“ автономії Підкарпатської Русі. Міджііншым, проект конштітуції, котрый обсяговав 54 пунктів, акцентовав на основній пожадавці, яка резонувала в програмах підкарпатських активістів іщі з часів припоїня ку Чеськословенську в році 1919, а то: 1. Припоїня вшиткых сел Словенська, в котрых векшына жытелів суть Карпаторусины ку Підкарпатській Русі (дана операція ся мала одбыти до єдного рока); 2. До шестєх місяців скликати Сойм, котрый бы був зложений з 45 осіб; 3. Выбрати містных урядників з містного жытельства, без огляду на народность; 4. Процедура установлїня губернатора, котрый мусить быти подля походжїня Карпаторусином, мала быти потверджена президентом републіки, причім Сойм запропонував трєх кандидатів; 5. Узнаня „руського“ языка офіціальним языком краю як і чеськословенських воєньскых єдноток, дізловкых на теріторії.¹⁸ В общім конштітуційны пропозиції підкар-

17 Наперед „дочасна“ границя міджі Словенськом і Підкарпатськов Русєв была становлена вздовж ріки Уж; пізніше, в році 1928 была тота границя посунута дакус западніше, а таким способом додаточно дакілько тісяч карпатських Русинів ся нашло на теріторії Підкарпатської Русі.

18 Проект конштітуції був надрукований у двох языковых редакціях: *Проект закона Центральной руської народної ради про конституцію автономії Підкарпатської Русі*. Ужгород: Книгопечатня Юлія Фельдешія, 1937, і *Законопроект Центральной русской народной рады конституции автономной Подкарпатской Руси*. Ужгород: Книгопечатня Юлія Фельдешія, 1937. Варта спомянути, же обидва тексти демонструють невырішены спори міджі розлічныма народныма орьєнтаціями, передовшыткым українське виданя визначає пропонований офіціальний язык як „мова руська (малоруська)“, а російський текст поуживать термін „язык русский“.

патців були чеськословенськов владов одігнорованы. Намісто них влада прийала в юну 1937 Закон ч. 172, котрый був пышно задекларований як першый крок ку автономії.¹⁹ В згоді з тым документом, зміны статусу краю были мінімалны. З них мож назвати істе росшырїня правомочї губернатора і менованя рады. Фактічно але рада нігда не была скликана, также реална влада, котра і перед тым зіставала лем в руках віцегубернатора (ним був все Чех) і урядників, менованых Прагов, векшына з котрых тыж были Чехы. В тім істім часї ся але сама Чеськословенська республіка ся стала жертвов міджінародных подій, котры кардінально змінили ей судьбу, а тыж позначили вопрос русиньской автономії.

Протягом року 1938 Адолф Гітлер зачав інтензивну діпломатічну кампань, котра ся на самый перед скінчила забратём сусідній Австрії – в марцу 1939, а потім і теріторіалным розділінём Чеськословенська. Тото роздіління ся одбыло на засіданю в Мніхові 29. – 30. септембра, на котрім Гітлер доказав пересвідчити свого сполочника Італію і своїх противників Брітанію і Францію зробити такы крокы: 1. дозволити Німецьку забрати тзв. Судетську область (часть Чех і Моравы), 2. скликати другу конференцію, котра бы успокоїла теріторіалны претензії Мадярьска к Чеськословенську (на Словенську і Підкарпатській Руси) і 3. змінити політичну штруктуру Чеськословенська таким способом, абы были успокоєны автономістічны амбіції двох выходных провінцій країны – Словенська і Підкарпатської Руси.

То значить, зясь ту выступив вопрос русиньской автономії а то в часї, кідь ся выострила міджінародна кріза в централній Европі, тот раз в інтересах націстського Німецька. Также в рамках перетвореного Чеськословенська 9. октобра 1938 року Підкарпатська Русь дістала свою першу автономну владу зложеноу з трёх особ на челі з премьер-міністром Андрієм Бродієм.²⁰ Но за дакілько тыжднів пізніше підкарпатський ка-

19 Текст закона і дискузію о ёго значіню мож найти у выданю: PEŠKA, Zdeněk: *Nové zřízení Podkarpatské Rusi*. Praha: Orbis, 1938.

20 Класічныма роботами на тему періоду автономії (написаныма з проукраїнської точки зору) суть тоты: СТЕРЧО, Петро: *Карпато-українська держава: до історії визвольної боротьбы карпатських українців у 1919 - 1939 роках*. Торонто: Наукове товариство ім. Шевченка, 1965; передрук Львів: За вільну Україну, 1995 - доповнене і перероблене англоязычне выдання. Petro G. STERCHO: *Diplomacy of Double Morality: Europe's Crossroads in Carpatho-Ukraine, 1919 - 1939*. New York: Carpathian Research Center, 1971.

По скоро півсторочу „активіт“ советських марксістичных авторів, як продовженой руки „фашистичного бабкового режиму“ в незалежній Україні по 1991 році, естования дакількомісячної автономной Карпатської Руси ся стало предметом численних конференцій, сполоченських святковань і публікацій, враховано работы енциклопедічного характеру, котра сі становила за ціль описати выштыкы аспекты естования „державы“, работа мае назву: *Вони боронили Карпатську Україну*. Ужгород: Карпати, 2002. Редактором того выдання, як і многих далшых на тоту тему, є Микола М. ВЕГЕШ. Міджі далшыми ёго роботами суть напр.: *Карпатська Україна: Документи і факти*. Ужгород: Карпати,

бінет чеськословенська влада (котра обвинила Бродія з промадярьской політики) розпустила. Намісто нього був установлений новий кабінет на челі з Августином Волошином. Задачов нового кабінету мало быти доказати вірність Чеськословенську і сучасно завести українську народну орьєнтацію до виштыкых областей жывота на Підкарпатю. Волошин і ёго прихыленці зачали называти свою теріторію назвов Карпатська Україна, бо были пересвідчены, же виштыкы ей жытелі належать к українській народности. Подля нового конштитуцного права Чеськословенська (з 22. новембра 1938) і других декретів Підкарпатю была гарантована самосправа, розділіня владнута і повинностей з централнов владов у Празі а тыж выголошовали ся вольбы до містного парламенту (сойму). Фактично чеськословенскы обіцяня з року 1919 – дати Підкарпатській Русі автономію, были наконець зреалізованы аж о дві десятикы років пізніше, внаслідку Мніховского пакту в септембрі 1938 року.²¹

Як ся вказало, автономна Карпатська Україна могла естувати лем дакілько місяців, бо 15. марца 1939 року Гітлер забрав виштык, што зістало з Чеськословенська. Так Чехы і Морава были припоєны як сполочный протекторат к Німецьку; Словенську было дозволене выголосити свою незалежность як споєнцёви націстського Німецька, а Карпатська Україна, яка проголосила свою незалежность лем на єден день, была по із згодов Гітлера припоєна к Мадярьску.²²

Но вопрос русиньской автономії не был похованный цалком. Тоты містны лідры, котры выступали за навернутя мадярьской влады (такы як Андрій Бродій, Штефан Фенцик, Александер Ільницький) за свою вірность были вынагороджены тым, же ся стали посланцями мадярьского парламенту, де выступили з пожадавков створіня автономной теріторії під назвов Підкарпатське войводство (по мадярьскы: Kárpátalja).²³ О тых

2004, і виданя, котре є зроблене так, же може быти вгодным дарунком - авторів ВЕГЕШ, Микола і ТОКАР, Маріан: *Карпатська Україна на шляху державотворення*. Ужгород: Карпати, 2009.

21 О змінах в штрктурі і законодарных одношінях міджі Підкарпатськов Русёв і Чеськословенськом по новембрі 1938 позерай: Vincent SHANDOR: *Carpatho-Ukraine in the Twentieth Century: A Legal and Political History*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press/Ukrainian Research Institute, 1997, с. 67-126.

22 Непозераючи на свою ефемерность, декларація з 15. марца 1939 року ся стала нелем обектом позітивной аналізы з боку ученых посткомуністичного Закарпатя. Самотный день – 15-ый марець ся став добром нагодом на каждорічне святкованя на державній уровни, передовшыткым за президентованя Віктора Ющенко, потверджуючі таким способом факт „незалежности“ краю у 1939-ім році і здобытя незалежности України в році 1991.

23 Односно розлічных пропозицій автономії позерай: TILKOVSKY, Lorant: *Revizió és nemzetiségpolitika Magyarországon, 1938 - 1941*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967, главні с. 145-254; BOTLIK, József: *Közigazgatás*, Т. II, с. 44-58; ПУШКАШ, Андрей: *Цивилизация и варварство*, с. 311-334; і БАРАН, Олександр: *Проблема закарпатської автономії в Угорщині в 1939 - 1944 роках*, МАРКУСЬ, Василь - ХУДАНИЧ, Василь (ед.): *Закарпаття під Угорщиною, 1939 - 1944*. Нью-Йорк - Чікаго - Ужгород: Гражда-Карпати, 1999, с. 49-63.

пропозиціях ся досправды діскутовало, но в скutoчності не были николи зреалізованы, а протягом войны офіціална назва того регіону в Мадярську была Підкарпатська Територія (по мадярськы: Kárpátaljai terület).

Кідь в місяцях септембер – октобер 1944 пришла на Підкарпатську Русь Советська армада, одразу было ясне, же Сталін ся не зберать дотримовати воєньскы договори зо своїма споєнцями, котры предпoкладали обновлїня Чеськословеньска в ёго домніховскых границях (то значить із Підкарпатськов Русёв). Намісто того советськы тайны службы ведно з містныма комуністами організовали в Мукачові 26. новембра 1944 першый Конгрес народных комітетів, який вызывав „возз’єднати“ територію, тепер уж під назвов Закарпатська Україна, із Советськов Українов, што значіло зо Советським Союзом. Протягом переходного періоду (октобер 1944 – юн 1945) Закарпатська Україна фактічно ествовала як „незалежна“ територіална єдиниця, котра решпектовала наряджіня властной Народной Рады Закарпатської України, зложено зо 17 особ.²⁴

Іщі перед тым, як акт „возз’єднання“ був подтвержденый формальным договором з Чеськословеньском в юну 1945 року, вопрос русиньской автономії був настолений іщі раз, тепер уж перед советськов владов. В новембрі 1944 представителі містной Православной церькви (ведно з архімандрітом Олексієм Кабалуком) і підпредседа Народной рады Закарпатської України Петро Лінтур послали петіцію Сталінові із вызов на узнання автономії Карпато-Російской Советської республіки (по російськы: Карпаторусская Советская республика), яка ся мала припоїти к Советському союзу як самостатный цілок, а не як часть Советської України. Но тот вопрос ся в Москві не стрітив з позітивныма реакціями, бо ту очівісно не хотіли іщі єдну советську республіку, тым веще таку, границі котрой ся мали росшырєвати на словеньскы і на мадярськы землі.²⁵ Навыше, русофільський аспект жадости (Лінтур і Кабалук поважовали Карпаторусинів за голузку російского народа) не корешпондовав з офіціалнов советськов аргументаціов потреби „возз’єднання“, кот-

24 На приближіня шпєціалного статусу Закарпатської України, який дакторы карпаторусиньскы діятелі поважують за „незалежну“ державу, позерай: POP, Ivan: Transcarpathian Ukraine/Zakarpats’ka Ukraїna. In *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*, друге доповнене виданя, ед. Paul Robert MAGOCSI - Ivan POP. Toronto - Buffalo - London: University of Toronto Press, 2005, с. 496-497.

25 „Карпаторусская советская республика“ мала заберати територію од села Ясиня на крайнім выході Закарпатя аж по ріку Попрад в централній Словакії, під Татрами, і по Дебрецин у выходнім Мадярську. Тот напівзабытый історічний факт ся став знамым дякуючі статі в містных закарпатських новинках в році 1995, цілий текст котрой був пізніше передрукований в книжці *Возз’єднання: збірник архівних документів і матеріалів про возз’єднання Закарпатської України з Радянською Україною*, ДОВГАНІЧ, О. Д. і други, друге доповнене виданя. Ужгород: Видавательство Закарпаття, 2000, док. 15, с. 45-48.

ра ся базовала на „доброволній тужбі“ народа Закарпатської України „воз'єднати ся із своїм Великим Матір'єм, Совєтським Україном“.²⁶

Тыж інтересно зазначити, же в переходнім політичнім періоді 1944 – 1945 років, коли Закарпатська Україна фактично не была ани частів Чеськословенська, ани Совєтського союзу, карпатськы Русины, котры жили на сусідніх територіях знову высловили желаня стати ся частів споеной самосправной Карпатської Руси. Зато на Словенську репрезентачный орган містных Русинів – Українська народна рада Пряшівщини 1. марца 1945 схвалила резолюцію, в якій просила совєтську владу, же „кідь буде рішати вопрос Закарпатської України, жебы не забыла на то, же на Пряшівщині тыж жыють Українці, котры ... суть кровнымы братами закарпатських Українців“.²⁷ Але тотя отворена пропозиція припоїти Пряшівщину к Совєтській Україні ся не полюбила словенським лідрам (як комуністичным, так і некомуністичным), зато од той жадости такой одступили. Тогды карпатськы Русины з северо-центральной Румунії створили в Сігеті народну раду, котра 4. фебруара 1945 року схвалила резолюцію, в якій вызывала своїх делегатів „продовжувати в бою за припоїня Мараморощини к Совєтській Україні“.²⁸ Совєтська влада такой дала ясну одповідь, же ани кус ся не зберать росшырєвати граніці своєї країны на території заселены карпатськыма Русинами в румунськым Мараморошу.²⁹

Совєтська влада цілім была негатівно настроєна у вопросі далшых змін граніць зо своїма западнымы сусідами, з яких вшыткы ся мали стати братніма комуністичнымы країнами. Но тужба дістати будьякий ступінь автономії не зникла, принайменш у Русинів Пряшівщини, котры зістали сучастів Словенська. І так, не перешов ани рік як комуністы в Чеськословенську хопили владу до своїх рук (у фебруарі 1948), а карпатськы Русины уж подали дві пропозиції новій владі односно автономії. Першу з них, у новембрі 1948, сформуловав председа Української народної ради Пряшівщини Іван Рогаль-Ільків, в якій вызвав владу гарантовати істы культурны і языковы права „українським“ жытелям Словенська. Якыма бы мали быти тоты гаранції, то было на зважіню ко-

26 Цітації суть взяты з „Маніфесту Першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України“, котрый ся одбив у Мукачові 26. новембра 1944, передрук в тім істім документі 28, с. 70-73.

27 Цітоване з: Протокол першого з'їзду делегатів українських сіл і округів Пряшівщини. Ін ВАНАТ, Іван: *Матеріали до історії Української народної ради Пряшівщини, 1945 - 1952*. Пряшів: ЕХСО, 2001, док. 7, с. 39.

28 Цітоване з: Протокол першого з'їзду народних комітетів Мараморошського округу. Ін *Возз'єднання*, док. 71, с. 160.

29 Односно того малознамого факту, котрый ся дотыкав проблему граніць в совєтській сфері впливу по другій світовій війні, позерай: ВЕГЕШ, М. М. і ГОРВАТ, Л. В.: *Нариси історії українців Мараморощини (Румунія) в 1918 - 1945 роках*. Ужгород: Ужгородський державний університет, 1998, с. 72-82.

муніципальної влади Чеськословенська. Другу пропозицію, в януарі 1949, подав председа ОБ КПС в Гуменнім Штефан Бунганіч, котрый вызывав створити Карпаторуську (Українську) автономну область; ей адміністрація мала бы одповідати за діла освіти, культури, соціальной сфери, охрани здравя, польногосподарства, містной справы і фінанцій. Затоже ішло о делікатный народностный вопрос, Бунганіч зохабив ёго вирішіння на будучность, коли автономна влада сама вирішить ці ся: ідентифікувати з Українцями, або підпорити розвиток окремой народности – русиньской. Но в конечнім результаті влада комуністичного Чеськословенська одшмарила ідею територіальної автономії як такої і за дакілько років прияла резолюцію о тім, жебы містных жытелїв поважовати за Українців, без будьяких варіантів.³⁰

Подобны погляды переважали і міджі комуністичныма лідрами сусідней Підкарпатської Руси, котру Чеськословенсько формально передало Советському союзу в юнію 1945 під назвов „Закарпатська Україна“. Протягом наступного півстороча (1945 – 1991) о вопросі автономії або будьякой зміны політичного статусу Закарпаття³¹ ся в централізованім Советськім союзі ані лем не дискутовало. Але в 70-тых роках ХХ. ст. ся появили дакотры визначны політичны і набоженьскы дісіденты зо Закарпаття (як Юрій Бадзє і Йосиф Тереля), котры мали вплив на шырший контекст українських дісідентів.³² Скоріше локального характеру був вплив учителя Павла Кампова, котрый в році 1970 у звязи з 25-річним юбілєєм „возз’єднання“ Закарпаття із Советським союзом написав політичний трактат під назвов „25 років надій та розчарувань“, в котрім „призвал трудящихся Закарпаття „оставить глубокий сон“ и подняться на борьбу за отторжение его от Советского Союза, за образование „республики Подкарпатская Русь“³³.“ Експресне заарештвання і одсуджіння Кампова як члена такзваної „Партії національного відродження Підкарпатської Русі“ убило в зародку рух за політичну трансформацію регіону. Вшыткы тоты активіты в скutoчности доказали, же ідея автономії Під-

30 Деталніше позерай: BAJCURA, Ivan: *Ukrajinská otázka v ČSSR*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, с. 109-117.

31 1. януара 1946, лем пару місяців по припоїню, советськы владны круги змінили статус і назву Закарпатської України (самосправна територія з новембра 1944 до юна 1945) на Закарпатську область; то значить, територіальну єдиніцу, статус котрой ся нічим не одлишує од будь-котрого другого регіона Советського союзу.

32 Бадзє критіковав советську народностну політику; Тереля заставав закану (і в тім часі ілегалну) грекокатолицьку церьков.

33 Даны цїтації взяты з обвинїня прокуратора проти П. Кампова на процесі 2. новембра 1970. Текст обвинїня є поданый на сторінках 100-118 ведно з текстом трактату (с. 87-99) підписаного псевдонімом ПОДКАРПАТСЬКИЙ, Петро: 25 років надій і розчарувань. In КАМПОВ, Павло: *Рідна земле, мій притулку і плахо: спогади політ’в’язня брежнєвсько-андроповських ГУЛАГів*. Ужгород: Видавельство В. Падяка, 2001.

карпатської Русі зістала жыти докінця і в совєтській добі.³⁴

В часі перестройки, котру зачав Михайл Горбачов, вопрос автономії Закарпаття ся знову став сполоченьським вопросом. Так в році 1989, коли вызва Горбачова ку „гласности“ дошла і на периферію Совєтської України, в закарпатській пресі і в новозродженім обществі ся зачали діскузії на темы, о яких было довго заказане діскутовати, наприклад, темы „скучной“ ідентіты карпатських Русинів і даколишнього автономного статусу їх регіону.³⁵ Вопрос автономії був звязаний з шыршыма діскузіями по цілій Україні: ці ся країна стане сувереннов, ці може незалежнов державов, а кідь гей, та ці то буде унітарна або федеративна держава в рамках історічных регіонів, з котрых каждый буде мати значный ступінь автономії? На Закарпатю лем недавно засноване Общество карпатських Русинів выдало у септембрі 1990 року меморандум, яке вызывало совєтського презідента Горбачова і Вєрховну Раду СССР перетворити Закарпаття на „автономну републіку Підкарпатська Русь“.³⁶ Уж за дакілько місяців Закарпатська областна рада была мушена займатися пропозиціями, котры ся обявили в меморандумі.

В часі, коли была прията декларація о незалежности України, 24. августа 1991, а зачали ся тыж приправы на народне референдум к тому вопросу і на презідентськы вольбы, напланованы на 1. децембра, зміцніли діскузії о статусі Закарпаття.³⁷ В октобрі Закарпатська областна рада створила комісію, яка ся мала займатися вопросами автономії.³⁸ Тота комісія

34 Што ся тыкать Кампова, то ёго термін арештованя зачав в р. 1970 і був бы ся скінчив амністiov в році 1977. Пізніше але він був знова заарештований і дістав новий термін на пропущіня - рік 1981. Не стало ся так і він здобув репутацію посліднього совєтського політичного арештанта (быв пропущеный аж 30. августа 1989, по роспаді горбачовской „перестройки“).

35 Діскузії ся зачали 5-сторінковов статєв професора Павла ЧУЧКЫ: Как русины стали украинцами, в новинках *Закарпатская правда*. Ужгород, 12.-16. септембра, 1989. Тоты істы новинкы, орган областного комітету Комуністичной партії Совєтського союзу за рік, зачінаючи августом 1990, зарядили до свого обсягу регулярну колонку „Україна і русинизм“.

36 Декларація Товариства карпатських русинів про повернення Закарпатської області статусу автономної республіки. In *Отчий храм*. Ужгород, септембер - октобер 1990, с.1-2.

37 Офіціалны новинкы Закарпатської областной рады *Новини Закарпаття* публіковали на своїх сторінках серію статей в рубриці „Незалежна Україна і статус Закарпаття в ній“. Вєкшына авторів в рубриці выступала в проспіх автономії, напр.: ГРАНЧАК, Іван: Автономія: за і проти. (6. новембер 1991, с. 4-5); БОЛДИЖАР, Михайло: Закарпаття: погляд у майбутне (13. новембер 1991, с. 4-5); ГРАНЧАК, Іван: Самоврядність: за і проти (28. новембер 1991, с. 4-5).

38 На тему діяльства Закарпатської областной рады і районных рад в тых критічных місяцях позерай: ГАВРОШ, Олександр: Автономія Закарпаття: народний самовияв чи номенклатурный путч? In „І“, № 23: *Федеративна республіка Україна*. Львів, 2001; ППАШ, Володимир: *Феномен регіонального сепаратизму в Закарпатті*. Мукачєво: Карпатська вежа, 2009, с. 21-32; і споминаня тогдышнього предсєды Областной рады Михайла ВОЛОЩУКА в новинках *Русинська родина* ч. 3 [3]б, 7. новембра 2009, с. 6.

на чолі з честованим закарпатським історіком Іваном Гранчаком, беручи до уваги історичний прецеденс і специфічні культурні і економічні знаки регіону, рекомендовала областній раді, жебы Закарпаття знова здобуло автономний статус, але уж в рамках незалежної України. Сучасно організації, подобны як Общество карпатських Русинів, яке настолило жадость автономії, тыж вызывали узнати містных жителів за окрему народность. Наслідком того, вопрос автономії набыв выразны етнолінгвістичны конотації (карпаторусиньской народной) ідентичности, як базы закарпатського регіоналізму.

Десять днів перед нетерпезливо обчекованим народным референдумом председа Верховной рады і кандидат на президента Леонід Кравчук пришов до Ужгороду на конзултації із Закарпатськов областнов радов, в ході котрых вопрос автономії бив єдным з главных. Кравчук запропонував приступити на компроміс. Він напoлігав на тім, же не може быти нияких шпекуляцій о потенціалнім статусі Закарпаття мімо границь України,³⁹ і же судьба области ся вирішити єдным доповнюючим вопросом в референдумі, який мав сучасно вирішыти вопрос української незалежности і визначіти особу першого президента України. Доповнюючий вопрос бив такый:

„Хочете, жебы Закарпаття, в суладі з конституціов штату, набыло статус шпеціальной самосправной адміністративной теріторії як правный субъект в рамках незалежной України і жебы ся не стало частёв никотрой інішой адміністративно-теріторіальной формації?“⁴⁰

Подобно як і други політики-кандидаты на волену функцію, Кравчук перед тым як одышов із Закарпаття, верейно выголосив: кідь жытельство регіону схвалить автономію Закарпаття в референдумі, і кідь ёго зволють за президента, то він обчекує, же автономія буде заведжена такой за пару місяців, то значіть, до яри 1992 року.

Першого децембра 1991 року закарпатськы волічі досправды заго-

39 Од 1990 року, коли ся в закарпатській пресі вели дискузії о політичних змінах, зъявили ся шпекуляції о наверхнуто краю Чеськословеньску, в рамках котрого регіон в періоді міджі двома світовима войнами переживав свій „золотый вік“. Навыше, крайнє-права Републіканська партія посткомуністичного Чеськословеньска отворено вызывала „до повернення Підкарпатської Русі“. Лідер партії, посланець чеськословеньского парламенту Мірослав Сладек докінця зреалізовав навщіву Закарпаття, де в притомности активістів *Товариства карпатських русинів* святочно підняв чеськословеньску заставу. Мадярьска меншына Закарпаття, котрой сполоченьскы організації ся припоїли к жадостям Русинів о автономію, тыж жадали свій властный народностный автономный округ (*Magyar Autonóm Körzet*) на югозападі Закарпаття, што выпровоковало шпекуляції, же тотя теріторія - докінця і ціла область може быти анектована Мадярьском.

40 Якраз Кравчук напoлігав на тім, абы слово „автономія“ было замінене на словне спoїня „спеціальна самоврядна теріторія“. Дискузію на тоту тему позерай в: ГОДЬМАШ, Петро і ГОДЬМАШ, Сергей: *История республики Подкарпатская Русь*. Ужгород: Патент, 2008, с. 486-491.

лосовали за незалежність України (92 %); заголосовали і за Кравчука як президента України (58%), але тьж схвалили ідею автономії регіону (78%).⁴¹ Але што ся стало по тім? Незалежність України была легітимізована на народнім референдумі, Леонід Кравчук ся став президентом України, але автономный статус на Закарпатю і так не був заведений. Досправды, пропозицій на автономію Закарпаття было поданых не мало, почінаючі „офіціальным“ поданєм Закарпатської областной рады; в нїм была вызва на створіня „шпеціальной самосправной адміністративной території“. Пропозиція была адресована Вєрховній радї на зачатку року 1992. В тім же часі пропозиції высували і многы далшы субекты, міджі нима: група проукраїнської інтелігенції пожадовала „самосправне Закарпаття“; Асоціація нерадікальных демократів вызывала створити „Підкарпатську республіку в рамках незалежной України“; група русинської інтелігенції вызывала створити „шпеціальну самосправну адміністративну територію“.⁴²

В наступных місяцях і роках президент Кравчук обвинєвав Вєрховну раду в Києві за то, же не вирішыла вопрос автономії, окрем того, дакотры народны посланці, шпеціально українськы націоналісты і представителі влады зачали твердити, же регіональний референдум 1. децембра був незаконный, хоць ся і одбыв в рамках референдуму за незалежність України і президентських волеб, котры, як знаме, были поважованы за законны і правоплатны. Принайменшім єден посланець із Закарпаття – комуніста Іван Мигович ся намагав отворити вопрос автономії в українськїм парламенті, но безуспішно.⁴³

В самім регіоні карпаторусинськы діятелі припоминали українській владі несповнены обіцяня о автономії. З цілєм обернути позорность на тот вопрос они створили в році 1993 „дочасну владу“ такзваної „республіки Підкарпатська Русь“. „Республіка“ установила свій властный, никым неузнаний, кабінет і премєр-міністра, якы чекали на тот момент, коли Україна приступить на їх пожадавки або докінця ся сама роспаде як держава.⁴⁴ Десь в році 1999 тот тінєвий кабінет ся сам роспав наслідком

41 Штатистику голосованя на районній уровни в обидвох референдумах і вольбах президента документовану в табличках в публікації *Закарпаття в етнографічному вимірі*. Київ: НАНУ, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, 2008, с. 661-662.

42 Комплетный текст „офіційных“ і алтернативных пропозицій позерай в: *Новини Закарпаття*, 1. фебруара, 22. фебруара і 27. фебруара 1992; і *Карпатська Україна*, 20. фебруара 1992.

43 МИГОВИЧ, Іван: *Закарпаття: на зламї епох*. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2008, с. 303-307 і 310-315.

44 Наслідно было проголошене зложіня кабінету „тимчасового уряду“, єго премєром ся став ужгородський професор мікробіології Іван Турияниця а міністром заграничных діл ся став родак зо Закарпаття, житель Словакії, Тібор Ондик. In ГОДЬМАШ, П. - ГОДЬМАШ,

„політичної“ угоди і містними силами, котрі підпорували тогдишнього президента Леоніда Кучму.

Наконець, в грудні 2007 року, 16 років по референдумі 1991 року, сполоченська організація під назвов Парламент Підкарпатської Руси („Сойм подкарпатських русинів“) на чолі з православним священиком Дмитрієм Сидором декларовав своє намір'я – выголосити Закарпаття за автономну територію, без огляду на реакцію самої України.⁴⁵ На зачатку року 2008 ся к сойму припоіли Народна рада підкарпатських Русинів („Народна рада подкарпатских русинів“) на чолі з лікарём і посланцём областной рады Євгеном Жупаном і ведно обидві організації в юнію 2008 року скликали перший Європейский конгрес підкарпатських Русинів. Почас засідання другого конгресу в октобрі 2008 участинци конгресу у своїм меморандумі выголосили „обновління русиньской державности [такої, котра як кібы уж єстовала в новембрі 1938 року] у формі Републіки Підкарпатська Русь“, што мало набыти правоплатность 1. грудня 2008 року.⁴⁶ Такої наступного дня были знамы членове влады Републіки Підкарпатська Русь, а їх кабінет міністрів доповнив вызвы адресованы владі Росії забезпечити статус і безпечность новой „суверенной републики“.⁴⁷ Тоты послідні снагы досягнути автономію ці докінця здобути державность про Підкарпатську Русь были остро критизованы многыма русиньскыма діятелями в регіоні і за ёго границями, передовшыткым Світовым конгресом Русинів.⁴⁸ Без того, такы

С.: *История республики*, с. 502. Феномен „тимчасового уряду“ був зареєстрований і за границями України. Ёго председа професор Турьяница був позваний на конференції присвячены „розбудові демократії“, котра ся одбыла в Даньску (позерай: Tom Trier, ed.: *Focus on Rusyns: International Colloquium on the Rusyns of East Central Europe* [Copenhagen: Danish Cultural Institute, 1999]), а ёго активіты притягли позорность шыршого кругу людей, дякуючі статі Тімоті Гартона Еша (ASH, Timothy Garton: *Long Live Ruthenia*. In *New York Review of Books*, XLVI, 7 (22. априля 1999), с. 54-55, котра ся скоро сучасно обявила в перекладі до німецького языка у новинках *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, ч. 66, з 19. марца, 1999, с. 45; і по словеньскы в *Magazin Sme* (Bratislava, 17. априля 1999), с. 2, а наслідно была передрукована в збірці статей *History of the Present: Essays, Sketches, and Dispatches from Europe in the 1990s*. London: Allen Lane/Penguin Press, 1999, с. 376-382.

45 Декларация ассоциации русинских организаций Закарпаття - Сойм Подкарпатских Русинів, 15. грудня 2007 (документ у власництві автора).

46 Меморандум 2-го європейского Конгресу Підкарпатських Русинів о приятію Акту выголошіня обновління русиньской державности, Мукачеве, 25. октобра 2008 р. In *Карпатська правда - Красне поле*, Ужгород, 1. новембра 2008, с. 2.

47 Декларация Сойму з 15. грудня 2007 вызывала „руководство ЕС [Європейского сполоченства] і РФ [Російской федерации] стати ся гарантими забезпечіння рїшаня „русиньского вопросу“. Декларация... Сойму, с. 6.

48 Активіста, котрый значно довгий час підтримовав ідею карпаторусиньской автономії, назвав *Декларацію Сойму з 15. грудня 2007 абсурдною*. Позерай: ГОДЬМАШ, Петро: Абсурдная декларация 'парламента' Русинів. Ужгород: *Трибуна*, 12. януара 2008, с. 4. Світовий конгрес Русинів з центром на Словакії, котрый репрезентує 42 культурно-сполоченскы організації з десятїх країн остро одсудив позицію Сойму, спеціально ёго

екстремістичны, хоць і нереалістичны пожадавки досягли принайменшм еден ціль: притягли позорность міджінародных медій,⁴⁹ влады України,⁵⁰ як і конкретных владных, сполоченьських і інтелектуалных кругів у Росії на судьбу карпатських Русинів на Україні.⁵¹

Висновки

Якы мож зробити висновки з той дискусії о традиції автономії в Карпатській Русі? Першый і найочівіснійший є тот, же автономія або істый ступінь самосправи не є нияков новотов про регіон, але скоріше періодичный проблем од року 1848, то значить, уж понад 150 років.

По друге, автономія того регіону ся стала нормалным явом або явом, який мож акцептовати. Інакшыма словами, од року 1848, все в часі великих політичних змін, котры мали вести й зміні політичного режиму в централній Європі, розлічны сусідні штаты заінтересованы в Карпатській Русі, главно в ей части на южных схылах Карпат, не похыбовали о тім, же вопрос автономії або самосправи регіону выжадовав бодай лем теоретічну, але і практичну аналізу. Зато в роках 1918 – 1919 і Угорсько, і Чеськословенсько аналізували свої властны планы на Підкарпатській Русі; потім знову в році 1938 нацисты принутили Чеськословенсько зреалізувати ним приобіцянну автономію. А за рік Мадяри оправдовали факт

вызвы к Росії, котры наісто суть про **карпатських Русинів, або і про другы народы Европы** негатівным прикладом того, яким способом ся треба добивати своїх прав. Позерай МАГОЧІЙ, Павел Роберт: *Позиція Світової Рады Русинів* з 21. I. 2008. In *Народны новинкы*, Пряшів, 22. фебруара 2008, с. 2-3. Позерай тыж МАГОЧІЙ, Павел Роберт і ЧЕПА, Стівен: *Отворене писмо-ознамлиня о дїштанцованю ся од екстремізму в карпаторусиньскім русі*, 24. IV. 2008. In *Критика*, XII, 7-8 [129-130], Київ, 2008, с. 21.

49 УРАЛОВ, Семен - ЧЕРНИГОВЦЕВ, Михаил - МЕЩЕРЯКОВ, Виталий: Русины: есть такой народ. In *Der Spiegel-Профиль*. Київ, 18. фебруара 2008, ч. 6, с. 8-17; JOHNSON, Paul: Ukraine and the Kosov Precedent: Future Freedom Fighters? In *Business Ukraine*. Київ, 25. фебруара 2008, ч. 7, с. 29-31; TOTI, István: A ruszinok államat akarnak az államban. In *Magyar Hírlap online*. Budapest, 26. novembra 2008; Ruthenia: a Glipse of Dayligh. In *The Economist*. Лондон, 14. марца 2009, с. 31; HVAT, Jan: Prizrak nového nezávislého štátu v strede Európy? In *Literárny týždenník*, ч. 5-6, Братіслава, 2009; а тыж численны російскы, українскы і брітскы публікації в пресі на інтернеті.

50 Од юна 2009 ся председа Союму Підкарпатських Русинів Димитрій Сидор нашов під кримінальным доглядом безпечностной службы України (СБУ).

51 В октобрі 2008 московска фундація „Русский мир“ приділила Димитрію Сидорови два гранты в цілковій сумі 1 770 000 рублів (прибл. 77 000 америцьких доларів) на освітні і набоженьскы проекты. Не є вылучене, же „Русский мир“ брав участь на фінанцовано трёх міджінародных конференцій: „Геноцид і культурный этноцид [Украиной] русинов Карпатской Руси,“ на Южній універзиті в Ростові-на-Доні в децембрі 2008; „Karpatski Rusini v slovanskom svete: aktuálne problémy“ за участи одділіня Цілосвітової історії Універзиты Коменського – в Баньській Бістріці у фебруарі 2009; і „Опыт и проблемы национального самоопределения русинов“ за участи впливного послання російского парламенту Константина Затулина і головного редактора московских новинок „Известия“ Владіміра Мамонтова в сполупраці з містными русиньськыма організаціями в Будапешті в марці 2009.

забрата регіону часточно через обіцяння завести там автономію. Навище, недавно, по розпаді Советського союзу, лідри незалежної України тиж одчули потребу зміцнити свою легітимність в регіоні через обіцяння завести автономію уж на зачатку року 1992.

Третій висновок є звязаний із принципами, на яких ся базує автономія Карпатської Руси. Так зачінаючи од року 1848 і за ціле принайменшм XX. стороча легітимізуючим принципом автономії была якраз народність, а не територія. Інакшыма словами, статус автономії ся передпокладав не про територіалну єдиніцю (Карпатську Русь), але про найчисленнішу етнолінгвістичну групу регіону – карпатських Русинів. Якраз зато Мадяре назвали тот регіон на кінцю року 1918 Руська Країна; міжнародны догоды з років 1919 – 1920, котры были выслідком Паріжской міровой конференції, беспосереднє писали о „Русинах на юг од Карпат“; а наконець, недаремно по році 1919 Чеськословеньско назвало свою новоутворену провінцію не просто „Підкарпатя“, але „Підкарпатська Русь“ („Podkarpatská Rus“) або „Підкарпаторуська земля“ („Země podkarpatoruská“). Інакшыма словами, автономія ся давала народностній групі, а аж потім ся визначовала територія, котра творила „народну“ домовину той групи. Аж в році 1991 будучій президент України одшмарив етнолінгвістичный принцип і поставив на перше місто принцип територіалный, найскоріше зато, же українська сполочність – тогды і дотеперь – неохотно приймає ідею о тім, же карпатськы Русины творять народність одлишну од Українців, подобно як Українці ся одлишують од Росіян ці Білорусів.

Четвертый висновок ся дотыкає політичных скушеностей або приправлености на автономію. По році 1919 чеськословеньська влада аргументовала, же не може выголосити повну автономію зато, бо карпатськы Русины суть все іщі політично незрілыма на таку одповідність. І по році 1989 українськы критіци автономії Закарпатя усуджовали, же містны Карпаторусины не мали політичных скушеностей. Без огляду на спорный вопрос о тім, як і хто може оцінити політичну „зрілость“ даного общества, факт зістає фактом, же за понад сто років Карпатська Русь выховала много особ, котры мали політичны скушености посланців парламенту і представителів влады ці то в періоді австро-угорьской, чеськословеньской, мадьярской, советьской і україньской влады. Тых є іронічным, же із вшитых других регіонів сучасной України Підкарпатська Русь/Закарпатя была першов територію, котра здобыла правный і міжнародный статус з істым ступнєм самосправы, а што є важне, на цілх 20 років (1919 – 1939).

Слухачі може обчекують од той аналізы іщі єден висновок, а то такий,

як буде вирішений вопрос автономії Закарпатя в будучности і який політичний курз набере українська влада в тім припадї. Кідьже єм того погляду, же роль історіка є описовати минулость і уникати од прогнозування будучности, зохаблю простор на думкы о тім вопросї політологам і журналістам. Може в ролї завершалной думкы лем заріскую і припушу, беручі до увагы історичный розвиток за послїдніх 150 років, же вопрос автономії Підкарпатської Руси ці Закарпатя ведно з близкым вопросом узнання Карпаторусинів як самостатной народности⁵² наісто не зыйдуть зо сцены, докы їх влада України не вирішить на хосен автохтонных жытелїв того регіону.

(Переклад з українського языка: ПгДр. Кветослава КОПОРОВА.)

prof. Dr. Paul Robert Magocsi
Chair of Ukrainian Studies
100 St. George Street
Toronto, Ontario M5S 3G3
Canada
ukr.chair@utoronto.ca

52 В тім одношіню слїдно істый прогрес. Вислїдком намагань **руси́нських активістів Закарпатя**, передовшыткым **руси́нських організацій спо́за границь, 7. марца 2007 Закарпатська областна рада** прийла резолюцію (71 голосів **ЗА, 2 ПРОТИ, 2 СЯ СТРИМАЛИ** голосованя), же визнає Русинів за самостатну народность на теріторії Закарпатської области. Одтогды уряд Омбуцмана України (Секретаріат прав чоловіка при Парламенті України) ся неустанно дожадує од центральной влады вызнати Русинів як самостатну народность на цілій теріторії України. Поз. Закарпатська облрада визнала русинів на теренах області. In *Західна інформаційна корпорація*, 7. марца 2007; **КАРПАЧОВА, Ніна: Ігнорування русинської національності – дискримінація, яку не усунуто з 1945 року**. Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, прес-реліз, датований 21. VI. 2007 (копія у властництві автора).

„РУССКИЙ ДОМ“ В ПРЯШОВІ: 85-РІЧНА ТРАДИЦІЯ І СУЧАСНОСТЬ

Гавриіл БЕСКИД

17. юна 2010 Русини на Словеньску собі припомянули юбілей – 85 років од купліня і наслідного отворіня святыні культуры Русинів в місті Пряшів, *Руського дому* на тогдышній Масаріковій, днесь Главній уліці ч. 62.

Потреба купити або побудовати дім, котрый бы служив про культурны цілі Русинів на Словеньску, є споєный з народным оживлінём по розпаді австро-угорьской монархії і взнику першой ЧСР. Тото ся подарило нашым патріотичным предкам (передовшыткым світській інтелігенції і церковным діятелям), котры порозуміли такой од зачатку взнику демократічного штату по р. 1918 потребу діспоновати властным центром культуры. Зробили велику і заслужну роботу в інтересах зміцнёваня народной ідентичности Русинів на Словеньску в умовах міжвійнового періоду. Розвиванём народнобудительских актівіт вказали годный наслідования приклад про сучасну генерацію і зохабили ей цінный дар, о котрый ся треба постарати так, як ся добрый газда старать о маєток по властных предках.

Будова, котра ся купила про культурны цілі Русинів і котра дістала назву РУССКИЙ ДОМ, стоїть в історічнім ядрі міста Пряшів міджі міщаньскыма домами, котры протягом 15. – 18. стороча были позначены ренесанціов з містныма ставебными елементами. Руський дім, котрый ся подарило купити нашым предкам на такім лукратівнім місті, має свою історію. Подля історічного документу з року 1684 воджатай протигабсбурьского повстаня Імріх Текелій тоту будову подаровав тогдышньому велителёви міста Пряшова – плуковникови Шімонови Фельдмаєрови за ёго успішну обрану міста почас облігання Габсбургами. Пізніше – в першій половині 19. стороча тоту будову здобыла родина Дежеффіова. Быв то гроф Йозеф Дежеффій, ёго манжелка Елеонора і сын Еміл. Тота історічна будова і сучасно памятка ай по взнику першой ЧСР зістала у властництві грофа Дежеффія. Род Дежеффіовых, але главно послідній з того роду – Еміл, до розпаду Австро-Угорьска быв на визначных функціях так в політічнім, як і культурнім жывоті тогдышньої сполчности.

О тім, в яких умовах і проблемах ся розвивав жывот Русинів на Словеньску по взнику першой ЧСР, ся мож дізнати з цінной і розсяглої статії (опублікованой в р. 1936) родака із Шарішского Ястрабя, знамого адвока-

та і політика русофільської орьєнтації Др. Івана Жыдовскаго – *Пряшевска Русь в борьбе за свои права за годы 1919 – 1936*. Уведемо ходем дакотры найглавнішы думкы з той публікації: „*Оцінюючи розвой, котрым перешла Пряшівщина за 17 років (1919 – 1936) в рамках ЧСР, видиме ясны прогрес в порівнанню з тым, з чого нам было суджено зачинати (по взнику републікы), але тот прогрес не давав ся нам так легко. Переживаеме і в сучасности болячий і тяжкий процес, ай кідь оцінюеме успіхы, сучасно чуеме гіркость пережитого.*“

Автор в общіх рисах характерізує найглавнішы проблемы, котры пришли по році 1919 і котры были детермінованы росчарованєм русиньской громады із формованя односин міджі Словаками і Русинами в тогдышній політичній ситуації. Іван Жыдовський подробно аналізує многы болячі явы в процесі словакізації русиньских школ, припоминає, же по взнику першой ЧСР прогрес настав, але доставив ся лем наслідком сполоченьского боя за досягнута справедливости в згоді з тогдышніма демократічними прінціпами, за котры боєвали ведно Чехы, Словаки і Русины. Выдвигує великы заслугы Др. М. Годжі і Др. І. Дерера – представителів тогдышньої чеськословеньской штатности. Подля нёго ся прогрес досяговав з тяжкостями, але був выслідком досягнута демократічных прав і слобод Русинів у першій ЧСР.

„*По перевраті (по р. 1919) у нас нічого не было, – пише ся дале в публікації, – теперь маме Общество А. Духновіча з многыма читальнями, театральными кружками і хорами, цілый ряд найліпших хорів при середніх і народных школах, Руський дом, Сполук руських учітелів, Сполук руських жен, Сполук руськой молодежи ...*“ Іван Жыдовський в своїй статті пише, же на поміч Русинам в бою за школы в материньскім языку пришла чеськословенська демокрація, котра не одняла Русинам права і можности організовати народнобудительскы активіты на властну самозахрану – а Русины того право выужыли. Вытворили Руську народну партію і з помочов жупана Румана досягли на Пряшівщині ряд уступків на хосен оживління народного жывота. Подля І. Жыдовскаго того оживління повело к тому, же 2. мая 1923 року у звязи із 120-річним юбілєєм народжіня А. Духновіча русиньска громада вирішыла дати честь памятіцї свого народного будителя заложінєм традиції *Памяти Русского Народного Дома* в Пряшові. З оживлїнєм народного жывота Русинів зачала ся проявляти і велика активність в руських політичных і сполоченьских кругах.

З высшеуведженого можеме дедуковати, же процес народного возроджіня Русинів по роспадї Австро-Угорьска і взнику першой ЧСР був вызначнов етапов в історії карпатьских Русинів, зато при оцінєваню 85-річного юбілєю купліня Руського дому в Пряшові тот процес заслу-

гує нашу позорність. Є прикладом того, як було мож в скромних умовах, без будьякої політичної і матеріальної підпори штату вибудувати масову, але притім акчну і з ідейного боку випрофіловану, але толерантну, добровольну, але дисципліновану організацію Русинів на Словеньску. Як мотивацію на купліня Руського народного дому наші патріотичні предки в новинках *Русское слово* з року 1925 уводять таке: „*Что птичке теплое гнездо, что человеку фамилия, то народу свой Народный Дом. То сердце самознательной народной жизни, то видимый знак того, што народ существует, любит свое ... И сердце нашего Русина бие, и мы хотим жыти. Знаком того є наш Народный дом в Пряшови. Не забывайте на то, же кто лем і галер жертвует на него, подарує собі на розвой подкарпаторусинской самостоятельной жизни Русинов!*“ А так ся писало о зачатках Руського народного дому в тых істих новинках: „*День 28-го юна 1925 року буде визначным в історії Пряшівской Руси. В тот день шырийший выбор Грекокатолицького руського народного дому засідав на грекокатолицькій фарі у Пряшові, жебы презідія выбору дала інформацію о зроблений роботі і попросила рады од участников. Інформацію дав Теодор Ройковіч, декан, член жупного заступительства в Кошіцях. В своїй інформації повів тото: „Агітация о добыттю Руського народного дому ся зачала 21-го мая 1923 року. В Америці было вызбєраных 1400 долларів, но тота сума іщі не была послана. Добровольны фінанчны дары у нас досягли вышку лем 26 000 Кчс. Кідь ся презідія дізнала, же дім грофа Дежеффія ся буде продавати, такой вирішыла тот дім купити, бо ліпшы просторы не мож было найти в Пряшові про Народный дім. Дім, котрый хочеме добыти про культурны потреби людей русиньской народности, находить ся на Масариковій уліці чісло 62. Прото Др. Іван Кізак і Теодор Ройковіч 18. юна 1925 підписали контракт з паном Ардом (тутором дому), подля котрого ся дім Дежеффія купить за 280 000 Кчс, а то про потреби Народного дому. Дотеперь была панови Ардови выплачена залога 26 000 Кчс. І так ний красный дім на Масариковій ул. ч. 62 од 1. августа 1925 буде наш „Грекокатолический Русский Народный Дом“ (позн. – така была ёго перша назва), а потім ся стане домом каждого підкарпатського Русина. В септембрі буде треба заплатити 7 процент із той сумы. До Америки послали сьме вызву к Русинам, жебы нам помогли, але мы не можеме вишытко лем од Америки чекати, і нам ся треба жертвовати ... Дім буде заетаблованный на мєно Руського клубу в Пряшові.*“

Тот дім був у катастрі міста Пряшова записанный в році 1925 так: „Дім і двір чісла суписного 31 на Масариковій ул. 62 з выміров 13 арів і 16 метрів квадратных, загорода і інтравілан 1 ар і 11 метрів квадратных, загорода і інтравілан 13 арів і 53 метры квадратны. Властництво є на

мені Руський клуб у Пряшові. В цілости без тярхы. “ 18. августа 1925 в тых істых новинках ся дале пише тото: „Лемито ся розлетіла новина о купліню Народного дому в Пряшові, уж приходять радостны огласы зо вишитых боків, де бие сердце Русинів. А хто прийде до Пряшова, ний не забуде попозерати наш НАРОДНЫЙ ДОМ. Переїде через просторный двір і з гордостёв попозерать на вишитко, што в тім домі є. Мыслёв залетьме до будучности і пороздумуйме: ту буде сиротинець, там читалня, велика сала, друкарня, клуб, готел і под. Уж од 1. августа 1925 року мы РУСИНЫ диспонуєме тым нашим домом. Славностно хочеме го, за участи масы Русинів, передати їм, жебы служыв своему посланю. “ На сторінках новинок Русское слово обявлёвали ся вызвы на добровольны жертвы і дары. Вызвы часто были адресованы братам-священникам, учителям церковных школ, ремеселникам, газдам, газдыням, робітникам, старым і молодым, жебы жертвовали, а назбераны грошы посылали на адресу о. Др. Івана Кізака, председа Руського клубу в Пряшові. Упозорнёвали Русинів, жебы не забыли до 1. септембра 1925 заслати даякы грошы, бо до того терміну треба заплатити першу сплатку в сумі 125 000 Кчс. Веджіня Руського дому міцно вірило, же то так буде, бо інакше не мож было купити тот красний і на становлены ціллі адекватный дім. Під тыма вызвами найчастіше в споминаных новинках фігурує мено о. Теодора Ройковіча. Кідь ся о тім великім ділі Руського клубу в Пряшові дізнали наші крайне з грекокатолицьких братств в Америці, высловили свою велику радость з того, же і їх крайне ся зьєднотили, і проявили охоту помічі тому ділу. Сучасно членам Руського клубу в Пряшові ознамили тыж свої условія, подля котрых грекокатолицький характер інштитуції має быти забезпеченый так, же рядныма членами Руського клубу в Пряшові можуть быти лем грекокатолици руськой народности (розумій русиньской), котры жыли на теріторії тогдышнёй Пряшівской єпархії. председа wyboru Руського клубу в Пряшові Др. Іван Кізак тоты условія прияв і потвердив їх устно, кідь був на навщіві в Пряшові грекокатолицький єпископ Василь Такач з Америки. За великий дар подяковав і приобіцяв, же грекокатолицький характер Руського клубу в Пряшові буде дотриманий. І так за короткий час Руський клуб на заплачіня дому на Главній ул. 62 дістав од грекокатолицьких сполків з Америки значу суму, а к ній приложыв і сам єпископ Павел Петро Гойдіч, ЧСВВ, суму 70 000 Кчс. І так купна ціна в переважній мірі была заплачена. Зостаток, як і іншы выдавки Руський клуб в Пряшові виплатив з далшых дарів своїх членів і грекокатолицьких віруючих. Як доказ о тім служыть і тепер ПАМЯТНА ТАБЛА в інтерьері Руського дому, де під назвов „РУССКИЙ ДОМ от 17. 06. 1925“ суть wygrавірованы вшиткы мена тых основателів, котры

ся заслужили о купліня святыні культуры і освіти Русинів на Словеньску.

То были зачаткы Руського дому, то была кампань за ёго купліня міджі Русинами на Пряшівщині, але ай за границями. Вызвы были нашыма людми выслуханы і дім зачав служыти своїм цілям, котрым служыв і в міджівойновім часі. Руський дім был центром вшыткой організачной і культурно-освітнёй работы так Руського клубу як і Культурно-освітнёго общества Александра Духновіча в Пряшові (заснованого в році 1924), котре было спочатку філіалков ужгородьского общества. В Руськім домі робило веджіня обидвох організацій. Главныма активітамы была культурно-освітня работа подля властного Штатуту, а то посередництвом секцій, читалень і клубів. На челі веджіня так Руського клубу в Пряшові як і Общества А. Духновіча стояли тоты істы особы – як председа Др. Іван Кізак, так і секретарь Др. Осиф Кізак. По смерти Др. І. Кізак в році 1929 за председу обидвох культурно-освітніх організацій был zvolenый Др. Сімеон Смандрай. В тій функції як председа стояв аж до своёй смерти в році 1947.

Подля жыючіх членів так Руського клубу, як і Общества А. Духновіча в Пряшові по році 1989 сьме ся дізнали, же тоты культурны організації были поважованы за „двікрылаты птиці, з єднов головов“ – а тов „головов“ было Общество А. Духновіча, котре мало свою заставу, котре в Міджілабірцях в р. 1936 посвячовав грекокатолицький єпископ Павел Гойдіч. Руський клуб свою заставу не мав. Руський клуб забезпечовав, подля уж нежыючіх старых членів, лем матеріалну часть і технічну старостливість о ход будовы на Главній уліці ч. 62. В Руськім домі ся активізовав і Союз руських учітелів, Союз руських жен як і секції: організачна, літературно-научна, музично-співацька, театрална, здравотно-гігієнічна, шпортова, народных домів. Такой в році 1926 ся зачала будовати бібліотека, до котрой ся дістали книжки по небогих культурных діятелях, главно духовного характеру. Довгорічнов бібліотекарьков была Марія Дуфанцева. Взякнув цілый ряд філіалок общества і сіть читалень. В рамках діятельства Руського дому зачали ся організовати Дні руськой культуры в Пряшові. Першы такы дні были в році 1933 (10. – 11. юна), почас котрых был одгаленый памятник А. Духновічови на тогышнім Намістю легіонарів (так ся того намістя зве і днесь – позн. ред.). О тых подіях было подробно написане і в першых пореволучных періодах про Русинів – *Народных новинках* і часописі *Русин*. Дні руськой культуры ся організовали і в далшых етапах (в міджівойновім часі) в Бардеёві, Свіднику, Міджілабірцях, Тополі, Орлику, Юрковій Волі, Комлоші, Ладомировій. В рамках культурно-освітнёй работы был тыж одкрытый памятник Адолфови Добрянському в Мигалівцях в році 1928. Были організованы

і іншы культурны акції в Руськім домі, а то в році 1927 была там успішна выставка вышивок і попок в народных кроях Пряшівщини і выставки, котры організовав Союз руських жен. В просторах Руського дому ся організовали новорічны балы, бісіды, чаёвы вечоры, стужковы славности про абсолвентів так Грекокатолицькой руськой учительской академії як і Грекокатолицькой руськой (пізніше штатной) гімназії аж до 50-тых років 20. стороча. Великы і заслужны активіты реалізовав і Союз руських учителів, котрый ведно з Обществом А. Духновіча ся заслужив в бою за нашы школы в материньскім языку в 30-тых роках 20. стороча. Руський дім по час своєї екзистенції був к діспозиції і про русиньскы середні школы, і про адептів теологічної академії, де могли найти своє культурне выжытя. Окрем друкарні і готела (респ. можности уквартерлєваня про гостів) ся подарило забезпечіти веджіню Руського дому скоро вышитко. Теодор Дуфанець як послідній председа Руського клубу в історічно-літературнім зборнику *Пряшевщина*, выданім в Празі в році 1948, на сторінках 293 – 297 пише приближно тото: Руське культурно-освітнє общество А. Духновіча в р. 1923 было заложене в Ужгороді, а в році 1924 філіалка того общества розвинула свої активіты в Пряшові. Ёго задачов было помагати в ділах освіти найшыршых народных мас *руських*, т. є. Русинів під Карпатами. Організовало народны читалні, закладало при них співацькы, театралны і музичны кружки, бібліотеки, выдавало книжки і часопис, помагало при збераню літературно-історічных памятників і шырило ідею зьєдночованя народных мас, як і народной культуры. Уж в році 1929 (уж в просторах купленого Руського дому в Пряшові) было чути розділ в адміністративнім ряджіню на Підкарпатській Руси і на Пряшівщині. Тото нутило роботу общества на Пряшівщині приспособити адміністративным і народным условіям на Словеньску. В роках 1933 – 1934 в Пряшові Народна читалня А. Духновіча (при Руськім домі) діспоновала уж значныма кадрами патріотічно настроеной інтелігенції. Общество А. Духновіча од року 1930 ся стало самостатным обществом про Пряшівщину, причім утримовало тісну сполупрацу з высшеспомянутым обществом в Ужгороді. В днях 10. – 11. юна 1933 ся в Пряшові одбыла велика русиньска культурна демонстрація – День руськой культуры, котру сьме уж выше спомянули, в ході котрой був в Пряшові одгалений памятник А. Духновічови. На свято пришло до 10 000 особ. Тота масова акція дала фундамент, зачаток интензівного діятельства Общества А. Духновіча в Пряшові (при Руськім домі). З великыма тяжкостями заинтересованы доказали реґістровати ШТАГУТ общества, но по реґістрації ся пряшівскы патріоты – стары і молоды, так зо сел, як і з міст хопили работы на організацінім полю. Было заложенох много десятков читалень. Так священник, як

учитель, урядник, студент, будь автобусом а даде і пішо, ся пробивали до русинських сел – читати лекцію, помагати театралному кружку, зацвочовати хор. Такой сорты „ходжіня за народом“ мало велике значіння: наш селян націонално зміцнів, підкріпив ся, культурно виріс, а інтелігенція здобыла почас той работы великы скушености із забезпечованя культурных жадостей Русинів.

Подля Федора Дуфанця до року 1935 на Пряшівщині не было ани єдної руської штатной школы, навчаня ся реалізовало лем в церковных грекокатолицьких школах, за што треба подяковати старшым активістам у сфері освітнёй работы – Др. Іванови Кізакови, Др. Николаєви Бескидови, Др. Сімеонови Смандраєви, Федорови Ройковічови і молодому в тім часі єпископови Павлови Гойдічови, котры все і зо вшыткых сил ішли по *руській* пути, вызначеній предками, но главно А. Духновічом. В рамках той культурной работы, котра вела к народному самоусвідомлїню народных мас, нашли ся силы, котры принутили тогдышні політичны партії раховати „з руськыма“ (розумій Русинами), а тото повело к отворіню в році 1935 школ з *руськым* навчалным языком а в школьскім році 1936/1937 і к отворіню Грекокатолицької руської гімназії в Пряшові. Успішна работа Общества А. Духновіча при Руськім домі в Пряшові почас тогдышнёго політичного режиму была перервана подїями років 1938 – 1939. Но треба конштатовати, же тогдышньому режиму не были по дяці ідеї А. Духновіча і ёго Общества ... По ослободжіню в році 1945 ся поступно зачали обновлєвати читалні А. Духновіча, а в році 1947 знову зачали процвітати на наших селах і містах, вытваряли ся і обновлєвали містны і окресны Дні руської культуры: в Тополі – роднім селі А. Духновіча, в Стрпкові, де ся зышло понад десять тісяч людей. Грекокатолицьку єпархію з повірїня єпископа Павла Гойдіча на святї репрезентовав помічний єпископ Василь Гопко. В тім часі „соколята“ А. Духновіча, ся учили і виховлєвали в трёх *руських* гімназіях, а то в Пряшові, Гуменнім і Празі ...

21. юна 1968 року ся в америцьких новинках *Карпатска Русь* обявила статя посліднёго председа Руського клубу і Культурно-освітнёго общества А. Духновіча при Руськім домі в Пряшові Теодора Дуфанця, котрый пише тото: *„Посылам вам єдну статю о конфішкації Руського дому в Пряшові. Прошу єй опубліковати у ваших новинках, бо ту, в ЧССР, нїт таких новинок, де бы єм ю міг опубліковати. Няй добродителї з Америки, якы пожертвовали на наш РУССКИЙ ДОМ у Пряшові знають, што ся стало з тым домом, котрый був куплений 1925 року і за грошы Русинів з Америки, з ініціативы апостольского адміністратора, священника Гавріла Мартяка і інших, а в році 1965 ся став жертвов конфішкації штату. Проти конфішкації протестовав ведучій Руського*

дому – Осиф Збіглей, але ёго протест не був выслуханый. У Руськім домі дйяли вишыткы общества, враховано Общества А. Духновіча, была ту цінна бібліотека, галерія образів русиньських малярів ... “Тілько з опублікованого писма посліднёго председа Общества А. Духновіча при Руськім домі в Пряшові.

По році 1965 настали тяжкы часы так про Общество А. Духновіча, як і про Руський клуб. На жадость тогдышнёго ЦК КСУТ, під ч. 882/64 із 7. 12. 1964 ся жадало перевести маєток Руського дому на Містьский народный выбор в Пряшові. Окресный народный выбор, фінанчне одділїня в Пряшові, під ч. Р-15/1965 Кр. Позітивно одповів на жадость ЦК КСУТ і в тім істім році Руський дім ся став маєтком Містьского народного wyboru в Пряшові. За навернутя Руського дому і далшого маєтку, котрый був сконфішкovaný ай мімо будовы Руського дому, а то на Словенській ул. в Пряшові, на кінцю 20. стороча ся вів судный процес, выслідком якого было вернутя в юнію 2002 року лем єдной третини маєтку Руського клубу, купленого в р. 1925, первістному властникови будовы – Руському клубу-1923. Акт вернутя на основі рішїня Окресного суду в Пряшові, на Містьскім уряді в Пряшові ствердили своїма підписами за місто Пряшів тогдышній пріматор Інж. Юрай Копчак, а за веджіня Руського клубу-1923 довгорічний председа РК-1923, уж небіжчік, Мгр. Иван Бобак. Свідкове того акту можуть досвідчіти, же к підпису ся рихтовав за дверями і пан Штефан Секерак, сучасный „справця“ Руського дому, але небіжчік Мгр. Иван Бобак го не допустив к підпису і повів перед свідками, же не узнавать Штефана Секерака за председа РК-1923, бо за такого го на ниякім ряднім засіданю Руського клубу за шырокой участи членства нихто до юна 2002 не зволив. О тім є і доказовый матеріал зо септембра 2002, де найстаршы членове РК-1923 ся домагали скликаня рядной членьской громады РК-1923 з цілём зволити законны органы РК-1923, бо до того часу нияка така членьска громада – з цілём зволити выбор РК-1923 – не была.

Треба повісти, же по вернутю Руського дому Руському клубу-1923 і запису знову до катастра міста Пряшова на РК-1923, ся зачало розвивати і культурне діятельство як РК-1923, так і Културно-освітнёго общества А. Духновіча. В році 2003 ся організовав научный семінар у звязи з юбілєєм 120 років од народжіня Др. Николая Бескида і была одгалена памятна табла в селі Легнава, окр. Стара Любовня. В році 2004 за участи таких визначных діятелів міджінародного русиньского руху, як Василь Сочка-Боржавин з Ужгороду, Петро Трохановский з Криниць, Др. Тібор Міклош Поповіч з Будапешту і інших ся зреалізовав ряд далшых научных семінарів на тему історії і културы Русинів. Але членове РК-

1923, а то главно тогдышнє іщі жыюче найстарше членство РК-1923 збачило (но аж по довгім часі, од 15. 12. 1999 – скоро по пятёх роках), же веджіня РК-1923 не має мандат заступовати членську базу і зачало ся дожадовати скликаня членської громады – Конференції (подля тогды платного Штатуту РК-1923). В р. 2004 дошло ай к зловжытю Штатуту РК-1923, який в змінений подобі Штефан Секерак послав на реєстрацію на Міністерство внутра СР. З підпоров найстаршых членів РК-1923 ініціативна група скликала на 9. апріля 2005 міморядну членську громаду РК-1923, на котрій были вирішены проблемы, котры тяжыли членів РК-1923 за веце як пять років. Але тоты, котры выступали як квазі легітимны представителі РК-1923, ай кідь не мали мандат з рядной членської громады, не хотіли одступити зо своїх позицій, зачали велику кампань споєну зо жалобами на суд, на МВ СР і іншы органы. Засылали підлы і неправдивы писма, неуставны „предбежны опатріня“ не лем на Окресный, але і на Крайский суд в Пряшові.

Членська база РК-1923, сімпатизанты і шырока громада Русинів з великым скламанєм прияла справу о тім, же в януарі 2006 ся узкій групі РК-1923 подарило заложыти Надацію Руського клубу-1923 без того, жебы членська база того схвалила, і цілый маєток Руського клубу ведно з будовов дали записати ай до катастра міста Пряшова, а докінця зареєстровати документи на Міністерстві внутра СР.

О лживім акті у звязи з переводом будовы Руського дому на надацію і подіях навколо того, а то не лем в році 2006, але і в януарі 2007, досвідчує 12 честных членів РК-1923 з членської базы Штефана Секерака. А в сучасности ся ведуть знову судны іднання, як і выштрєваня на Окресній прокуратурі в Пряшові. Од року 2006 было написаных много статей так в русиньских, як і словеньских медіях, были організованы підпорны акції за вернута Руського дому в Пряшові перед Руськым домом в роках 2009 і 2010, была наштудована і сценка „Блудиско“ в Театрі А. Духновича в Пряшові в році 2009 і іншы акції. О сучаснім ставі коло Руського дому в Пряшові написав і малу баладу вызначный русиньский культурный діятель Штефан Ладіжіньский з Братіславы. Пише так:

Чвірікають пташкы

(Мала балада о велькім Руськім домі)

*Чвірікають пташкы уж на кождім стромі,
што нове в Пряшові, в старім Руськім домі.*

*Чвірікають пташкы зо стріхы на стріху,
же там мало хосна, але велё гріху.*

...

*Чвірікають пташкы на пряшівскім стромі,
же ся роблять пехтле-мехтле в нашім Руськім домі.*

Нач нашы отцёве нам тот дім купили?

Жебы ся їх потомкы днесь на нім вадили?

Чвірікають пташкы і зозуля кукають:

Русины не знають пруты Святонлука.

ТРАДИЦІЇ І СУЧАСНОСТЬ

Ситуація про Русинів ся приязно змінила аж по цілосполоченських змінах в новембрі 1989 року. Русины знову здобули можливість отворено декларовати свою народність. Но за минулы штири десятироча ся много змінило: твердша русинська патріотична інтелігенція была зліквідована, выросло нове покоління, котре є наслідком українізаторської політики національно дезорьєнтоване. Мала група з того покоління ся голосить к „Русинам-Українцям“, а много русинського жытельства ся уж поважує за Словаків.

В таких нелегких умовах было треба зачинати свою роботу русинським активістам, котры ся зачали зьєднчовати до окремых народных організацій і сполків. Як перша vznikать Русинська оброда на Словеньску, Здружіня інтелігенції Русинів Словеньска (ЗІРС), обновує своє діяльство Руський клуб у Пряшові, Руське культурно-освітнє общество А. Духновіча в Пряшові, як і ряд далшых сполків і організацій. Заложыли ся і першы пореволучны новинкы про Русинів Словеньска – *Народны новинкы*, часопис *Русин*, надвязують ся живы контакты з організаціями Русинів на Україні – в Закарпатській області, з Лемками в Польску, Русинами в Сербії, але і краями – Русинами в Америці і Канаді. Вникать Світовий конгрес Русинів, котрый уж споює вшиткых Русинів, котры суть в сучасности розметаны в розлічных країнах. Русины ся домогли і заложіня Інштитуту русинського языка і културы, котрый взяла під свою стріху Пряшівска універзіта, і так му дала пунц академічної інштитуції, був заложений Музей русинської културы в Пряшові. Зачаткы того нового возроджіня Русинів были тяжкы і комплікованы: школы як і будовы, в котрых в минулости русинська молодеж мала можливість набывати повноцінну освіту, были зліквідованы. Ани єден з інтернатів, котры в минулости служыли про нашу штудуючу молодеж, уж не був к діспозіції по році 1989. А не є ани в сучасности.

Але вшиткы русиньскы організації мали можливість отворено декларовати, же надвязують на богаты традиції своїх предків, на вшитко цінне,

што ту было у сфері культури і освіти вытворене в минулости. Так істо сі могли выбоёвати і розвой актiвiт, котры ведуть к захованю культурной дiдовизны наших предкiв.

Задачов вшыткых наших русиньскых органiзацiй по році 1989 было захранити то, што ся до тых часiв заховало, заставити далшу денационалiзацiю, навернути то, што было од 50-х рокiв минулого стороча страчене, не забываючі на одказ наших будителiв: пробуджати зо сна вшыткых тых, котры внаслiдку многостранного натиску ся одчужiли і стали з народностного боку iндеферентныма. А тото была нелегка робота, котра в навязности на традицiй і Руського дому в Пряшові выжадовала сполупрацу вшыткых живых сил. Много енергiй было выналоженой вшыткыма споминаныма органiзацiями, як і далшыма, котры сьме ту не спомянули. Тоты актiвiты ся ставали iнтензiвнiшыма главно при цiлоштатнiм списованю жытельства – в р. 1991, в маю 2001, як і в сучасности, бо знову ся ближить списованя жытельства – в маю року 2011.

Мож сконштатовати, же найпрестижнiшов iнштiтуцiов про Русинiв на Словакiї є в сучасности Iнштiтут русиньского языка і культуры на Пряшiвскiй унiверзiтiтi, де пiд веджiнiєм директоркы iнштiтуту доц. ПiдДр. Анны Плiшковой, ПiД., проходить нелем процес едукацiй штудентiв-русинiстiв, але розвивать ся і богата видавательська робота на научнiй уровни. В непослiднiм рядi, подля традицiй наших предкiв, Русины жертвуют много сил на закладаня наших русиньскых школ з цiлiм захранити свою властну екзистенцiю. Много буде треба в найблизшiм часi зробити: навернути Русинам бывший центр народной культуры – Руський дiм в Пряшові, жебы служыв про вшыткых Русинiв на iх благо і розвиток. Попри Iнштiтутi русиньского языка і культуры ПУ успiшно розвивать своє дiятельство і Музей русиньской культуры в Пряшові пiд веджiнiєм директоркы ПiДр. Ольгы Глосiковой, докторкы наук, де по час цiлого року ся органiзуют культурны актiй замiряны на розвой русиньской культуры і освіти. В просторах музея розвивають свої актiвiты і Культурно-освiтнiй сполок А. Духновiча в Пряшові, котрый од року 2007 в новых iсторiчних умовах надвязує на богату традицiю бывшего Руського культурно-освiтнiго общества А. Духновiча, як і Сполок русиньскых писателiв Словеньска.

В заключiню треба повiсти, же не позераючі на тяжкосты, Русины на Словеньску, але главнi ту, на бывший Пряшiвскiй Руси, ся возроджують, надвязуючі на одказ наших русиньскых будителiв, котры в рамках сполкiв розвивали свої актiвiты якраз в Руськiм домі.

ЛІТЕРАТУРА

РОЙКОВИЧ, Теодор: О нашій Грекокатолицькій Народній Домі. In *Русское слово*, 8. 8. 1925.

РОЙКОВИЧ, Теодор: Засидание комитетa Грекокатоли. Русского Народного Дома в Пряшові. (Информация о. Т. Ройковича, декана, члена жупного заступительства о зачатках в агитации за приобритиня Грекокатоли. Руского Народного Дома в Пряшеви). In *Русское слово*, ч. 27, 1929.

ЖИДОВСКИЙ, Иван: *Пряшевская Русь в борьбе за свои права за годы 1919 – 1936*. Ужгород, 1936.

ШЛЕПЕЦЬКИЙ, Иван (ред.): *Пряшевица. Историко-литературный сборник*. Прага, 1948.

Пряшевская Русь (Орган свободной русской общественной мысли), 1939.

СТАНОВЫ Сполку „РУССКИЙ КЛУБ“ в Пряшові, културный сполук руських обывателів пряшовской диєцезії. Рег. Мин. ввнтра Братіслава 13. 2. 1928 під ч. 15188 – 1928/5.

ЗОЗУЛЯК, Александер (зост.): *Визнамны про Русинів* (Зборник рефератів із міжнародного научного семінаря к 110. роковинам од зачаття навчання в Грекокатолицькій руській учительській семінарії і 80 років од купліня Руського дому в Пряшові). Пряшів: Світовий конгрес Русинів, 2005.

ŠVORC, Peter i kol.: *Spríevodca po historickom jadre mesta Prešova*. Prešov: Universum, 1996.

ЛАДІЖІНСЬКИЙ, Штефан: Чвірікають пташки (Мала балада о велькім Руськім домі). In *InfoРусин*, VI, 1-2, 2009, с. 11.

Mgr. Gabriel Beskyd

Rusínsky kultúrno-osvetový spolok. A. Duchnoviča

Duchnovičovo nám. č. 1

081 48 Prešov

РУСИНИ/РУСНАЦИ СЕРБІЇ/ ВОЙВОДИНИ И ЇХ ВАРИАНТА РУСИНСКОГО ЯЗЫКА

Михайло ФЕЙСА

Остатні даскельо роки Република Сербия превжала даскельо крочаї хтори без сумніву одкриваю вельку усиловносц би ше унапредзел статус рускей меншини. Пред осем роками (2002) Покраїнски секретарият за предписаня, управу и национални заєдніци установел за каждую меншину цалком нову институцию – Национални совет за каждую меншину. Национални совети, як найвисши органи меншинскей самоуправи у Републики Сербии, оформлени на основі Закона о зашити правох и шлебодох националних меншинох 2002. року у тедишней Союзней Републики Югославії хтори верификovala Скупштина, а з организацийну и другу потримовку Министерства за людски и меншински права (Руснаци, 2009: 17). Истого року, медзи першима, свой Совет основала и руска национална заєдніца, 2. новембра 2002. року. Мандат першого Национального совету рускей националней меншини тирвал по 30. октобер 2004. року, кед по позярядовой Електорскей скупштини избрани други, хторому мандат закончени стредком 2010. року.

Главни обласци активносци Национального совета рускей националней меншини то култура, образованє, медиї и, генерално патраци, скоро шицко цо значне за руску меншину. Совет єдини легални представитель рускей меншини. Шицки руски институції и організації конкурую зоз своїма проектами при розличних покраїнских секретариятох (за национални меншини, за образованє, за науку и технологийни розвой, за културу, за вирски заєдніци, за привреду и други) а НСРНМ одобрує або одбива їх финансване з боку покраїнских власцох. Национални совет рускей националней меншини достава и периодични бюджетски средства як зоз министерствох Републики Сербії зоз Београду, так и зоз покраїнских / войводинских секретариятох за финансване, у єдней розумней мири, цалей културней активносци.

Року 2006. прилапени нови Устав и право на вибор националних сови́тох конституціоналізоване. Устав Републики Сербії зоз 2006. року гарантує у члену 75. колективни меншински права на основі хторих припадніки националних меншинох, непосредно або преїг своїх представнікох, участвую у одлучованю або сами одлучую о поєдинечних пи-

таньох вязаних за свою культуру, образованє, информованє и урядове хаснованє языкох и писмох, у складу зоз Законом. Устав уключує шицки релевантни медзинародни документи хтори ше одноша на меншини.

Припадніки рускей меншини маю право образовац ше на мацеринским языку и нащивйовац годзини хтори ше фокусую на историю и культуру меншини, а, источасно, паралелна настава на сербским языку обовязна.

Припадніком рускей меншини оможливлене хасновац свой язык урядово у општини або населеню у хторим творя 15 % локального жительствова. Уставни закон обезпечує и урядове хаснованє руского языка у судских поступках, праве як и у виберанкових материялох. Рускей меншини дате право же би на своїм языку могла виписовац назви улїцох або других географских местох. У обласцох у хторих руска меншина твори по 15 % локального жительствова законски предписаня ше обявюю на руским языку.

Єдна з уставних одредбох хтора заслужує окремну увагу то гевта хтора оможливує членом националних меншинох же би шлебнодо запровадзовали и отримовали одношения зоз легалними субектами хтори перебуваю у странских державах, зоз гевтима зоз хторима маю даяки колективни, културни, язични або вирски подобносци.

Держава ше обовязує же будзе финансовац главни културни активносци хтори организує припадніки єдней националней меншини. За финансованє културних проєктох организаторе ше стимулюю же би финансийни средства вимагали од приватних и державних организацийох и инситуцийох хтори ше находза у иноземстве.

Нешка ше найширша културна активносц рускей националней заєднїци витворює у контексту коло двацєц несполитичних, културно-просвитних-уметніцких организацийох и институцийох. Национално патраци, найзначнейши: Руска матка, основана 1945. року, обновена 1990. року у Руским Керестуре; Дружтво за руски язык, литературу и культуру, основане 1970. року у Новим Садзе; Културно-просвитно дружтво ДОК – Коцур, основане 2006. року у Коцуре. Други културни организации (здружєня гражданох) находза ше у Новим Садзе (Руске културно-просвитне дружтво, Матка – Дружтво Руснацох Нового Саду – Войводици, Форум младих Рускей матки, НВО Руски форум ГЕА), Коцуре (КУД Жатва, Етно клуб Одняте од забуца), Дюрдьове (КУД Тарас Шевченко, Хор Розанов), Вербаше (КПД Карпати, Уметніцка колония Няради), Руским Керестуре (НВО младих Руснацох Pact Ruthenorum), Шиду (КПД Дюра Киш), Новим Ораховє (КУД Петро Кузмяк), Кули (РКУД Др Гаврил Костельник), Суботици (Дружтво Руснацох у Суботици) и у Сримскей Митровици (Дружтво Руснацох у Сримскей Митровици). Руски професийни културни институции змесцени у Руским Керестуре: Национал-

ни совит рускей националней меншини, Завод за культуру войволянских Руснацох, Руски народни театар Петро Ризнич Дядя и Дом культури Руски Керестур.

Єст коло двацец пейц традицийни културни фестивали / манифестациї: Фестивал рускей культури Червена ружа, Фестивал театралних представох за дзеци и одроснутих Драмски мемориал Петра Ризнич Дяді, Културна манифестация Костельникова єшень, Мултимедиялна манифестация Дньовка, Фестивал Водова фест, Медзинародни волонтерски камп (у Руским Керестуре), Фестивал жридловой творчосци Руснацох Коцурска жатва, Подобово-литературна колония Ерато над Коцуrom, Медзинародни фестивал гумора и сатири Коцурска чутка, Борба против примитивизма у музики Караоки стоп красне шпиванє напредок, Уметніцка колония З нашей прошлости до нашей будучности, Крачунски концерт, Велька ноц у Коцуре, Стретнуца дзединской драми (у Коцуре), Фестивал новей рускей шпиванки у народним духу Ружова заградка, Фестивал монодрами и дуодрами, Дні Миколи М. Кочиша, Мемориал професора Гавриїла Г. Надя, Фестивал дзединской творчосци Веселинка, Поетски нїтки Меланії Павлович, Стретнуце руских основних и стредніх школох (у Новим Садзе), Фестивал жридлового шпиваня Най ше не забудзе (у Дюрдьове), Фестивал народних оркестрох Мелодії Руского двора (у Шиду), Културна манифестация Яр др Мафтея Виная, Концерт озбильней музики (у Суботици), Литературно-драмске стретнуце Рочница народзєня баснописателя Штефана Чакана, Манифестация 13. май (у Новим Ораховє), Стретнуце хорох, Уметніцка колония Няради (у Вербаше), Уметніцка колония Стретнуце у Боднарова (у Господінцох), Стретнуце рецитаторох (у Кули) и други.

Попри даскелїх традицийних литературних змаганьох хтори організую Дружтво за руски язык, литературу и культуру (напр. литературни конкурси пошвєцєни Гавриїлови Г. Надьови, Мафтейови Винайови и Штефанови Чаканови), Културно-просвітне дружтво ДОК – Коцур (напр. Ерато над Коцуrom и Коцурска чутка), Руска матка (напр. литературни конкурс за младих поєтох пошвєцєни Юлианови Надьови) и други, три змаганя окреме значни. То: Рєпубличне змаганє з руского языка и язичней култури школярох основних школох зоз руским наставним языком и школох у хторих ше руски язык виучує як виборни предмет з елементами националней култури (організованє з боку Дружтва за руски язык, литературу и культуру), Конкурс за монодраму и дуодраму (організовани з боку Матки – Дружтва Руснацох Нового Саду – Войводини и Городского одбора Рускей матки) и фото змаганє Руски витяз (організованє з боку Мєсного одбора Вєрбас Рускей матки).

Сумираючи період по початок дзеведзешатих роках прешлого вика, Мирон Жирош наводзи 14 предпоставки (фактори) хтори, по нїм, привели до финального стану – егзистованя малей популяції свидомих Руснацох, утвердзованя їх національного языка и його подзвигованя на уровень 14. славянского языка, узретосци рускей литературы, новинарства, фолклора и театра. Жирош видзелел шлідуючи фактори (Жирош, 1998: 463):

1. существованє двох руских центрех – Керестура и Коцура;
2. яснє припознаванє припаданя гу Русином Закарпатскей обласци;
3. моцнє унапряменє на „триманє ведно” медзи странцями;
4. Грекокатолицка церква и чуванє національного идентитета;
5. руска школа;
6. стаємни контакти зоз Горніцу (зоз карпатским отечеством, зоз бувшима Горніма жемами Австро-Угорскей);
7. обезпечованє кнїжкох и друкарні зоз Горніци;
8. образованє рускей интелігенції;
9. чуванє традиційох и національних обичайох (напр. церковних шветох – Крачуна, Велькей ноци, Кирбая), рускей свадзби и явно-го живота;
10. снованє Руского народного просвітного дружтва;
11. нове обновйованє, повойнови розвой од 1945. по 1990. рок;
12. улога Дружтва за руски язык и литературу;
13. Фестивал култури Червена ружа;
14. Драмски меморіял Петра Ризнича Дяді и Руски аматерски театер Дядя.

Маючи у оглядзе случованя у рускей націоналней заєдніци, на концу першей децениї 21. вика, Жирошова анализа би могла буц преширена зоз найменей ещи дзешец факторами хтори без сумніву доприноша существованю малей популяції свидомих Руснацох. Ми видзелели шлідуючи фактори:

1. Націонални совет рускей націоналней меншини;
2. Завод за културу войводянских Руснацох;
3. Руски народни театер Петро Ризнич Дядя;
4. Апостолски егзархат за грекокатоликох у Сербії и Чарней Гори;
5. Образовна вертикала на руским языку;
6. Рижнородна видавательна активносц;
7. Електронски медії;
8. Нови културни організації и манифестації;
9. Револуционерни пременки у Карпатским ареалу;
10. Вигодни медзинародни обставини.

Кажди з наведзених факторох обробени у монографії *Нова Србија и њена русинска мањина / Нова Сербия и ей руска менишина / The New Serbia And Its Ruthenian Minority* (Фејса, 2010), а з тей нагоди затримаме ше на пиятим фактору – образовней вертикали.

Початки школского образования на руским языке можу ше провадзиц од половки 18. вику – од 1753. року у Руским Керестуре и од 1765. року у Коцуре.

Початки предшколского образования на руским языке можу ше провадзиц од початку 20. вику – од 1903. року у Руским Керестуре и од 1905. у Коцуре.

Оддзелене за русинистику на Филозофским факултету у Новим Садзе походзи од Лектората за руски язык хтори основани 1972. року (од 1981. року – Катедра за руски язык и литературу).

Яшелька, предлужене перебуване и воспитни групи за пририхтоване дзецох до школи существу у Руским Керестуре. Воспитни групи у хторих ше дзеци пририхтую за школу на руским языке и предлужене перебуване за предшколски дзеци егзистую у Коцуре и Дюрдьове. У стредкох у котрих не постої можлівосц організованя порядних воспитних груп на руским языке, руски ше виучує як окремини предмет хтори ше вола Пестованє руского языка з елементами националней култури. Таки воспитни групи організовани у Кули, Новим Садзе и Вербаше, а планує ше організовац пестованє руского языка и у рамикох предшколских оддзеленьох у Бачинцох, Беркасове, Бикич Долу и Шиду (Руснаци, 2009: 25-26).

По Закону, руским дзецом цо ходза до основних школах у гевтих войводянских општинах и местох дзе жиє значни процент Руснацох (по 15 %) оможлівени три години тижньово на їх мацеринским языке. Сербски язык (три години тижньово) и два странски языки (перши странски язык од 1. класи, други странски язык од 5. класи – два години тижньово) винїмки и обовязни су.

Попри порядней настави (шицки предмети) на руским языке од 1. по 8. класу у Руским Керестуре, Коцуре и Дюрдьове, у других руских стредкох дзе пре мале число школярох нет можлівосци організованя порядней настави на руским языке організує ше виучованє руского языка зоз елементами националней култури. Предмет виборни и заступени є зоз двома годинами тижньово. Вон заступени у Бачкей Тополї, Господїнцох, Коцуре, Кули, Нови Садзе, Новим Орахове, Петроварадину, Савиним Селу, Сримскей Каменїци, Сримскей Митровици, Суботици, Ветернику, Вербаше и у Шиду зоз окреминими оддзелєнями у Бачинцох, Беркасове и Бикич Долу. Вкупне число местох доходзи по 16, а вещей як

330 школяре облапени з нїм (Руснаци, 2009: 27). Общи тренд же ше число школярох у школах зоз порядну наставу зменшує, а число школярох у школах зоз пестованьом ше зveckшує.

Основне образованє на руским язикy обовязне и безплатне. Необходне минималне число школярох за организоване класи 15, але зоз допущеньом Министерства просвити можлїве организовац класу и за менше число од 15.

Моментално нет анї єдней приватней школи на руским язикy анї на єдним уровню у Войводини.

Гимназия Петро Кузмьяк у Руским Керестуре обезпечує подполне образованє на стредньошколским уровню на руским язикy од 1970. року. То єдина стредня школа по руски на швецe. Ма интернатске змєщенє за школярох и прето можлїве же би ше уписали не лєм дзеци зоз Сербії але и зоз других жемох дзе жию Руснаци. Барз важне наглашиц же аж и Русини / Руснаци зоз Карпатского ареалу чувствую Гимназию як свою, окреме гевти зоз України хтори не маю скоро нїч зоз образовней вертикали яка єст у Сербії.

Маючи у оглядзе основне и стреднє образованє, одвичательни органи можу допущиц виводзенє настави на руским язикy (як и на языкох других националних меншинох) кед за формованє класи єст меней од 15 школярох хтори жридлово бєшєднїки. Факт же ше вкупне число школярох по класи на руским язикy благо зменшує.

Оддзелєнє за русинистику предcтавя найвисши уровень образования по руски. Нови курикулум Оддзелєня за русинистику, базовани на Болоньскєй декларациї, акредитовани прєшлого року. Попри Фонетики руского языка, Морфології, Синтакси, Историйней граматики, Рускей литератури, Исторії Руснацох и Фолклористики Руснацох, даскельо нови курси увєдзєни: Правопис руского языка, Английско-руска контрастивна граматика и Карпаторусински язык (курси профєсорa Михайла Фейси) и Руска дзєцинска поезия, Роман и Драма (курси профєсорa Юлиана Тамаша).

Понєже руска популация у Войводини / Сербії досц мала, Оддзелєнє за русинистику специфичнє прє рєлативно малє число студєнтох. Приблїжно двацєц пєцєро студєнти студираю на Оддзелєню. Стреднє єст пєцєро студєнти уписани по школским року.

Курси руского языка можу ше нащивйовац и на Оддзелєню за медії дзе сущєствує можливосц же би ше на бужєт уписали двоїо студєнти. Студєнти зоз даскєлїх оддзелєньох Филозофского факултєта можу студирац руски язык як виборни.

Трицєц штвєро студєнти потєраз дипломовали на Оддзелєню за руси-

нистики. Од нїх ше обчекує же би були лидере културно-образовного живота Руснацох у Сербїї у першей половки 21. века.

З оглядом же автор тей статї и представитель войводянских Руснацох у Интеррегиональной комисії за кодифікованє русинського языка фукусуєм ше на стан и перспективи руского языка, односно войводянської варіанти русинського языка.

У рускей лингвистики углавним бул заступени стихийни або индивидуални приступ гу языку, а од проф. др Юліяна Рамача, мож повесц, почина ше розвивац и тимски. То ше не одноши на виучованє руского языка у школах, бо воно було условене зоз дружтвенима условиями, односно, з єдного боку, напрямками ширшей дружтвеней заєднїци, а, з другого боку, рускей національной заєднїци.

Пре ограниченосц зоз простором историйат мож спатриц преїг условно наволаних преламних моментох, при чим не думаєме ані на шветово войны, ані на екс-ю войны, ані на роялистичну, социялистичну чи капиталистичну систему, але на периоди у хторих препознаваме одредзени лингвистични авторитети. Медзи войводянськими Руснацами то вшелїяк др Гавриїл Костельник, проф. Гавриїл Г. Надь, проф. Микола М. Кочиш, проф. др Юліян Рамач, мр Гелена Медеша и проф. др Михайло Фейса. Каждє зоз наведзених лингвистичних маркерох витворел конкретни резултати и каждє з нїх представя своєфайтови швицарнїк єдного периода, кратшого або длугошого, у хторим творел/творела.

Граматика бачваньско-рускей бешеди Г. Костельника (обявена 1923. року, у Сримских Карловцох) уведла и утвердзела основни лексични, фонетични и граматични (морфологийни и синтаксични) норми и творене словох. Од тих хвилькох, по словох проф. др Александра Д. Дуличенка, руски язык достава подполну цалосц диференциальных характеристик литературного языка.

Роботу на нормованю и преучованю мацеринського языка котру розпочал Костельник успішно предлужели двоє руски лингвисти: Гавриїл Надь и Микола М. Кочиш, обидвоє педагогове и писателе. Кочиш окрем статїох ма и 9 кнїжки, и шицко тото написал за лєм 10 роки, а Надь писал полни 50 роки, але лєм статї (Сегеди, 2007: 249), так же ше цале його опубликоване лингвистичне наслідство змесцело до двох кнїжкох: *Лингвистични статї и розправи* (1983) и *Прилоги до историй руского языка* (1988). Надь бул єдини руски лингвиста у перших двох повоєнових децениях и мушел ше сам бориц за язык.

Микола М. Кочиш ше зоз своїм надзвичайним талантом зявел праве теди кед бул найпотребнейши. Вон написал понад 20 статї о рижних конкретних питаньох руского языка, але бул свидоми же треба

кодифіковач шипко цо остало недоповедзене и, ведно з нормами котри створени дзекуючи Костельникови, формовац нормативну систему за школски потреби, а познейше их преширци и на други сфери у котрих ше литературни язык хаснує. Так од 1965. по 1968. рок вишли три його граматики под єдну назву *Мацерински язык*, у котрих не бул лєм школски материял, але ришовани и важни нормативни питаня. Розуми ше же то не було идеалне ришенє, але главне було поробене – створена нормативна система. Його *Грамматика русского языка* видрукована посмертно 1974. року. Тота *Грамматика*, гоч и недокончена, барз значна за розвой сучасного русского литературного языка.

Окреме значне же Микола Кочиш публікувал перши *Правопис русского языка* (1971. року) и перши векши словнік *Приручни терминологийни словнік сербскогватско-руско-українски* (1972. року). Треба визначиц и Кочишову роботу на полю рускей ономастики. Зоз свою роботу у цале Кочиш вшелїяк забера єдно з найважнейших местох у рускей філології.

1975. року зяваюю ше перши роботи др Юлиана Рамача, хтори по нешка ма коло 100 роботи зоз лингвистики, од того коло 15 кнїжки. З тей нагоди видзелїме найважнейши з нїх: *Практична стилистика*, *Применовнїцки конструкції у руским литературним языку*, *Руска лексика* и *Фразеологійни словнік: сербскогватско-руски*. Др Юлиан Рамач виучує шипки обласци языка. Уж спомнути Кочишово граматики не задоволели шипки потреби, та требало написац єдну подполнейшу граматіку русского языка. Рамачова *Грамматика русского языка* вишла з друку 2002. року. Як наглашує сам автор, вона треба же би послужела як школяром и студентом, так и преподавачом и шипким другим културним роботнїком. *Грамматика русского языка* ше состої зоз шейсцох часцох: фонетики, морфології, синтакси, лексикології, историйней граматіки и часци о нашим народним и литературним языку. Треба наглашиц же Рамач по перши раз детально обробел синтаксу и лексикологию, историйну граматіку русского языка, стилистику. Найвекша Рамачова заслуга то же доробел векшину зоз того цо його предходнїки започали, преучел и того цо вони не виучовали и же шипко систематизовал до *Грамматіки*.

Проф. др Юлиан Рамач, як главни редактор, ведно зоз редакторами мр Гелену Медеші и др Михайлом Фейсом привели гу концу фертальвикову роботу на *Сербско-руским словнїку* (I том вишол 1995; II том – 1997. року). Словнїк ма коло 70.000 одреднїци. Того року закончена и деценийна работа на *Руско-сербским словнїку* у чийм виробку, попри спомнутих троїх лингвистох, учасц мала и др Оксана Тимко-Дітко. Приводзи ше гу концу и работа на *Словнїку русского народного языка* чий руководитель тиж проф. др Юлиан Рамач.

Мр Гелена Медеші коруновала свою длугорочну, углавним соціолінгвістичну і ортографску роботу, зоз публіковану кнїжку *Язик наш на-суци* (2008).

Ещи од публікованя лінгвістичней анализи англїзмох у руским язикі на фонологічним, морфологічним і семантичним уровню, обяве-ней под насловом *Англійски елементи у руским язикі* (1990) проф. др Михайло Фейса ясно і недвосмыслово препоруче припадніком рускей націоналней заєдніци же би требали знац три язики: наймилши, маце-рински – руски, язык стредка – сербски і перши язык шветовой комуни-кації – англійски. Прето професор Фейса і коавтор (зоз П. Р. Магочи-йом, у рамикох першого медзинародного русинського язичного проєкта) першого приручїка намененого за ученє руского язика Руснацом у ино-жемстве і ученє англійського язика Руснацом у Войводини *Let's Speak English and Rusyn / Бешедуїме по англійски і по руски* (1998). Вон дал і значне доприношенє концепції другого приручїка того типа, концеп-ції приручїка за початне ученє англійського язика Юліяна Папа *Good Morning! We Learn English / Добре рано! Учиме ше по англійски*. Фей-са і єден з редакторох уж спомнутого капиталного двотомного діла рус-кей і сербскей лексикографії *Српско-русински речник / Сербско-руски словник*, як і главни редактор (з вецейчлену редакцію) репрезентатив-ного зборніка пошвеченого 260-рочніци приселєня Руснацох до Бачки *Русини/Руснаци/Ruthenians (1745-2005)* (перши том – 2007; други том – 2009) у хторим значне место маю і роботи з русинського язика, як і його войводянскей варіанти. Обявел і преїг пейдзешат фахово і нау-ково роботи, зоз хторих видзелюєме пейц хтори источасно представляю і окреми поглава у кнїжкох медзинародного енциклопедийного харак-тера, а хтори і руски язык і руску націоналну заєдніцу у Войводини представляю Европскей унії і швету (“Yugoslav Rusyns: Identity, Culture, Education, Religion” у: *National Minorities in Vojvodina*, Association des Etats Généraux des Etudiants de l' Europe, 1998, 56-67; “Югославянски Русини (Руснаци) / Rusyns (Ruthènes) de Yougoslavie / Yugoslav Rusyns (Ruthenians)” у: *Multilingual European Guide of Cultural Communities and of Maisons de Pays of Europe*, European Federation of the Maisons de Pays, 2000, 267-278; «Соціолінгвістични аспект руского язика: Войводина», у: *Русинський язык*, ред. Paul Robert Magocsi, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2004, 373-383; “Основни характеристики руско-го язика у поровнаню зоз другима славянськими язиками”, у: *Славянские литературные микроязыки и языковые контакты*, Тартуский универси-тет Кафедра славянской филологии і Шведская Королевская Академия литературы, Тарту, 2006, 90-100; “Образованє при Руснацох”, у: *Изучєня*

русинського языка у Мадярицини и за її гатарами, Вседержавна русинска меншинска самоуправа у Мадярскей, 2006, 29-38).

На числених наукових сходах ширцом швета, цо по нешка не була пракса, автор тих шорикох представлял руски язык з рижних аспектох. Непреривно бешедовал и о його статусу, заключаючи же язык войводянских Руснацох по лингвистичних критериюмох вообще не заслужуе же би бул зводзени на уровень диялекта. На вещей заводи представляне и аргументоване одношене руского языка медзи трома основними славистичними групациями, аж и на графични способ, цо на три заводи и публиковане, и у славистики по нешка не оспорене (оп. напр. штварту референцу висше).

З оглядом же Фейса найангажованши на медзинародним представляню Руснацох у швецe и сотрудничтву зоз рускими/русинскими/лемковскими енкавами ширцом швета на Тречим Конгресу русинского языка (Краков, Польска, 2007) избрани є за представителя войводянских Руснацох у Интеррегиональной комисії за кодификование русинского языка Конгреса Русиных/Руснацох/Лемкох швета. Пре винїмно розконарену медзинародну русинистичну активносц, як и пре значну ангажованосц на виробку першей енциклопедії русинскей исторії и култури (*Encyclopedia of Rusyn History and Culture*, 2002), избрани є и за члена Академїи русинскей култури (2008). Карпатски ареал представля невичерпне лексичне и орфографске жридли за професора Фейсу, а гу тому жридли унапрямоє и своїх студентох.

Др Фейса руски язык афирмує и у руским прекладательстве, хторе остатніх двох децениюх спадло на барз нїзки конари. Зоз коло сто прекладах Михайла Фейси на релациї англійски-руски од окремого значеня перши интегрални преклади зоз англійского на руски язык: *Гамлет* В. Шекспира (зоз М. Сакач, 1985) и *Алиса у Жемі чудох* Л. Керола (1988), як и преклад *Народ нїодкадз* П. Р. Магочия (зоз А. Говля и Лю. Медешом). Зоз дзешаткох прекладах на релациї руски-англійски винїмно значни преклад хтори недавно вишол з друку *The Ruthenians in Serbia* за Национални совет рускей национальной меншини (здогадуєм же промововани праве у тих просторийох). Обчекуєме же би ше у периоду пред нами руска национална заєднїца ангажовала и на стимулованю прекладана вершинских шветових ділох.

Нову методологию лингвистичней анализи, базованей на найсучаснейших англїстичних и славистичних спознаньох, мож повесц, професор Фейса патентовал у двох своїх лингвистичних студийох, обявених у розмаку од штирох рокох, а представляних у наукових кругох на вещей заводи. Маючи у оглядзе насампредз тоти факти Америцки библиографски

інститут професора Фейсу уключел до своєї визначної публікації под назву *Вельки ум 21. века (Great Mind of the 21st Century)*. То кнїжки *Час и вид у руским и англійским языку* (по сербски, 2005) и *Функционоване конструкції/форми Во у преношеню часо-видових одношеньох у приповедкох Гавриїла Костельника* (2009). Кнїжки публікувал єден з найвекших видавательох у Войводини/Сербії, Прометей з Нового Саду. За тоту другу лінгвістичну студию (публіковану по руски) мр Гелена Медеші пише: „Тоту озбиљну, фундаменталну и насампредз хасновиту студию др Михайла Фейси найширше сом препоручела видавательови за обявљованє и то пре три основни причини:

1. Студия обяжне доприношенє подполному спатраню дієсловних формох и конструкційох у нашим языку на найсучаснейших методологійних основах у лінгвістики, хтори незаобиходни у дальших русинистичних и вообще славистичних и англистичних вигледованьох;

2. Студия будзе велька помоц професором и наставніком руского языка у обробку дієсловних формох, а студентом оможлїви вельо ширше и детальнейше спатриц спомнуту тематику хтора их уведзе як до проблематики контрастивного виучованя двох языкох, так и до проблематики критичного одношеня гу граматичним датосцом;

3. Студия, на концу, и ширшому кругу читачох укаже на можлївосци функционованя конструкції/форми *Во* у преношеню часо-видових одношеньох на нешкайши язык, яки у чаше кодификатора руского языка др Габра Костельника були фреквентни.

Попри спомнутих шесцерих русинистох-лінгвістох, треба визначиц и Руснацох-лінгвістох у Горватскей, тераз у иножемстве. Слово насампредз о др Евгенії Барич, чия докторска дисертация *Руски язык у розшипеню медзи прешлосцу и терашньосцу* закончена єщи 1995. року, але обявена на горватским языку постгумно (Barić, 2007). По єй шлїдох идзе и др Оксана Тимко Дїтко, хтора потераз обявела магістерску роботу *Ботанїчна и зоологїйна номенклатура бачванских Руснацох* (на українским языку, 1998).

Спомніме и двох окреме значних лінгвістох зоз иножемства, хтори дали огромне доприношенє за медзинародну афирмацію руского языка и Руснацох вообще. Окреме визначне место у русинистики вшелїяк же припада проф. др Александрови Д. Дуличенкови зоз Естонії. За руски язык Дуличенко ше заинтересовал єщи як студент 1965. року и преучус го по нешка. У велїх своїх роботах Дуличенко писал о обших питаньох языка – о наставаню рускей філології, о важносци Костельниковей *Граматики*, о месце руского языка медзи славянскима литературнимя языками и його одношеню гу диялектом зоз котрима бул у контакту. Велї

своєю роботі Дуличенко пошвецел проблемом зоз морфології, синтакси, лексикології, термінології, стилістики руского языка. Обезпечує и библиографію повоєнових роботах зоз русиністики. Значни и його роботи о Костельникови, Надьови, Кочишови, як и о їх улоги у преучованю руского языка. Видзелюєме и діялносц проф. др Иштвана Удварія зоз Мадярскеї, хтори ше, медзи иншим, пошвецел и мадяризмом. По його шлідох крача и Гайналка Фирисова.

Учебніцкеї літератури руского языка, односно рускому языку у наставнеї пракси, чи рускому языку з культуру висловлюваня, попри уж спомнутих, Миколи Кочиша и Юліяна Рамача, значну увагу пошвецел и др Яков Кишюгас. Його трилогія за пестованє руского языка з елементами націоналнеї культури унікатна не лем у рамкох рускеї націоналнеї заєдніци, але и у одношеню на шицки други націонални заєдніци окруженя. Вона модел на хтори ше упатраю други націонални заєдніци Войводини. Учебніцка література, найбаржей дзекуюци Заводу за учебніки з Београду и окреме главному редакторови Рускеї редакції, Славкови Сабоови, остатню децению продукує учебніки на винімно високим уровню.

Кед бизме сцели спатриц обробок руского языка по наукових дисциплінох наиходзимо шлідуюци стан. Мож повесц же найвецей поробене на лексикографії. Насампредз дзекуюци проф. др Юліянови Рамачови. За тоту нагоду видзелюєме його капитални твори *Руска лексика*, *Фразеологічни словнік сербскогорватско-руски*, двотомни *Сербско-руски словнік* (у хторим ше як редакторе зяваю и мр Гелена Медєши и др Михайло Фейса) и *Руско-сербски словнік* (у хторим ше як авторе зяваю и др Оксана Тимко-Дітко, мр Гелена Медєши и др Михайло Фейса).

При законченю, або у виробку, и нови лексикографски діла. Професор Рамач напр. закончує *Словнік руского народного языка*. Дружтво за руски язык, літературу и культуру, по публікованю сербско-латинско-руского *Словніка медицинскеї термінології* (2006), приводзи гу концу сербско-руско-латинско-англійски *Словнік зашити рошлінох и животного стредку* (2010). По кінєц 2011. року мож обчековац и публікованє англійско-сербско-руского *Словніка компютерскеї термінології* у виданю Културно-просвітного дружтва ДОК – Коцур. КПД ДОК – Коцур організовало и серію округлих столох, хтора представляла своєфайтову явну розправу о *Правописним словніку руского языка*, хтори вошол до закончуючей фази виробка. Проф. др Михайло Фейса, як ношитель проєкта *Правописни словнік руского языка*, наздава ше же друга фаза проєкта – *Правопис руского языка*, будзе публіковани неодлуга по *Правописним словніку*.

Автор тих шорикох вообщє не песимиста у вязи зоз розвойом руского язика. Оддзелєне за русинистику ма квалитетних і перспективних студєнтох. Штєверо з нїх активно уключєни до виробку *Правописного словнїка руского язика*, двоїо з нїх у фазі обучованя же би ше уключєли до медзинародного тима за виробок *Сербско-английского / Английско-сербского словнїка*, дзе би мали «випечиц» ремєсло и, вєдно зоз профєсором Фейсом, мац водзацу улогу у виробку *Руско-английского / Английско-русского словнїка*. Од нїх мож обчєковац же буду и колегове и нашлїднїки профєсора Фейси. И не лєм од нїх. Вєкша вєкшина потєрашнїх студєнтох Оддзелєня за русинистику указую вєкши афинитєт гу рускому язiku як гу рускей лїтератури, цо рєзултат консистєнтнєй и систематичнєй роботї лїнгвистичнєй часци Оддзелєня/Катєдри, а цо ше насампрєдз євидєнтно манифєстує и у вибєру дипломских и мастерских тємох. А прєйг обдуманєй мєнторскєй роботї рахує ше дойсц и до фонєтики и фонології руского язика, и до осучаснєнєй синтакси, и до синтакси зложєного вирєчєня, и до розконарєних социолїнгвистичних виглєдованьох, и до системского поровнованя славянских, и до контрєстїраня нєславянских язиков и др.

Случай руского язика хтори у урядовим хаснованю даскєльо дєцєнїї, як у покראїнских органах так и на тєриторії шєйсцох општинох у хторих Руснаци жию у значним чишлє, у кждим случаю приклад за визначованє прєд вєлїма развитима європскима дружтвими и дєржавими.

Войводянски Руснаци у Сєрбії маю, правє як и други припаднїки националних мєншинох, можлївосц очуваня и розвою свойого национального идєнтитєта у обласцох гарантованих зоз Уставом и законами. Нови законски статус оможлївєл рускей заєднїци основац два барз важни институції – Национални совит рускей националнєй мєншини и Завод за културу войводянских Руснацох. Док Завод основани за културу у найширшим смислу, Национални совит рускей националнєй мєншини основани за штири обласци у хторих руска заєднїца ма загарантовани права – за културу, за образованє, за информованє и за урядовє хаснованє язика и писма. Зоз снованьом Национального совита рускей националнєй мєншини руска мєншина ма можлївосц, з єдного боку, очувац и розвивац єлємєнти свойого идєнтитєта, тє. очувац и унапрєдзиц свойо културни, язични, вирски и други специфичносци, и, з другого боку, участвовац у дружтвєним живоцє и дєлєїц политичну управну власц. Гоч єтнокултурни розвой мєдзи Руснацими у Сєрбії / Войводини застановєни з войнами стрєдком 1990-их рокох у бувшєй Югославії, вон ше поступнє обнєвює, а дєпєєдни аспєкти аж и унапрєдзєни.

ЛИТЕРАТУРА

BARİĆ, E.: *Rusinski jezik u procijepu prošlosti i budućnosti*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2007.

ДУДАШ, Н. (ред.): *Русински / Руски писні*. Нови Сад: НВУ Руске слово, Організація Русинів у Мађарску, 1997.

ДУЛИЧЕНКО, А. Д.: *Русинский язык*. In СУПРУН, А. Е. и КАЛЮТА, А. М.: *Введение в славянскую филологию*. Минск: Высшая школа, 1981, с. 132-134.

ДУЛИЧЕНКО, А. Д.: *Jugoslavo Ruthenica I, Роботи з рускей филології*. Нови Сад: Руске слово, 1995.

ДУЛИЧЕНКО, А. Д.: *Кніжка о руским языку* (умножене як рукопис, без рецензентох). Нови Сад: НВУ Руске слово, Дружтво за руски язык, литературу и культуру, 2002.

ДУЛИЧЕНКО, А. Д.: *Jugoslavo Ruthenica II, Роботи з рускей филології и исторії*. Нови Сад: Филозофски факултет – Оддзелене за русинистику, НВУ Руске слово, 2009.

ФЕЙСА, М.: *Английски елементи у руским языку*. Нови Сад: Руске слово, 1990.

ФЕЙСА, М.: *Карпатскосц коцуризмох*. In *Зборник роботох зоз III конгреса Русинох / Руснацох / Лемкох*. Руски Керестур: Руска матка, 1997, с. 155-168.

FEJSA, M.: *Yugoslav Rusyns: Identity, Culture, Education, Religion*. In *National Minorities In Vojvodina*. Novi Sad: Opšte udruženje studenata za Evropu / Association des Etats Généraux des Etudiants de l' Europe, 1998, с. 56-67.

FEJSA, M.: *Югославянски Русини (Руснаци) / Ruthènes de Yougoslavie / Yugoslav Rusyns (Ruthenians)*. In *Multilingual European Guide of Cultural Communities and of Maisons de Pays of Europe*, Le Cannet: European Federation of the Maisons de Pays, 2000, с. 267-278.

ФЕЙСА, М.: *Социолінгвистични аспект руского языка: Войводина*. In *Русинський язык*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2004, с. 373-383.

ФЕЈСА, М.: *Време и вид у русинском и енглеском језику*. Нови Сад: ИК Прометеј, Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет – Одсек за русински језик и књижевност, 2005.

ФЕЙСА, М.: *Образоване при Руснацох*. In *Изученя русинського языка у Мађарщині и за її гатарами*. Будапешт: Вседержавна русинска меншинска самоуправа у Мађарскей, 2006, с. 29-38.

ФЕЈСА, М.: *Положај русинске националне мањине, Међународни научни скуп Положај националних мањина у Србији*, САНУ, 24-26. но-

вембра 2005. Београд. In *Књига резимеа*, Београд: Српска академија наука и уметности – Међунационални одбор за проучавање националних мањина и људских права, 2005, с. 36-38.

ФЕЙСА, М.: Основни характеристики русского языка у поровнаню зоз другима славянскима языками. In *Славянские литературные микроязыки и языковые контакты*, Тарту: Тартуский университет – Кафедра славянской филологии, Королевская шведская академия литературы, истории и древностей, 2007, с. 90-100.

ФЕЙСА, М. (гл. ред.): *Русини / Руснаци / Ruthenians (1745-2005) I*. Нови Сад: Филозофски факултет – Одсек за русинистику, ИК Прометеј, КПД ДОК – Куцура, 2007.

ФЕЙСА, М.: Характеристики лингвистичней творчосци Гавриїла Г. Надя. In *Studia Ruthenica*, 12, Дружтво за руски язык, литературу и културу, 2007, с. 115-124.

ФЕЙСА, М. – МЕДЕШИИ, Г.: Правописни проблеми русского языка у Войводини. In *Jazyková kultúra a jazyková norma v rusínskom jazyku*, Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Ústav regionálnych a národnostných štúdií, 2007, с. 59-65.

ФЕЙСА, М.: Примарни модали у приповедкох Гавриїла Костельника. In *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. XXIII-2, Филозофски факултет, Нови Сад, 2008, с. 247-262.

ФЕЙСА, М.: Руски язык у урядовой сфери. In *Русиньскый язык межди двома конгресами*, Пряшів: Світовый конгрес Русинів, Інштітут русиньского языка і културы Пряшівской універзіты в Пряшові, 2008, с. 92-95.

ФЕЙСА, М.: Учебник за початне виучоване англійского. In *Ерато над Куцуром / Коцуром*, 12, ИК Прометеј – КПД ДОК – Коцур, 2008, с. 25-27.

ФЕЙСА, М. (гл. ред.): *Русини / Руснаци / Ruthenians (1745-2005) II*. Нови Сад: Филозофски факултет – Одсек за русинистику, ИК Прометеј, КПД ДОК – Куцура, 2008.

ФЕЙСА, М.: Найвисши ступень меншинского образования. In *Карпатские русины в славянском мире*, Москва – Братислава: Univerzita Komenského v Bratislave – Filozofická fakulta – Katedra všeobecných dejín, Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова – Исторический факультет – Кафедра истории южных и западных славян, 2009, с. 257-269.

ФЕЙСА, М.: Тенденції розвою нормованя русского языка войводянских Руснацох. In *Труды и материалы*, Москва: Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, 2009, с. 177.

ФЕЙСА, М.: *Функционованє конструкції/форми Во у преношеню часовидових одношеньох у приповедкох Гавриїла Костельника*, Нови Сад: ИК

Прометеј, Филозофски факултет – Одделене за русинистику, 2009.

FEJSA, M.: Dvojezičnost kod rusinske dece u Vojvodini. Реферат прочитаный на Konferenciji Unapređenje dvojezičnosti i interkulturalnosti kod dece u Vojvodini, Pedagoški zavod Vojvodine, 15. decembra 2006, *Zbornik Pedagoškog zavoda*, br. 6, Pedagoški zavod Novi Sad, 2010, с. 69-73.

ФЕЙСА, М.: *Нова Србија и њена русинска мањина / Нова Сербия и её руска меншина / The New Serbia And Its Ruthenian Minority*, Нови Сад: Издавачка кућа Прометеј – Културно-просветно друштво ДОК, 2010.

GAVRILOVIĆ, S.: Rusini u Bačkoj i Sremu od sredine XVIII do sredine XIX veka. In *Godišnjak Društva istoričara Vojvodine*, Novi Sad: Društvo istoričara Vojvodine, 1977.

ГУСТАВСОН, С.: Руски язык у Југославији – дияхрония и синхрония. In *Творчосц*, 9, 1983, с. 20-30.

ХОРЊАК, М.: Бачко-сремски Русини. In *Русини / Руснаци / Ruthenians (1745-2005) I*. Нови Сад: ИК Прометеј – Филозофски факултет - Одсек за русинистику – КПД ДОК, 25, 2006.

КОСТЕЛЬНИК, Г.: *Проза*. Нови Сад: Руске слово, 1975.

КОЧИШ, М. М.: *Правопис руского языка*. Нови Сад: Покрајински завод за издавање учебникох, 1971.

КОЧИШ, М. М.: *Граматика руского языка: Фонетика – морфология – лексика I*. Нови Сад: Покрајински завод за издавање учебникох, 1977.

КОЧИШ, М. М.: *Лингвистични работи*. Нови Сад: Руске слово, 1978.

ЛАБОШ, Ф.: *История Русиных Бачкей, Сриму и Славоний 1745-1918*. Вуковар: Союз Русиных и Украинцох, 1979.

MAGOCSI, P. R.: The Rusyn Language Question Revisited. In *A New Slavic Language Is Born*. New York: Columbia University Press, 1996.

МАГОЧИ, П. Р. – ФЕЙСА, М.: *Бешедујме по английски и по руски / Let's Speak English and Rusyn*. Нови Сад: Руске слово, 1998.

MAGOCSI, P. R. i POP (eds.): *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*. Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, 2002.

MAGOCSI, P. R. (ed.): *Русиньский язык*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2004.

MAGOCSI, P. R.: *The People From Nowhere: an illustrated history of Carpatho-Rusyns*. Uzhorod: Valerii Padiak Publishers, 2006.

МАГОЧИ, П. Р.: *Народ нїодкадз: илустрована история Карпатских Русиных*. Ужгород, Нови Сад: Видавельство Валерия Падяка, НБУ Руске слово, 2009.

MEDJEŠI, L.: The Problem of Cultural Borders in the History of Ethnic Groups: The Yugoslav Rusyns. In MAGOCSI Paul R. (ed.): *The Persistence*

of regional Cultures: Rusyns And Ukrainians In Their Carpathian Homeland And Abroad, New York: Carpatho-Rusyn Research Center, 1993.

МЕДЕШИ, Г.: *Язык наш насущни*. Нови Сад: Дружтво за руски язык, литературу и культуру, 2008.

НАДЬ, Г. Г.: *Лингвистични статї и розправи*. Нови Сад: Руске слово, 1983.

НАДЬ, Г. Г.: *Прилоги до историй руского языка*. Нови Сад: Руске слово, 1988.

ПАП, Ю.: *Good morning! We Learn English / Добре рано! Учиме ше по англійски*. Нови Сад: Дружтво за руски язык, литературу и культуру, 2008.

ПАПУГА, И.: *Руска гимназия*. Руски Керестур – Нови Сад: ОШИГ Петро Кузмяк, Дружтво за руски язык, литературу и культуру, 2000.

ПЕТРОВИЋ, Д. – НИКОЛИЋ, Г.: *Геополитика савремене Украјине*. Београд: Институт за међународну политику и привреду, 2009.

РАМАЧ, Ю.: *Руска лексика*. Нови Сад: Универзитет у Новим Садзе – Филозофски факултет – Институт за педагогију – Катедра за руски язык и литературу, 1983.

РАМАЧ, Ю. – ФЕЙСА, М. – МЕДЕШИ, Г.: *Српско-русински речник / Сербско-руски словник*, I-II. Београд – Нови Сад: Завод за учебници и наставни средства, Универзитет у Новим Садзе – Филозофски факултет – Катедра за руски язык и литературу, Дружтво за руски язык и литературу, 1995, 1997.

РАМАЧ, Ю.: *Грамматика руского языка*. Београд: Завод за учебнике и наставна средства, 2002.

РАМАЧ, Ю. – МЕДЕШИ, Г. – ТИМКО-ДИТКО, О. – ФЕЙСА, М.: *Руско-сербски словник / Русинско-српски речник*. Нови Сад: Универзитет у Новим Садзе – Филозофски факултет – Катедра за руски язык и литературу, Завод за культуру войводянских Руснацох, 2010.

Руснаци у Србији – Информатор. Руски Керестур: Национални совет рускей националней заедници, Завод за культуру войводянских Руснацох, НВУ Руске слово, 2009.

САБО, С.: Завод за издавање учебних од снованя по нешка. In *Русини / Руснаци / Ruthenians (1745-2005) II*. Нови Сад: Филозофски факултет – Одсек за русинистику, ИК Прометеј, КПД ДОК – Куцура, 2008, с. 319-324.

СЕГЕДИ, К.: Русинисти-лингвисти. In *Русини / Руснаци / Ruthenians (1745-2005) I*. Нови Сад: Филозофски факултет – Одсек за русинистику, ИК Прометеј, КПД ДОК – Куцура, 2007, с. 248-252.

SPEVAK, Z.: (Postoje li) evropski standardi u obrazovanju nacionalnih manjina. In *Evropske dimenzije reforme sistema obrazovanja i vaspitanja*,

Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet – Odsek za pedagogiju, 2006, с. 124-128.

СТОЯНАЦ, Н. – ПИЯНОВИЧ, П. – ТАМАШ, Ю. – САБО, С. (ред.): *Руснаци / Русини 1745-1995*. Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Филозофски факултет – Катедра за русински језик и књижевност, 1996.

СУПРУН, А. Е. – КАЛЮТА, А. М.: *Введение в славянскую филологию*. Минск: Высшая школа, 1981.

ТАМАШ, Ј.: *Русинска књижевност: Историја и статус*, Нови Сад: Матица српска, 1984.

УДВАРИ, И.: Фонетичне адаптовање мађарских словах у бачванско-сримским руским језику. In *Творчосц*, 11, 1985, с. 40-62.

ЖИРОШ, М.: *Бачванско-сримски Руснаци дома и у швецѣ 1745-1991*, II. Нови Сад: Грекокатоличка парохија св. Павла и Петра, 1998.

Prof. Dr. Michajlo Fejsa

Filozofski fakultet

Odsek za rusinistiku

Dr Zorana Đindića 2

21000 Novi Sad

Srbija

e-mail: fejsam@eunet.rs

ZWIĄZKI ETNICZNO-KULTUROWE ŁEMKÓW/RUSINÓW PO OBU STRONACH KARPAT (KILKA UWAG NA TEMAT BADAŃ ETNOLOGICZNYCH WŚRÓD RUSINÓW NA SŁOWACJI)

Sebastian DUBIEL-DMYTRYSZYN

„Brama Brandenburska”

*W moim maleńkim kraju
flag nie zawieszają
na monumentach*

*W moim maleńkim kraju
gdzieś tam daleko
na Łemkowszczyźnie
do flag wiatr tylko
a monumentem
góry sine*

*W moim maleńkim kraju
nadzieje nie mają dywizji*

*Lecz do cna podobnie
żyją
i umierają*

Petro Murianka

Przemiany społeczno-polityczne, jakie po koniec lat 80-tych nastąpiły w krajach Europy Środkowo-Wschodniej uwolniły mechanizmy zachęcające grupy narodowe do zrywów niepodległościowych oraz do odbudowania tożsamości narodowej. Ożywienie etniczne doprowadziło do walki o własny język, kulturę i samookreślenie narodowe także niewielkie grupy etniczne, w tym karpackich Rusinów. Nowa rzeczywistość stworzyła więcej przestrzeni dla mniejszości etniczno-narodowych, umożliwiła reprezentowanie własnych interesów oraz aktywność kulturową, ale równocześnie wyeksponowała pytanie o identyfikację narodową. W okresie komunizmu identyfikacja ukraińska była jedyną, która stwarzała Rusinom możliwości organizacji i prowa-

dzenia życia kulturalnego, co dla większości z nich nie było zadawalające. Po 1989 roku nastąpiło ożywienie rusińskiej orientacji narodowej. Procesy narodowościowe łączą się z konfliktem wewnętrznym pomiędzy częścią grupy, która uważa się za odrębny naród, a tą, dla której Rusini stanowią grupę etnograficzną narodu ukraińskiego. O rozbiciu tożsamości grupy zdecydowało wiele czynników mających swe podłoże w rywalizacji stronnictw narodowych rozpoczętej w połowie XIX wieku. Nie ulega wątpliwości, że rusińscy liderzy, przynajmniej od połowy XIX wieku, wykazywali tendencje do poszukiwania własnej tożsamości i samookreślenia się, bazując na specyfice kulturowo-etnicznej własnej grupy. Z chwilą demokratyzacji życia społeczno-politycznego w Polsce i w Słowacji pojawiła się rusińska inteligencja pragnąca nadać swej społeczności status narodowości. Określenie „nowy naród” może brzmieć lakonicznie, ale oznacza to jedynie, iż proces formowania narodu nie został jeszcze zakończony. Stwierdzić należy, że zaszło już wiele nieodwracalnych procesów, zaś spora grupa Rusinów dojrzała do poczcucia narodowego. Największym problemem ruchu jest obecnie uchronienie Rusinów przed asymilacją i całkowitym wynarodowieniem. Stąd tak ważne działania zmierzające do kodyfikacji języka i rozpowszechnienia go wśród młodzieży. W związku z politycznymi uwarunkowaniami największe powodzenie ma działalność kulturowo-oświatowa - tak istotna dla zachowania tożsamości – a także objęcie szerszej społeczności integrującymi inicjatywami o charakterze społeczno-gospodarczym, co z pewnością wzmocniłoby rusińską świadomość narodową. Pytaniem pozostaje czy ta świadomość narodowa obejmie szerokie rzesze społeczności rusińskiej. Wiele zależy od tego, jak zostanie podana i czy będzie przystawała do współczesnych realiów.

Ruch karpackorusiński stał się w ostatnim czasie tematem dyskutowanym, tak w publicystyce, jak i pracach naukowych. Szczególnie dużo miejsca zajmuje polemika pomiędzy liderami rusińskimi, a pozycjami ukraińskimi, widzącymi w nim „polityczny rusinizm”, separatyzm zmierzający do osłabienia młodego państwa ukraińskiego. W nowych już warunkach społeczność rusińska – w tym, Łemkowie w Polsce i Rusini na Słowacji- podjęła się trudu restytucji świadomości etnicznej oraz tożsamości narodowej, które to działania obchodzą dwudziestolecie. Wydają się więc uzasadnione dogłębne przyjrzenie się zachodzącym wśród Łemków/Rusinów zjawiskom, przeprowadzenie świeżych badań w tej grupie. *„Rusinizm” to termin, który w ciągu ostatnich kilku lat zrobił olbrzymią karierę. Stał się on synonimem dynamicznego ruchu społecznego i ideologii, weryfikujących tradycyjny sąd, że oblicze narodowościowe Europy Środkowej zostało już ostatecznie uformowane, a procesy narodotwórcze na tym terenie zakończyły się. Nie oznacza to bynajmniej, że zjawisko, o którym mowa, czy samo pojęcie „rusinizm” są nowością* (Bruski 1995:

158). Jak zauważa B. Horbał, choć trudno prześledzić początki kształtowania się ideologii rusynofilizmu, sięga on korzeniami co najmniej XVIII wieku. Najogólniej rzecz ujmując, pod tym pojęciem, należy rozumieć *kulturową działalność mieszkańców Karpat mającą na celu uczynienie z Karpaccich Rusinów w pełni rozwiniętego, nowoczesnego narodu* (1997: 29-30). Zagadnienie współczesnego rusinizmu podejmowali do tej pory przede wszystkim sami zainteresowani, co spowodowane jest faktem, iż procesy narodowościowe wśród Karpatorusinów dzieją się na naszych oczach, są zjawiskiem dynamicznym, w którym ciężar dyskusji biorą na siebie liderzy rusińscy i ich ukraińscy oponenci. Nowe badania nad procesami etnicznymi zachodzącymi wśród Rusinów powinny udzielić odpowiedzi na pytania: Jakie są historyczne źródła ruchu karpatorusińskiego? Co zadecydowało o jego odrodzeniu się po upadku komunizmu? Jaki jest charakter ruchu rusińskiego, czy jest to ruch o charakterze narodowym, czy regionalnym? Czy można mówić o istnieniu jednego ruchu rusińskiego we wszystkich badanych regionach, czy raczej o ruchach rusińskich, stawiających sobie odrębne cele i preferujących odmienne metody działania? (Michna 2004). W jakim stopniu świadomość narodowa liderów jest wystarczająca do ukształtowania narodu oraz czy nie są konieczne inne czynniki, a przede wszystkim jak ruch rusiński jest postrzegany przez grupę i na ile się ona z nim utożsamia? Czy kulturowa, a nie polityczna, wola walki o własną odrębność jest wystarczająca i akceptowana przez społeczność, jaka jest autoidentyfikacja narodu karpatorusińskiego? Czy zwyciężyć może subiektywna definicja narodu i co ze sobą może przynieść, w obecnym geopolitycznym układzie oraz tendencjach kulturowych? Jakie znaczenie dla ruchu rusińskiego może mieć w przyszłości Euroregion Karpacki oraz funkcjonowanie tej grupy (poza Rusinami żyjącymi na Ukrainie, nie uznawanymi przez oficjalne czynniki rządowe) w ramach Unii Europejskiej? (Dubiel 2010). Istotnym powinna być analiza zjawisk obserwowanych, tekstów symbolicznych, zachowań grupy, tego co robią Rusini, a nie tylko tego co mówią. Pozostają zapytania, ale też pole badawcze, które to należy rozwinąć i wypełnić. Badania powinny ukazać działania i manifestacje dążeń do samookreślenia Łemków/Rusinów, do sprecyzowania własnej przestrzeni kulturowo-etnicznej. Udzielić odpowiedzi na pytanie: czy dążenie części grupy łemkowskiej/rusińskiej do wyodrębnienia się jako naród oraz włączenie się w ruch rusiński jest zjawiskiem mającym u podstaw przesłanki etniczno-kulturowe i historyczne, ale również procesem rozwoju świadomości etnicznej grupy, w której wyraźna odrębność, dążenia emancypacyjne i chęć samookreślenia doprowadziły do zachodzących obecnie wśród Łemków/Rusinów podstaw i dążeń. Praca ta powinna być opowieścią o ludzkich wysiłkach w dochodzeniu do świadomości, do przejrzenia się i dojrzewania do bycia sobą.

Nazwę „Łemko”, istniejącą pierwotnie w charakterze przydomka („łem” – tylko), wprowadził do literatury naukowej Jan Čaplovič (1820 r.) określając tak ówczesnych Rusinów z południowych stoków Karpat, natomiast w odniesieniu do Rusinów galicyjskich, dziś określających się jako Łemkowie, użył jej Józef Lewicki (1831 r.). Nazwa „Łemko” mogła być już w użyciu w wieku XVIII, choć nie była ona starsza od nazwy „Rusnak” notowanej w źródłach jeszcze w XVI wieku. Łemkowie do XIX wieku posługiwali się starą nazwą „Rusin”, „Rusnak” wymiennie z nową, z czasem przyswajając ją sobie, zaś po II wojnie światowej nazwa „Łemko” zaczęła brać górę. Łemkowszczyzna rozdzielona była granicą administracyjną na część północną i południową. Rusini z Preszowszczyzny to niewątpliwie ten sam naród, tożsamy z Łemkami etniczno-kulturowo, podobnie jak analogiczne grupy Rusinów Karpackich na Rusi Podkarpackiej (Ukraina Zakarpacka), Węgier, częściowo też w byłej Jugosławii i Rumunii. Etnogeneza Łemków stanowi wciąż przedmiot sporów, odzwierciedlających odmienne interesy polityczne strony polskiej, ukraińskiej i samej łemkowskiej. Istniejąca tzw. teoria wołoska, teoria autochtonizmu oraz przeświadczenie o pochodzeniu od Białych Chorwatów (Horbal 1997). Terminu „Rusin Karpacki” używać będziemy na określenie tych mieszkańców Karpat, którzy uważają siebie za odrębny, czwarty naród wschodniosłowiański. Ruch rusiński zatem stawia sobie za cel: rozwój etniczno-kulturowy prowadzący do powstania rusińskiej świadomości narodowej. *Dla zwolenników ideologii rusofilskiej będzie to bowiem oznaczenie człowieka „ruskiego”. Dla zwolennika idei ukraińskiej będzie to historyczna nazwa Ukraińca, który też nazywał się kiedyś Rusinem. Wreszcie dla wyznawcy narodowej idei rusińskiej będzie to potwierdzenie słów narodowego budziela Aleksandra Duchnowycza (1803-1865): „Byłem, jestem i będę Rusinem”* (1997: 10). Przed okresem dyferencjacji narodowej Słowiańszczyzny Wschodniej nazwa „Rusin” wskazywała głównie na przynależność konfesyjną i używana była do określenia wszystkich wschodnich Słowian. W stosunku do ruskich mieszkańców Karpat spotykamy wiele nazw, które zmieniały się historycznie i były uzależnione od pojawiających się koncepcji narodowych. Pierwotnie ruska ludność Karpat używała w stosunku do siebie określenia „Rusnacy” oraz tradycyjnej nazwy „Rusini”. Przetrwały one do dzisiaj wśród mieszkańców południowej strony Karpat, natomiast po północnej upowszechniła się nazwa typu przydomkowego „Łemkowie”, choć i obecnie spotyka się na Łemkowszczyźnie nazwę „Rusin” do określenia własnej grupy. *Daje się jednak zauważyć tendencje do używania starej nazwy, co zapewne wiąże się w jakimś sensie z aspektem politycznym łemkowskiej etniczności. Kiedy nazwa „Łemko” wchodziła w życie w okresie międzywojennym, popularyzowali ją przede wszystkim aktywiści związani z kierunkiem staro-*

rusińskim. *Dzisiaj, kiedy ożywiły się elity lemkowski, zaczęły równie żywać nazwy Rusin, Rusnak. Szczególnie jest to charakterystyczne dla orientacji sympatyzującej z ruchem na rzecz utworzenia Rusi Karpackiej – narodu wszystkich Rusinów* (Nowak 2000: 108).

Łemkowszczyzna jako ruski obszar górski, wciśnięty klinem pomiędzy kultury zachodniosłowiańskie (polską i słowacką), jednolity etnicznie i w ogromnej mierze chłopski, tworzył warunki – inny język, wyznanie, typ kultury – do daleko posuniętego izolacjonizmu grupowego. Odrębność grupowa Łemków – tak jak innych Rusinów po drugiej stronie Karpat – kształtowała się w oparciu o kontakty z ludnością zachodniosłowiańską (Polacy i Słowacy) i narodami niesłowiańskimi (Żydzi, Cyganie, Niemcy, Węgrzy). Grupy te pojawiły się na terenach rusińskich jako element osadniczy oraz jako przedstawiciele panujących organizmów państwowych. Kontakty miały głównie charakter administracyjny, handlowy, a rzadko towarzyski – choć społeczność polska i słowacka były pod pewnymi względami do Rusinów podobne. Istotnym czynnikiem dla procesów etnicznych, decydujących o odrębności Rusinów, stała się wschodnia religia i język. Do XIX wieku przynależność narodowa nie była wyraźnie artykułowana. W potocznym przekonaniu tożsamość konfesyjna i narodowa nakładały się na siebie. Przez długi czas jedynymi przedstawicielami rusińskiej inteligencji było greckokatolickie duchowieństwo. *W XIX wieku chłopska ludność karpatorusińska dostała się w orbitę procesów narodotwórczych. Specyfiką kształtowania się świadomości narodowej na pograniczach było zawsze krzyżowanie się na ich terenie wpływów i dążeń asymilacyjnych różnych, często bardziej dojrzałych grup narodowych. Ludność rusińską próbowali pozyskać dla siebie Węgrzy, Polacy, Rosjanie oraz walczący o prawo do samookreślenia narodowego Ukraińcy i Słowacy* (Michna 2004: 56). Łemkowie częściej w stosunku do własnej grupy używają etnonimu „Łemko” niż „Rusin”, z niej korzystając w celu dookreślenia opcji narodowej. *To nie jest prawda, że nazwa Rusin u nas całkowicie zanikła. Bezspornie nazwa Łemko, Łemkowie bardzo się upowszechniła, ale nasi ludzie pamiętają także te tradycyjne określenia – Rusin, czy też Rusnak* (tamże: 205). Pierwsze oznaki świadomości i odrębności od innych narodów wschodniosłowiańskich pojawiły się stosunkowo wcześniej, natomiast w orbitę procesów narodotwórczych dostali się w połowie XIX wieku. Rusini w swej długiej historii toczą zmagania o zachowanie własnej odrębności. Spory inteligencji rusińskiej na temat przynależności narodowej opóźniły proces narodowej identyfikacji i integracji.

Dziś sytuacja przedstawia się bardziej optymistycznie, istnieje zgodność co do głównych celów, podejmowane są wspólne działania. Stąd tak ważne działania zmierzające do kodyfikacji języka i rozpowszechnienia go wśród mło-

dzieży. W związku z politycznymi uwarunkowaniami największe powodzenie ma działalność kulturowo-oświatowa - tak istotna dla zachowania tożsamości – a także objęcie szerszej społeczności integrującymi inicjatywami o charakterze społeczno-gospodarczym, co z pewnością wzmocniłoby rusińską świadomość narodową. Ruch rusiński jest przedmiotem ostrych ataków strony ukraińskiej, która sugeruje sztuczność tego ruchu i podsycanie z zewnątrz. Od początku zaktywizowania środowisk rusińskich zaczęto kształtować program w skali ponadregionalnej, tworzyć własne struktury ponadpaństwowe. Wytyczeniem celów służą między innymi odbywające się co dwa lata zjazdy liderów: Światowe Kongresy Rusinów. *W uchwałach Kongresów dominowała troska o zachowanie, umocnienie i rozwijanie samoświadomości narodowej mieszkańców rusińskiego terytorium etnicznego oraz uwolnienie jej od obcych naleciałości i regionalnych podziałów* (Albin 1993: 182). Podkreślano, iż Rusini nie są częścią narodu ukraińskiego, ale stanowią odrębny naród. Akcentowano potrzebę skodyfikowania rusińskiego języka, rozwoju piśmiennictwa literackiego, szkolnictwa, badań nad rodzimą historią i kulturą. Wzywano rządy Polski, Słowacji i Ukrainy do uznania Rusinów za odrębny naród oraz wspierania rozwoju kulturalno-narodowego. Dziś społeczność rusińska ma możliwość współżycia w ramach otwartej granicy polsko-słowackiej, choć równocześnie dramatyczna sytuacja panuje na ukraińskim Zakarpaciu, gdzie żyje najliczniejsza społeczność, nie uznawana przez czynniki rządowe, co utrudnia zaciśnianie kontaktów oraz swobodny rozwój rusińskiej świadomości narodowej. Pierwsza organizacja rusińska po II wojnie światowej została zarejestrowana w Polsce, w kwietniu 1989 roku (Stowarzyszenie Łemków). W grudniu tegoż roku Rusini Preszowszczyzny opracowali Manifest Karpato-Rusinów Czechosłowacji, natomiast w marcu 1990 roku utworzyli Towarzystwo Odrodzenia Rusinów domagające się uznania ich za odrębną mniejszość narodową na Słowacji, co uwieńczyło sukcesem. Głównym zadaniem tej organizacji jest ochrona przed słowakizacją. *W przypadku wszystkich regionów, mimo przymusowej ukrainizacji, tradycyjna tożsamość rusińska była przekazywana w domu rodzinnym i to właśnie rodzina miała najistotniejsze znaczenie w generowaniu i podtrzymywaniu rusińskiej tożsamości, której okazywanie ograniczało się do środowisk sąsiedzkich i rodziny. Obecna tylko w sferze prywatnej, w chwili zmiany politycznej zaczęła być także manifestowana w sferze publicznej (...) Mimo wspólnych celów, z których najistotniejszym jest zapewnienie grupie rusińskiej statusu odrębnego od Ukraińców – czwartego narodu wschodniosłowiańskiego, ruch rusiński nie jest jednorodny. Istniejące podziały są widoczne w działalności międzynarodowej organizacji, integrującej środowiska rusińskie poszczególnych krajów – Kongresie Rusinów Karpackich, w której stale rywalizują zwolennicy*

opcji kulturowej [Rusini ze Słowacji, Jugosławii i Polski] i *politycznej* [Ukrainy i Węgier] (Michna 2004: 149). Jak w ideę narodu karpatoruskiego wpisuje się „ruch młodołemkowski”, który jak do tej pory postulował odrębność narodową północnej części Łemkowszczyzny? Sprzeciwów nie budzi łączność z pobratymcami z Preszowszczyzny, jednak czy podobnie rzecz się będzie miała z Rusinami z Zakarpacia i Jugosławii - na odpowiedź przyjdzie poczekać. *Wątpliwości dotyczą raczej środowiska szerokiej opinii łemkowskiej, gdyż elity ruchu narodowego wyraziły już swe poparcie dla koncepcji karpatoruskiej* (Bruski 1995: 159). Nowak zwraca uwagę na fakt, iż tylko część Łemków to zwolennicy orientacji rusińskiej oraz, że odrębną grupę stanowią działacze i inteligencja, inną zaś „masy łemkowskie”. Łemkowskich liderów bardziej interesują problemy lokalne (np. kwestia akcji „Wisła”) i rozwój kultury, niż angażowanie się w politykę. *Mocniej niż idee narodowe akcentują oni aspekt „swojskości” regionu bądź kultury na Łemkowszczyźnie. Ich refleksja nad zachodzącymi procesami zdaje się być bliższa przeciętnym Łemkom niż idee Magociego* (2000: 193). Jest to daleko idące uogólnienie, gdyż nie prowadzono do tej pory - wśród całej grupy łemkowskiej, badań na temat ich podejścia do ruchu rusińskiego. Powstaje jeszcze pytanie czy deklaracja „łemkowskości” i łemkowskiej świadomości etnicznej jest tożsame z wpisaniem się w szerszą, rusińską orientację narodową. Zagadnienie to wymaga studiów, choć wydaje się, że świadomość tą można zdefiniować w ramach świadomości rusińskiej, bazującej na przekonaniu o istnieniu czwartego narodu wschodniosłowiańskiego – Rusinów Karpackich. Poza nią sytuować się będą Łemkowie o ukraińskiej świadomości narodowej, ci którzy ulegli polonizacji oraz znaczna grupa Łemków o niewykryształizowanej jeszcze świadomości narodowej, definiująca się na poziomie etniczności. Do niej to skierowane są działania ruchu łemkowsko-rusińskiego. Wyniki spisu powszechnego przeprowadzonego w Polsce w 2002 roku pokazały, że narodowość łemkowską zadeklarowało około sześć tysięcy osób, czyli co dziesiąty żyjący w Polsce Łemko. Pewna grupa uznała się za Ukraińców - inna za Polaków. Duży odsetek stanowi grupa, która nie ma w pełni rozwiniętej świadomości narodowej. Podobnie rzecz się ma z innymi Rusinami z Karpat. Mogą oni równie dobrze włączyć się do narodu ukraińskiego, słowackiego, polskiego, bądź stworzyć własny karpatorusiński naród. Od chwili ożywienia ruchu rusińskiego aktywnie współdziałało w nim Stowarzyszenie Łemków. Na I Światowym Kongresie Rusinów (Medzilaborce 1991 r.) uczestnicy uchwalili deklarację stwierdzającą, że *Rusini nie są częścią narodu ukraińskiego, lecz stanowią odrębny naród* (Deklaracja 1991). Zgodnie z przyjętymi założeniami na Kongresie Europejskich Mniejszości Narodowych (Budapeszt 1991) P. Trochanowskij wygłosił referat „Kurdowie centralnej Europy”, w którym potwier-

dził przynależność Łemków do rusińskiej wspólnoty etniczno-kulturowej oraz domagał się uznania Rusinów za samodzielny naród. Łemkowscy narodowcy ujrzeni w ruchu rusińskim możliwość pełniejszego wyrażenia własnych aspiracji, spotkali ludzi będących w podobnej sytuacji i stawiających przed sobą zbliżone cele, które mogły zostać uznane za wspólne. Dążenia autonomizacyjne wśród Rusinów Karpackich, także Łemków, nie są zjawiskiem nowym, lecz wypływają z etniczno-kulturowej specyfiki tej grupy oraz szeregu historycznych i politycznych uwarunkowań. *Dano mówić samym za siebie, stanowić o zachowaniu matczynej mowy, rodzimej kultury. Przyznano prawo do myślenia dla samego myślenia i prawo do wyboru, co i jaki sposób pragniemy kochać, uznano za prawowite to, co wszędzie i zawsze powinno być prawem. (...) Wolno swobodnie myśleć innym – wolno i nam (mówienie o naszej nieświadomości to obelga). Za myśleniem naturalną kolejną rzeczą powinna postępować działalność wieńcząca, spełniająca pragnienia i nadzieje. Musimy dać ludziom, swoim ludziom, potomkom Pawłowyczowym i Rusenkowym chleb, jaki będzie im smakował, bo inaczej pójdę do innej piekarni. I już ich stamtąd nie zawróci nigdy ani Krasowski, ani Huńka. A szkoda będzie, wielka szkoda! I nie tylko nam! (...) Ucieka, jaśniej letnia noc, wschodzi słońce, wstaje dzień! Uchroń Boże od ulewy. A my trzymajmy się! Łem! – napisał w artykule wstępnym P. Trochanowski („Besida” 1989 nr 1). Zarówno przed, jak i po zakończeniu obrad Kongresu w programie i działalności Stowarzyszenia ważną rolę odgrywały poszukiwania własnej ojczyzny ideologicznej oraz umacniania odrębności narodowej Łemków. Szacunek do wspólnego łemkowsko-ukraińskiego dziedzictwa kulturowego i jednocześnie odrzucanie go jako miarodajnego wyznacznika tożsamości narodowej zbiorowości przesiedleńców z Łemkowszczyzny, kierowało uwagę przywódców na analogiczne, separatystyczne tendencje występujące wśród pobratymców zamieszkających po drugiej stronie Karpat, głoszących również hasła odrębności narodowej Rusinów. W założeniach ideowo-programowych i działalności ruchu karpatorusińskiego dostrzegli oni nie tylko potwierdzenie słuszności własnej drogi, lecz także szansę umiejscowienia swojej prywatnej ojczyzny w ramach większej i szerszej terytorialnej wspólnoty etniczno-kulturowej (Albin 1994: 140). W Polsce, jak i na Słowacji przedstawiciele ukraińskiej orientacji mieli w warunkach komunistycznych możliwość uczynienia z Łemków Ukraińców, czego nie osiągnęli, podobnie jak nie powstrzymali polonizacji. Orientacja łemkowska, która propaguje wspólnotę Rusinów po obu stronach Karpat, sytuacji nie pogorszy, a może uda jej się przywrócić Łemkom dumę z przynależności do kręgu kultury wschodniosłowiańskiej (Magocsi 1992: 69). Włączenie się przez Łemków w ruch rusiński było konsekwencją podobnych dążeń, u podstaw których leżą podobieństwa etniczno - kulturowe. „Wybijają*

nie się” Łemków na odrębną grupę narodową wychodzi na przeciw, mającym odległą tradycję, dążenia do zachowania własnej odrębności etniczno – kulturowej. Pozostawały one *niewątpliwie w ścisłym związku z procesami kształtowania się świadomości narodowej mieszkańców polsko – ukraińskiego pogranicza kulturowego i, niezależnie od prób wykorzystania ich przez zainteresowane strony dla uzyskania doraźnych korzyści politycznych, miały niewątpliwie rodzime, naturalne podłoże* (Albin 1994: 143). Uwarunkowania historyczno – kulturowe oraz doświadczenia na poziomie indywidualnym spowodowały, że korelaty łemkowskiej świadomości mają wymiar indywidualny, zaś oistnieniu wspólnoty duchowej, jaka jest naród, decyduje codzienny plebiscyt. Jego wyniki utwierdzają w przekonaniu, że rusińska świadomość narodowa ma szanse stać się alternatywą dla orientacji ukraińskiej i przeciwdziałaniem dla procesów asymilacyjnych. Jej pojawienie się jest odzwierciedleniem specyfiki grupy rusińskiej, jej wyraźnej odrębności oraz długich dążeń do sprecyzowania tożsamości i samookreślenia narodowego. *W procesie samookreślenia się Łemków dużą rolę odgrywała świadomość historyczna rozumiana przez wspólne dziedzictwo i własne losy dziejowe. Zapewne cały tragizm budzenia się narodowości łemkowskiej polegał na tym, że zaczęła się ona kształtować prawie równocześnie z rodzącym się nacjonalizmem ukraińskim. (...) Jak stwierdza M. Davies „poczucie narodowe jest w gruncie rzeczy kwestią wiary – głębokim przekonaniem dotyczącym tożsamości danej jednostki”. Z pewnością świadomość narodowa Łemków nie jest jeszcze w pełni ustabilizowana. Nadal w jej określeniu, w samookreśleniu się Łemków, występuje moment zawahania. Problem ten nurtuje nadal współczesną społeczność łemkowską. Refleksja nad dylematem narodowościowym wywoływana bywa często przez czynniki zewnętrzne (polskie, ukraińskie) jak i wewnętrzne. (...) Również A. Kroh w powyższej kwestii podkreśla, że wszelkie argumenty historyczne, etnograficzne, językowe lub inne mogą mieć jedynie wartość pomocniczą – lecz decyduje tylko i wyłącznie poczucie narodowej jednostki, jej wewnętrzna opcja. Moim zdaniem kwestią najważniejszą w tej problematyce jest pozostawienie Łemkom możliwości swobodnego samookreślenia się oraz wybrania takiej drogi rozwojowej, która będzie zaspokajała całokształt potrzeb życiowych tej ludności* (Dudra 1996: 15-16).

Wyraźne procesy świadomościowe wśród galicyjskich Rusinów obserwujemy od lat 30-tych XIX wieku, choć poglądy działaczy znacznie ewaluowały i nie było jeszcze jasności co do przynależności narodowej grupy. Tożsamość budowano na negacji przynależności do grupy polskiej. Nie potrafiono jednak jednoznacznie wskazać, jaki język ma być literackim językiem Rusinów. Wśród galicyjskiej, ruskiej ludności wyodrębniły się w XIX wieku trzy nurty. Staroruski, lojalny wobec Austrii, antypolski, nawiązujący do trady-

cji Rusi. Z niego, w latach 60-tych, wyodrębnił się narodowy ruch ukraiński, czerpiący z kozackiej tradycji i uznający odrębność Rusinów-Ukraińców od Rosjan. Trzecia orientacja, rusofilską, podkreślała związki Rusinów z Rosją. Wszelkie spory ideologiczne i nowe prądy docierały na Łemkowszczyznę z opóźnieniem. Jako pierwsza dotarła tu orientacja staroruska, związana z grekokatolickim duchowieństwem. Pierwsi „budziciele” na Rusi Węgierskiej - Duchnowycz i Pawłowycz - podkreślali swą „ruskość” i przeciwdziałali polityce asymilacyjnej. Tylko osoby awansujące społecznie ulegały asymilacji i wobec inteligencji pojawić się mogły dylematy tożsamościowe. Trudno prześledzić przy użyciu dzisiejszych pojęć, co ów termin mógł dla nich znaczyć. Pewnym jest jednak, że przedstawiciele karpatorusińskiej inteligencji, po obu stronach Karpat, włączyli się w dyskusję na temat przynależności narodowej Rusinów, która w konsekwencji prowadzić miała do wykazania własnej odrębności. Jako kolejne dotarły na Łemkowszczyznę i Ruś Węgierską „opcja rusofilską” i ukraińska idea narodowa. Ważnym tematem w sporze ideologicznym pozostawała kwestia językowa, a po części także religijna, o czym będzie mowa. Istotnymi czynnikami mającymi wpływ na procesy narodotwórcze i świadomościowe była I wojna światowa oraz emigracja zarobkowa. Wiek XIX nie zakończył formowania narodowego obrazu Łemkowszczyzny. Spory nasiliły się jeszcze w następnym stuleciu, zaś zamrożone pod rządami komunistycznymi odżyły na nowo po 1989 roku. Podkreślić należy fakt, iż powoli zaczęła się kształtować jeszcze jedna opcja: karpatorusińska, bazująca na własnym zapleczu etnicznym. *Będąc ludźmi bez własnego państwa, Rusini zależni byli, przynajmniej do drugiej połowy XX w., od swych przywódców i inteligencji w określaniu szczegółowego kierunku narodowego odrodzenia. Narodowe odrodzenie Rusinów rozpoczęło się w drugiej połowie XIX w., doszło do szczytu w okresie międzywojennym, kiedy ewoluowało w ruch o szerokim zakresie, obejmującym sprawy polityczne, kulturalne i społeczne* (Magocsi 1992: 100).

Najwyraźniej swoją odrębność odczuwali Łemkowie w stosunku do Polaków. Znacznie bardziej skomplikowanie rzecz się miała w związku z budzącymi się do narodowego bytu Ukraińcami oraz opcją rusofilską. Ze względu na brak badań w zakresie świadomości etnicznej Łemków w XIX wieku, zmuszeni jesteśmy korzystać z wielce w tym zakresie cennych źródeł literackich, ich twórcami jest głównie inteligencja. To ona w dużym stopniu kształtowała ogólnospołeczną świadomość. Pojęcie „ruskości”, choć szerokie i niesprecyzowane, pozostawało w opozycji do „polskości”. Łączyło się jednak bardziej z Rusią – mityczną, potężną, Wschodem – niż z określonym organizmem państwowym czy narodem. W efekcie, prócz izolacjonizmu, przyczyniło się to do wyzwalania dumy i własnej wartości z rodzimej „ruskości” i

specyficznego konserwatyzmu. Ponadto mitologizowanie własnej przeszłości, kult Karpat, przywiązanie do rodzinnych stron – wszystko to prowadziło do poczucia solidarności grupowej, a w konsekwencji rodzenia się uczuć narodowych. Ruchy narodowo-społeczne 1848 r. zmusiły Rusinów do spreeczowania treści owej „ruskości”. Ukształtowały się wtedy trzy opcje: staroruska, ukraińska, rusofilska. Proces formowania się oblicza narodowego w Galicji Wschodniej, pod koniec XIX wieku zakończył się zwycięstwem koncepcji ukraińskiej. Inaczej miały się sprawy na Łemkowszczyźnie – dodać trzeba, iż specyfika procesów narodowościowych w XIX w. wśród Łemków nie jest dostatecznie przebadana. Przemiany najpierw obejmowały inteligencję skupioną w miastach, ludność wiejska trwała przy sakralizowaniu tradycyjnych wartości kultury lokalnej – co nie zmieniło się do I wojny światowej. Najwybitniejsze postacie z Łemkowszczyzny związane były w tym czasie ze stronnictwem staroruskim. Nowakowski zauważa, że (...) *mniej więcej w tym samym czasie, tj. w okresie Wiosny Ludów, zaczął się rodzić naród ukraiński i separatyzm łemkowski. Podobnie też, tzn. w połowie XIX w., zaczęły się upowszechniać nazwy : Ukraina-Ukrainiec, Łemkowszczyzna-Łemko* (1995: 314). Łemkowie odróżniali się wyraźnie od ludności polskiej, co wypływało z szeregu cech, głównie „ruskiego” języka i religii, a także poczucia odrębności - na przestrzeni stu lat granica między tymi grupami na Łemkowszczyźnie Zachodniej nie uległa zasadniczym zmianom. Towarzyszył temu izolacjonizm oraz wewnętrzna zwartość i świadomość grupowa, choć istniało pewne zróżnicowanie kulturowe ludności w obrębie Łemkowszczyzny. Z czasem rozwijała się u Łemków świadomość przynależności do grupy ogółnołemkowskiej i sposób samookreślenia się: „my, Łemki”. Spopularyzowanie tej nazwy wiązało się z wyodrębnianiem się inteligencji łemkowskiej oraz regionalizmem i separatyzmem łemkowskim zamkniętym dla wpływów ukraińskich oraz polskich. Od Popradu po przełęcz Dukielską poczucie łemkowskie było bardzo wyraźne, natomiast na Łemkowszczyźnie Wschodniej słabło na rzecz idei ukraińskiej. W nowszej historii Łemkowszczyzny szczególne znaczenie dla rozwoju świadomości etnicznej miał moment zakończenia I wojny światowej. Do tej pory Łemkowie z południowych i północnych stoków Karpat utrzymywali ze sobą żywe i wielostronne kontakty, co świadczy o istnieniu zawiązków szerszej więzi grupowej. Jej ślady odnajdujemy chociażby w wypowiedziach starych Łemków: *nasi mieszkali na słowackiej stronie (...) Łemki to wielki lud, który jeszcze daleko za górami* (Kwilecki 1970: 8). W latach 90-tych XIX wieku Kościół greckokatolicki rozpoczął szeroko zakrojoną akcję uświadamiającą. Stefan Szach pisze: (...) *rozpoczęła się świadoma i konsekwentna ukrainizacja kleru i parafii, w następstwie której zaszły daleko- siężne zmiany przede wszystkim w obsadzie parafii na Łemkowszczyźnie oraz*

przyjmowaniu kandydatów do stanu duchownego z Łemkowszczyzny (1960: 316). Pojawiają się także pierwsze instytucje kulturalno-oświatowe i społeczno-gospodarcze. Łemkowszczyzna okazała się jednak trudnym do opanowania terenem. Ukraińscy narodowcy nie uwzględniali często specyfiki obszaru i łemkowskiej mentalności. Do tego, zauważa Julian Tarnowycz: *Ukraińcy jakoś bali się osiedlać między Łemkami. Odstraszała ich łemkowska besida, oddalenie Galicji Wschodniej i niedostępność gór* (1936: 247). J. Moklak trafnie spostrzega różnice pomiędzy instytucjami rusofilskimi a ukraińskimi, pisze: *Towarzystwo im. Kaczkowskiego było instytucją przenikającą do świadomości ludności łemkowskiej głęboko, ponieważ nie narzucało idei rosyjskiej wprost (w przeciwieństwie do instytucji ukraińskich), a operowało wartościami akceptowanymi przez chłopów i starało się wychodzić naprzeciw ich oczekiwaniom społecznym i gospodarczym* (1997: 89-90). Wspomniane czytelnie stanowiły przykład godzenia dążeń ogólnoruskich i lokalnych, jakim hołdowali łemkowscy starorusini – kultywując lokalne tradycje w połączeniu (dość często) z sympatiami rosyjskimi oraz z koncepcją jednej, świętej i niepodzielnej Rusi. Kwilecki zauważa, że *wszędzie znajdowały się jednostki aktywne narodowo, działacze solidaryzujący się z szerszą grupą narodową mający kręgi zwolenników i wpływ na opinię. Wyobrażenia i postawy narodowe tych ludzi wcale nie były jednakowe, a tendencjach politycznych zaznaczały się poważne rozbieżności. Właśnie ze względu na nie wykryształizowany do końca charakter narodowy oraz przejściowość regionu, Łemkowszczyzna od co najmniej stu lat była przedmiotem krzyżującej się ekspansji szeregu grup narodowych i kierunków politycznych* (1970: 11).

Na świadomościowe procesy zachodzące wśród Łemków niebagatelny wpływ miała zarobkowa emigracja do Ameryki. Do 1914 r. blisko 150 tys. Rusinów z Łemkowszczyzny, Preszowszczyzny i innych części Rusi Węgierskiej opuściło swoje siedziby. Nie tracili oni jednak kontaktu z krajem (czego dowodzi choćby liczna korespondencja), a po pewnym czasie wracali bogatsi o zaoszczędzone dolary i nowe doświadczenia. Emigracja poszerzyła kontakt ze światem zewnętrznym dla izolujących się do tej pory górali karpaccich i nasunęła nowe pytania. Codzienna konfrontacja z ludźmi używającymi niezrozumiałego języka, kultywującymi inne zwyczaje, innego wyznania, inaczej się ubierającymi budziła w Rusinach poczucie własnej odrębności i stymulowała proces narodowej autoidentyfikacji, w Ameryce odnowiły się też spory rusińsko-ukraińskie. Niebagatelne znaczenie dla uświadomienia swojej inności miał wielonarodowy tygiel C. K. armii, do którego trafiło wielu Rusinów. W niewoli mogli skonfrontować z rzeczywistością marzenia o „słowiańskiej matce Rosji”, ale również w okopach mogli usłyszeć o ukraińskim ruchu narodowym. W X 1918 r. cesarz Karol I ogłosił manifest o przekształceniu

monarchii w związek wolnych narodów, jednak już w tym czasie narody dążące do niepodległości zaczęły brać sprawy w swoje ręce. Podobnie uczynili Łemkowie i inni Rusini żyjący w Karpatach. Łemkowska samoświadomość dojrzała w tym czasie, zresztą nie tylko wśród inteligencji, do stadium politycznej inicjatywy. Znalazła ona wyraz w powstaniu tzw. republik łemkowskich. Rusini, i to po obu stronach Karpat, wzięli sprawy swej ojczyzny we własne ręce, tworząc lokalne republiki i rady. I choć głosiły one różnorodne programy polityczno-społeczne i terytorialne, ich działalność miała kapitalne znaczenie dla rozwoju samoświadomości grupy karpatorusińskiej. Trafnie podsumowuje te kwestie K. Nowakowski: *Wydarzenia z lat 1918-1920 na Łemkowszczyźnie pokazały, że Łemkowie czują potrzebę samodzielnego decydowania o swym losie, mają świadomość wspólnoty z braćmi zamieszkującymi południowe stoki Karpat i dążą do niepodzielności łemkowskiego obszaru etnicznego* (1995: 321). W końcowym dokumencie czytamy: (...) *Naród ruski, który zamieszkuje terytorium Galicji po San, Poprad i Dunajec, południowe stoki Karpat i Bukowinę na północ od Seretu uroczyście wyraża wolę należeć do wspólnego organizmu politycznego, a protestuje przeciwko pretensjom Polaków i Węgrów do wymienionych obszarów* (Horbal 1997: 43). Występujący na wiecu przedstawiciel Rusinów z Zakarpacia stwierdził: (...) *Chcemy żyć w jedności z całym narodem ruskim. To jest także hasło całego chrześcijańskiego narodu ruskiego Węgier. Nie chcemy ani Węgrów ani Polaków i nie znamy żadnej Ukrainy!* (Horbal 1997: 43-44).

Przebywający w Preszowie Łemkowie byli sygnatariuszami odezwy: „Karpato-Rusini Całemu Kulturalnemu Światu”. Stwierdzono w niej, iż jedyną władzą na rusińskich obszarach jest KRN. Protestowano przeciwko dzieleniu Karpackich Rusinów oraz dodano, że skoro niemożliwe jest włączenie tych ziem do Rosji, to Rusini pragną żyć w ramach CSR. W Preszowie Łemkowie zaczęli wydawać „Głos Ruskiego Narodu”, polityczno-oświatowy tygodnik, który miał charakter rusofilski, proczechosłowacki i demokratyczny. Uciekający do Koszyc ks. Jurczakewycz, zeznał: *W związku z tym, że Karpatoruska Rada jako prawdziwa wyrazicielka woli całej karpatorusińskiej ludności Łemkowszczyzny i Węgierskich Rusinów- nie raz już prosiła przyłączyć galicyjską Łemkowszczyznę do Czecho-Słowacji zająć ją natychmiast czesko-słowackimi wojskami, uważam za nieodzowne pojawić się osobiście u płk. Schobla z tym, aby on w jak najkrótszym czasie zwrócił się do Pana Prezydenta Masaryka, do Ministerstwa Wojny lub do Konferencji Pokojowej z usilną prośbą, aby Ententa natychmiast posłała komisję na Łemkowszczyznę w celu zbadania prawdziwie bolesnego położenia tej krainy i powzięcia odpowiednich decyzji dla ukrócenia barbarzyństw od dłuższego czasu popełnianych przez polskie władze i wojsko nad bezbronnym łemkow-*

skim narodem.(...) Jako przewodniczący Naczelnej Rady Łemkowszczyzny i uppełnomocniony przedstawiam prawdziwe życzenie i prośbę całego łemkowskiego narodu przyłączenia się całej Łemkowszczyzny do Czecho-Słowacji (Horbal 1997: 63). W tym samym czasie doszło na Łemkowszczyźnie do wieców o charakterze antypolskim i proczechosłowackim, którym przewodniczył dr Kaczmarczyk. Na wiosnę 1919 r. polskie władze nasiliły pacyfikacje i aresztowania podstępnie ujęto ks. Jurczakewycza, zaś po procesie zniknął on ze sceny politycznej). Z Bardejowa, I. Andrejko pisał: (...) *Polacy nie przestają gnębić Łemków- nasi ludzie boją się przyznawać, że są Rusinami (...)* *O jakiegokolwiek działalności narodowej nie można nawet marzyć. Łemkowszczyzna jest jednym politycznym więzieniem, ze wszystkich stron otoczonym polskimi bagnietami* (tamże: 67). W wyniku interwencji V. P. Hładyka u szefa HMARA w Paryżu, celem zbadania sytuacji na Łemkowszczyźnie, został wysłany kpt. M.G. Cooper. Spotkał się on z dr J. Kaczmarczykiem, który określił mu zarys sytuacji. Raport został przekazany Konferencji Pokojowej, jednak -ocenzurowany przez Polaków - tylko wspominał o niepodległościowych dążeniach Łemków. 12 marca 1920 r. we Floryncie postanowiono stworzyć organizację, która miała reprezentować interesy Łemkowszczyzny wobec Polski, powołano Radę Zwierzchnią Łemkowskiej Rusi (26 osób), z których pięć weszło do Komitetu Wykonawczego, zwanego Rządem. Komitet wydał memorandum, w którym znalazły wyraz życzenia i nadzieje Łemków. Zaapelowano do Konferencji Pokojowej o zorganizowanie plebiscytu na terenach łemkowskich zajętych przez Polskę i Czecho-Słowację w celu wypowiedzenia się samych zainteresowanych o przynależności państwowej. Zażądano, by wskazane państwa wyrównały szkody spowodowane ich rabunkową polityką, wycofały swe wojska, a również zawarto życzenie, by powołano specjalną komisję do zbadania strat ludzkich i materialnych, łącznie z pociągnięciem winnych do odpowiedzialności karnej. Łemkowskim nauczycielom zakazano składać przysięgę (już od pierwszego florynckiego wiecu ks. Chylak w metrykach łemkowskich dzieci umieszczał zapis: *Ruska Republika Narodowa*). Hładyk proponował, by już teraz zająć się przywróceniem administracji łemkowskiej oraz wytyczeniem granicy polsko-łemkowskiej. Komitet Wykonawczy zachęcał Łemków do ukrywania się celem uniknięcia poboru, co znalazło wyraz w masowym ruchu. Jeden z dezertarów pisał z okolic Bardejowa: (...) *Tu wielka bieda. Myśmy puciekali z wojska wszyscy troje: Seman, Leon i Wania jeszcze przed świętami Wielkiej Nocy i żyjemy po lasach. Inni chłopci, gdzie tylko kto może, tam ukrywa się. Myśmy puciekali prawie goli i bosci, bo Polacy biorą naszych chłopów i posyłają ich na front. (...) My nie chcemy za Lachów walczyć, dlatego ja uciekłem na Słowację* (Horbal 1997: 85). Na Słowacji znalazło się około 3 tysięcy Łemków, dało

to podstawę do organizowania się (w Preszowie powstał Łemkowski Komitet Pomocy). Tymczasem polska strona, bez względu na opozycyjne nastroje, trwała przy mobilizacji. Prowadziło to do częstych pobić i zastraszeń ludności. W listach z Łemkowszczyzny czytamy: (...) *Teraz by naród odetchnął, bo urodzaj dobry - to nas do wojska biorą oraz (...) U nas w kraju teraz wielka bieda przez tę wojnę. Pierwsze nieszczęście to głód, drugie – prześladowania* (tamże: 89-93). Jak zauważa Horbał: Około 500 delegatów reprezentujących 130 łemkowskich wsi wzięło udział w tej imponująco dobrze zorganizowanej manifestacji łemkowskich ambicji. (...) Głównym celem politycznym było zachowanie geopolitycznej jedności rusińskiej części Karpat („Rusyn” 2004 nr 3-6: 15). Należy stwierdzić, iż Łemkowie zrobili ile było w ich mocy w sprawie swojej państwowej przynależności. Doznali losu będącego udziałem małych grup, nie mających oparcia w nikim poza sobą. Geopolityczne położenie Łemkowszczyzny i sprzeczne interesy silniejszego sąsiada przyczyniły się do upadku ruchu niepodległościowego, działań mających potwierdzać zasadę samostanowienia. Trzeba jednak podkreślić, że pomimo tego efekty opisanych dążeń i pamięć o nich są żywe wśród Łemków do chwili obecnej. Od tego czasu sympatie rusofilskie stopniowo zaczęły być wypierane przez więź ogólnorusińską. Północna Łemkowszczyzna weszła ostatecznie w skład państwa polskiego, większa część Rusi Węgierskiej przypadła natomiast Czechosłowacji. Linia demarkacyjna wytyczona doliną rzeki Už okazała się trwałą. Tereny na wschód (Ruś Podkarpacka) otrzymały status rusińskiej prowincji autonomicznej dopiero w 1938 r. Tak zwana Preszowszczyzna została poddana administracji słowackiej wchodząc tym samym na odrębną ścieżkę rozwoju. Na konferencji paryskiej sprawa przynależności państwowej północnej Łemkowszczyzny nie była rozpatrywana – podobnie uczyniła Rada Ambasadorów. Przywódcy upadłego państwa zachodnioukraińskiego zajęci byli swoimi sprawami, choć z czasem rozpoczęto pracę na rzecz zjednania Łemkowszczyzny dla sprawy ukraińskiej. Czescy politycy, pomimo ofert ze strony Łemków, nie podjęli tego tematu. Władze polskie po rozejmie z Rosją Sowiecką uszczelniały granicę południową w Karpatach, co ukróciło dezercję i nielegalny ruch przygraniczny. Tym samym odcięto Łemków od kontaktów rodzinnych, handlowych i zarobkowych. Wszystko to – plus dramatyczna sytuacja ekonomiczna na zrujnowanym przez wojnę obszarze – spowodowało, iż działalność łemkowska na jakiś czas ustała i ograniczyła się do biernego oporu.

Zaistnienie łemkowskich republik było pierwszym politycznym wystąpieniem Łemków wyrażającym chęć uczestnictwa w budowaniu przyszłości regionu. Tradycyjny podział rywalizujących ze sobą od połowy XIX w. orientacji narodowych utrzymał się w okresie międzywojennym, który nazwać by

można złotym wiekiem Łemkowszczyzny. Potwierdza to wszechstronny rozwój Łemkowszczyzny- kulturalny, społeczny, ekonomiczny i polityczny. To okres walki pomiędzy ruskim i ukraińskim kierunkiem narodowym prowadzonej na płaszczyźnie politycznej, ale również językowej, oświatowej, religijnej i gospodarczej. Podkreślić trzeba, że na tle rywalizacji wyodrębnia się lokalny ruch rusińsko-łemkowski, który początkowo lawiruje pomiędzy różnymi opcjami w ramach ruchu rusofilskiego i starorusińskiego. Wykorzystuje zgodną w początkowym okresie politykę państwa, stoi na stanowisku antyukraińskim, w większości antyrosyjskim, podejmuje działania zmierzające do wprowadzenia do szkół dialektu łemkowskiego oraz publikacji w tym dialekcie, a także stworzenia niezależnej Apostolskiej Administracji dla Łemkowszczyzny. Stan świadomości narodowej na Łemkowszczyźnie charakteryzuje A. Kwilecki, pisząc: *Łemkowie stanowili grupę ludową (społeczeństwo ludowe) znajdujące się w fazie intensywnych procesów unaradawiania, przekształcania swego oblicza etnicznego pod wpływem oddziaływania określonych grup narodowych. (...) Byli grupą, która z etapu „narodowości” (...) przechodziła na etap narodu. (...) Wśród Łemków widoczny był proces włączania się aktywnie z grupami narodowymi pozałemkowskimi, ale wobec kształtowania się wśród ludu więzi ogólnółemkowskiej dawał znać o sobie również nurt konsolidacji Łemków na ruskiej, względnie karpackoruskiej podstawie, wyodrębnianie się ich jako osobnej grupy narodowej* (1974: 104-108). W okresie międzywojennym niejako na bazie ruchu rusofilskiego i starorusińskiego zaczął się rozwijać ruch łemkowski, który stapał własną drogą – zależną od interesów własnej grupy i jej dążenia (w tym narodowe) reprezentujący. W istniejącej sytuacji geopolitycznej nie mógł on wysuwać daleko idących, autonomicznych żądań, gdyż nie leżało to w interesie państwa polskiego. Z drugiej strony rozwój odrębnej narodowości mógłby być promowany przez władze ze względu na chęć separowania Łemkowszczyzny od wpływów ukraińskich. Wrzesień 1939 r. i jego następstwa diametralnie zmieniły sytuację – niosąc tragiczne lata wysiedleń, doktryny komunistycznej i koncepcję państwa jednonarodowego. Łemków, jak już bywało wcześniej, znów pozbawiono prawa decydowania o swoim losie. Na wiele lat zostały też przerwane procesy świadomościowe przebiegające wewnątrz grupy łemkowskiej. Lata dwudzieste przyniosły odrodzenie się separatystycznie nastawionego ruchu staroruskiego. Wtedy też ponad 90 procent Łemków jako swój ojczysty język podawało język ruski. I choć w notce starosty jasielskiego znajdziemy: (...) *pozostają pod wpływem Starorusinów politycznie nieuświadomieni, dbający tylko o swoje stosunki ekonomiczne; organizacyjnie niezorganizowani* (Nowakowski 1995: 327) nie jest to zgodne z rzeczywistością. Trudno dokładnie podać procentowo jak w tym czasie rozkładały się sympatie dla poszczegól-

nych orientacji. Spis powszechny z 1931 roku w województwie krakowskim (Łemkowszczyzna Środkowa i Zachodnia) odnotował 97 % Łemków podających za swój język ojczysty ruski, a tylko 3 % ukraiński. Szacunki utrudnia zamieszanie wokół nazewnictwa – od 1928r. wszystko co „ruskie” zaczęto nazywać „ukraińskim”. Na Łemkowszczyźnie Wschodniej (województwo lwowskie) procent Łemków uważających się za Ukraińców był znacznie wyższy. Ponadto wzrastał on na całej Łemkowszczyźnie, np. w nowosądeckim w 1946 r. za Ukraińców podało się już 22 % Łemków. *Jeżeli wziąć za podstawę wyniki spisu ludności z roku 1931 oraz lokalnych wykazów narodowościowych z 1946, okaże się, że- licząc w odsetkach- w okresie 15 lat wzrósł udział Łemków określających się jako Ukraińcy, oraz wystąpił na widownię, drobny odłam Łemków podających się za Polaków. (...) Oczywiście wyniki obu spisów trudno porównywać, a ponadto należy je analizować z dużą ostrożnością: pierwszy bowiem prowadzony był przy nacisku administracji i w ogóle nie zapytał o narodowość, tylko o „język ojczysty”. Natomiast drugi spis z 1946 r. przeprowadzono w czasie repatriacji i uwzględniono w nim jedynie pozostałą na miejscu ludność. Chęć uchylenia się od repatriacji była jednym z głównych motywów podawania się Łemków za Polaków* (Kwilecki 1970: 18-19). Nieustannie ścierały się obozy: rusofilski, staroruski, ukraiński, do tego włączyły się czynniki rządowe i emigracyjne. Podziały postaw i orientacji narodowych przebiegały nie tylko pomiędzy wsiami, ale także między poszczególnymi ugrupowaniami wewnątrz wsi i w łonie rodzin. Wewnętrzny konflikt łemkowski miał jednak i pozytywne skutki – w ferworze walki dokonywał się proces poszukiwania tożsamości narodowej Łemków, choć działalność sprzecznych ideowo nurtów zapewne nie ułatwiała identyfikacji. Rywalizacja obozów doprowadziła też do powstania szeregu instytucji o charakterze kulturalno-oświatowym i społeczno-gospodarczym. Kwestia łemkowska wypłynęła jako pochodna spraw ogólnoukraińskich i stała się pomiędzy rządem a politykami ukraińskimi. Ogólnie można stwierdzić, że do połowy lat 30-tych władze prowadziły politykę państwowego przystosowania Łemków, natomiast w okresie późniejszym Łemkowszczyznę poddano asymilacji narodowej. Upadek łemkowskich republik położył kres poszukiwaniom tożsamości państwowej innej niż polska i pomimo przemian w świadomości tej grupy oznaczało to konieczność rozwiązywania różnych zagadnień życia społeczno-politycznego w jej ramach.

Najtragiczniejszym okresem w dziejach Łemkowszczyzny była II wojna światowa, przesiedlenia ludności pomiędzy Polską a sowiecką Ukrainą oraz akcja „Wisła”. Wtedy to nastąpiła faktyczna likwidacja Łemków. Akcja wysiedleńcza w latach 1944-46 objęła ok. 65% ludności. Pozostałą, z małymi wyjątkami, wywieziono w 1947r. na ziemię poniemieckie (zdarzały się jesz-

cze przypadki wysiedleń w latach 50-tych). Zniszczeniu uległy dawne struktury życia społecznego, zmieniło się terytorium zamieszkiwania, dokonano często nieodwracalnych zniszczeń w różnych sferach kultury Łemków. Ludność poddano prześladowaniom, ścisłej kontroli i wynarodowieniu. Odcięcie od Cerkwi, zakaz używania języka, zgromadzeń i powrotu, pozbawiło Łemków podstawowych czynników kształtowania swej kultury oraz wyznaczników własnej tożsamości. Łemkowszczyzna miała zostać zniszczona, miano pozbawić ją ludzkich śladów, symboli i prawowitych właścicieli. Łemkowie jednak przetrwali, część powróciła, łemkowskość odradza się i jest w ofensywie, gdyż nieludzkie postępowanie nie zniszczyło łemkowskich serc. W wyniku porozumienia okupantów o wymianie ludności, na wschód wyjechała niewielka liczba łemkowskich rodzin, głównie biedoty wiejskiej. Agitatorzy sowieccy znaleźli podatny grunt na Łemkowszczyźnie Zachodniej, gdzie ruch rusofilski dominował. Zgłosiło się do wyjazdu ok. 25 tys. Łemków- wyjechało zaledwie 5 tys. Pozostali, uświadomieni przez reemigrantów jak wygląda życie w „radzieckim raju”, zrezygnowali z wyjazdu. Dobrowolno-przymusowy charakter miały natomiast wysiedlenia ludności w latach 1944-46. Tylko w początkowej fazie na sowiecką Ukrainę wyjechała ludność ze zniszczonych wiosek wokół przełęczy Dukielskiej oraz zatwardziali sympatycy Rosji (teraz Związku Radzieckiego). R. Chomiak wspomina rozmowę z sowieckim agitatorom: *Pytam się go: towarzyszc delegat, skazitie meni, czy ja maju jechat do Rosji? A on na to: ja tu prijechał szto by wsie wyjechali. A ja do niego: a ja nie pojedu. On na to: chcesz jedi, chcesz nie jedi. A znajesz szto ja tobi skažu? Jak my widsiuda wyjediem, Polaczki budut wam chwosty krutit ale my uže za wami nie postoim. Pyta się mnie: umiejesz po rusku czytaty? Ja mówię: da umiju. Daje mi list i mówi, że to list do żony, pisał tak: żywu w oczeń krasiwych storonach, charoszyje ludy, charoszo sobi żywu. Mówi do mnie: poniał? Ja mówię: da, poniał* (1995: 40-41). W innym miejscu pisze: *Wywieźli ludzi w 1945 roku na daleką Ukrainę do Kirowohrada za Połtawę, do „czerwonego raju”, gdzie nie było gdzie mieszkać ani co jeść. (...) Z Florynki Jurko Dydowycz tak pisał z Ukrainy: choćby cię zabili, to nie rusz się od swego progu* (tamże: 30-31). W dokumentach przesiedleńczych radzieccy urzędnicy słowo „Rusin” przełożyli na narodowość „ruska”, później zapisano ich jako Ukraińców, w co jednak nikt nie wierzył: *Na początku tłumaczyliśmy kim jesteśmy, jednak później przestaliśmy, ponieważ i tak nie wierzyli* (Klasztorna 2001: 96). Latem 1945 r. Urząd w Svidniku informował, że polscy Rusini są prześladowani przez Polaków, zaś stosunki są tam napięte, ich życzeniem jest przyłączenie do Czechosłowacji. Łemkowie zostali rozdzieleni (także psychologicznie) przez wielki, ukraiński świat, asymilują się językowo i zmienia się ich świadomość etniczna. *Moi rodzice mówili po polsku i słowa-*

cku, ponieważ żyli wśród takich ludzi. Tak i ja mówię po rosyjsku, ponieważ tutaj mieszkam. Ale moi rodzice nie stali się Polakami, tak jak i ja nie będę „ruską”. Jednak nie jestem już taka jak Łemkowie na Łemkowszczyźnie, jednak dla mnie jest najważniejsze, aby moje dzieci wiedziały, że są Ukraińcami, że są Łemkami (tamże: 97). Oddalenie od „swego świata” pogłębia izolacja informacyjna: *Wcześniej pisał do nas starszy człowiek ze Słowacji, dawno już umarł, a jego dzieci mnie nie znają, więc nie piszą. A siostra na Tarnopolszczyźnie już nie widzi, więc nie pisze* (tamże). Słowa te potwierdzają również odwieczne, silne związki kulturowe z Rusinami żyjącymi na Słowacji. Pewna Łemkini tak objaśniała te kwestie: *My jak w Polsce byli, to my się nie nazywali Ukraińcami tylko Rusini. No nie miały my w paszportach, że Ukraińcy tylko my Rusini, i tu tak było* (Nowak 2000: 223). Widoczne jest zdobywanie zwolenników dla ukraińskiego podziemia w okresie terroru władz komunistycznych, również na Łemkowszczyźnie, gdyż jedynie ono przeciwstawiało się rozbiciu ukraińskiego terytorium etnicznego w granicach Polski - niezależnie od świadomości zaliczanej do Ukraińców ludności. Działacze rusofilscy często pchali Łemków w objęcia zbrodniczego systemu i pytać należy na ile zdawali sobie sprawę z konsekwencji tych działań. Na płaszczyźnie przynależności narodowej osiedlenie Łemków wśród Ukraińców wiązać się musiało z rzeczywistym staniem się ukraińską grupą etniczną. Istniała jednak przytomna grupa łemkowskich działaczy, reprezentująca opcję rusińską, skupiona wokół krynickiego „Łemko- Sojuzu”. Byli oni przeciwnikami wyjazdów, głosili ideę - odrębnego od Rosjan, a także Ukraińców - narodu Karpackich Rusinów. Łemkowszczyzna powinna pozostać w nierozzerwalnym związku z innymi Rusinami zamieszkującymi rodzime Karpaty. Wysiedlenia stały się dla Łemków istotnym doświadczeniem zbiorowym – znaleźli się w sytuacji diaspory. Z drugiej strony, przesiedlenie przyspieszyło proces identyfikacji społeczności łemkowskiej, zaś próby likwidacji i osłabnięcia Kościoła Greckokatolickiego spowodowały odcięcie od podpory ukraińskiego ruchu narodowego. Wróćmy jeszcze na chwilę do czasów okupacji niemieckiej: *Możecie wybrać: albo wstąpicie do jednostki niemieckiej, albo do tworzonego batalionu ukraińskiego. Przecież jesteście Ukraińcem! (...) Dlaczego nic nie mówicie? Nie jestem Ukraińcem – odpowiedział spokojnie. Jesteście Słowakiem? Nie jestem. Zatem jesteście Polakiem? Nie. Więc kim do licha jesteście?! Wasyl miętosił czapkę w rękach i znać było, że miał coś ważnego do powiedzenia, ale się bał... Jestem mieszkańcem tej ziemi, którąście najechali albo zdradzili* (Chowaniec 1994: 74). I oddajemy znów głos Chomiakowi: *Prześadowanie to jest jak epidemia, choroba zaraźliwa, co czepi się ludzi i męczy. (...) I nam tak wymyślali: jakbyś nie był winny to by cię nie wygnali z domu. A nasze przestępstwo było, że my się urodziliśmy Rusinami i to był powód*

do prześladowania, a potem do wysiedlenia (1995: 82). II wojna światowa zapoczątkowała, na co już wskazaliśmy, okres rozpadu Łemkowszczyzny. Ostateczne rozwiązanie „kwestii łemkowskiej” nowa władza w Polsce powiązała z akcją „Wisła”, która objęła ok. 40 tys. Łemków. Deportowanych osadzono na tzw. Ziemiach Odzyskanych, zaś sama akcja stała się dla wysiedleńców swoistą gehenną. Poza danymi statystycznymi, do których dostęp nie sprawia trudności, akcja ta to przede wszystkim indywidualne przeżycia głęboko odcisnięte w ludzkiej psychice. Opuszczenia własnych domów, rodzimych wsi, bliskich, dorobku pokoleń, swych świątyń i grobów najbliższych – pod przymusem i w eskorcie wojska – nie oddadzą żadne naukowe opisy. Zakładano poddanie ludności polonizacji, nad całokształtem życia roztoczyć miano kontroli. Fakt wysiedlenia zapoczątkował nowy okres historii i przez długi czas determinował zachowania społeczności łemkowskiej. Rozproszeni Łemkowie zachowali swą tożsamość. Zagadnienie to różnych względów wywołuje silne emocje, zajmuje uwagę badaczy wielu dyscyplin, ale przede wszystkim zagadnienie tożsamości narodowej zajmuje ważne miejsce w życiu samych Łemków. *Pana interesuje kim się poczuwają Łemkowie, na to mi będzie trudno odpowiedzieć. Ja i również dużo naszych ludzi poczuwają się takimi jakimi się urodzili i nikt nie ma prawa mieszać się w ich narodowość. Ale my nie mamy tu znaczenia bo nas jest bardzo mało ale jesteśmy ludźmi, mamy swoją mowę, swoją religię, swoje obyczaje* (Chomiak 1995: 90-91). *Dla mnie Łemkowszczyzna to ziemia, historia,, naród, kultura, cerkiew... To wszystko razem stanowi Łemkowszczyznę. (...) Najbardziej mnie niepokoi, denerwuje i boli niezgoda między samymi Łemkami. To jest rzecz straszna. Łemkowie dzielą się na prawosławnych, grekokatolików, a są też Świadkowie Jehowy. Następnie dzielą się narodowo. Są świadomi Ukraińcy, Łemkowie-Ukraińcy i jeszcze Łemkowie. To skomplikowana sprawa i wyjaśnić tego prosto nie można. Co się tyczy patriotyzmu, to musi być on rozumny (...) Kiedy zaśpiewa się łemkowską pieśń „Hory nasi” na Zachodzie, to nie jest to samo co zaśpiewa się ją w ojczystych górach w Żdźni. To trzeba rozumieć. Liderzy łemkowskich organizacji powinni wzywać do jedności* (Fecica 2004: 26-28). Akcja przesiedleńcza była mocnym wstrząsem dla Łemków, także dla ich pamięci zbiorowej. Stanowi niejako wizytówkę tej grupy i determinuje jej obecną kondycję. *Na tych ziemiach Łemkowie w swoich dziejach wielokrotnie zaznawali bezprawia. (...) Jednak takiego bezprawia, jakie miało miejsce w czerwcu 1947 roku, w historii karpackich Łemków (mieszkających tu od wieków) nie notowano* (Zwoliński 1994: 21). Społeczność łemkowska straciła wtedy wszystko, co decydowało o jej etniczności – terytorium zamieszkiwania, język, religię, rodzime zaplecze materialne. Etniczny charakter akcji oraz polityka rozproszenia i ścisłego nadzoru, miały doprowadzić do asymilacji i li-

kwidacji grupy. Przestała istnieć przestrzeń kulturowa, zahamowane zostały procesy etniczne i więziotwórcze – destrukcja dotknęła także świata jednostkowego. Jak pisze M. Żrółka: *Doszliśmy do wniosku, że Łemkowszczyzny takiej, jaka była kiedyś, już nigdy nie będzie. Bo ludzie zostali rozproszeni, czas i nowe środowisko zmieni ich tak, że nawet gdyby wrócili na swoje ziemie, nie będą w stanie, zwłaszcza młodzi, odtworzyć całej bogatej tradycji, folkloru, języka, odrębności narodowej. A przede wszystkim nie będzie fundamentu, na którym przez wieki tworzyła się nasza kultura i obyczaje, tj. głębokiego poczucia odrębności narodowej i dumy z niej. Boję się, że to, co się może odrodzić, będzie tylko parodią dawnej Łemkowszczyzny, jakby protezę* (Żrółka 1998: 222).

Na skutek wysiedleń przeorany został stan świadomości etniczno-narodowej Łemków. W nowej sytuacji musieli oni wyjść poza tradycyjną kulturę, zmienić sposób myślenia, życia i gospodarowania. Rozmieszczeni zostali na Ziemiach Zachodnich, na terenie 8 województw i 45 powiatów. Pierwsze lata okazały się szczególnie trudne. Łemkowie żyli, aby przeżyć, licząc na powrót w ojczyste strony. Choć polska władza komunistyczna, w swych rozporządzeniach, stosowała określenie „ludność narodowości rusińskiej i ukraińskiej”, to po wysiedleniach, niewygodnym stało się dostrzeganie wśród Łemków innej świadomości narodowej niż ukraińska. Tłumaczyć to należy rzeczywistymi celami akcji przesiedleńczej, jakimi było „rozwiązanie kwestii ukraińskiej” i „repolonizacja kresów południowo-wschodnich” (Misiło 1993). *Pomimo rozproszenia Łemkowie wykazali duże skłonności integracyjne w obrębie swej grupy. Poszukiwali „swoich” czasem w odległych nawet okolicach, spotykali się, radzili nad możliwościami powrotu. W tej sytuacji wyraźnie działały już mechanizmy ukształtowane przez poczucie wspólnoty wyższego stopnia niż bezpośrednie wiejskie więzi grupowe* (Duć-Fajfer 2001: 27). Przełomowym dla niektórych Łemków okazał się rok 1956, gdy władza zezwoliła na indywidualne powroty. Odwiedzano swe wsie, nawiązywano kontakty z polskimi osadnikami oraz rodzinami, które pozostały lub już wróciły. Często zmuszeni byli odkupywać swoje gospodarstwa. Osiedlali się też na dziko - legalizacja, powrotu pozostawała w rękach administracji lokalnej. Tam gdzie tworzyły się większe skupiska szybko odpływali Polacy, pewna liczba łemkowskich rodzin osiedliła się także w podkarpackich miastach. Orientacyjnie szacuje się, że na swe etniczne ziemie, powróciło ok. 12 tysięcy Łemków, większość Łemków pozostała jednak na Ziemiach Zachodnich. Łemkowie w swej powysiedleńczej egzystencji – zarówno ci żyjący w Polsce, jak i na Ukrainie – znaleźli się w sytuacji społeczności diasporycznej, na której ciąży odpowiedzialność za zachowanie podstawowych cech kultury, za przetrwanie. *Obarczeni świadomością tej odpowiedzialno-*

ści, współcześni Łemkowie starają się odnaleźć swą tożsamość etniczną, wpisać rodzime tradycje, obyczaje, mentalność we współczesne realia, tworzyć nowy, dostosowany do wymogów dnia dzisiejszego obraz Łemkowszczyzny (Duć – Fajfer 2001: 31). Wysiedlenie i rozproszenie ludności w zamierzeniach władz polskich miało ułatwić polonizację. Odniosło skutek odwrotny, przyspieszyło mbowiem proces autoidentyfikacji grupy. Społeczność łemkowska zatraciła wiejski, tradycyjny charakter i weszła w kontakty z innymi grupami. Poszerzony kontakt z Polakami oraz narzucenie przez nich narodowej kategoryzacji świata zmusiły inteligencję do poszukiwania samookreślenia narodowego. Rozproszenie miało wpłynąć na asymilację niektórych Łemków - brak jednak gruntownych badań na ten temat. Istotny dla procesu autoidentyfikacji był negatywny stereotyp Ukraińca rozpowszechniany przez władze, co powodować mogło preferowanie neutralnej nazwy „Łemko”. Dodać należy, że pamięć o doznanych w wyniku wysiedleń krzywdach jest ważnym czynnikiem integrującym społeczność łemkowską. Wspólny los Łemków i Ukraińców – podczas akcji „Wisła” różnice tożsamościowe nie miały żadnego znaczenia – sprzyjał powstawaniu poczucia wspólnoty w ramach narodu ukraińskiego. Sprzyjało także temu poznanie Ukraińców na Ziemiach Zachodnich. Ponadto represyjność administracji i polskiego otoczenia (szczególnie ze strony osadników pochodzących z Wołynia i Galicji Wschodniej) zjednywała Łemków dla idei ukraińskiej. Z drugiej jednak strony niewygodne musiałoby być przyznawanie się do bycia Ukraińcem, co wzmacniało łemkowską tożsamość. Prowadziło to, szczególnie wśród Łemków o wykrystalizowanej orientacji narodowej, do niechęci do Ukraińców, a wręcz szukania źródeł krzywd w działaniach ukraińskich. Jerzy Żurko twierdzi: *Wbrew pozorom wybór tej orientacji też nie należał do najwygodniejszych życiowo. Środowisko polskie, z którym najczęściej kontaktowali się Łemkowie, nie darzyło ich specjalną sympatią, nawet tych, którzy mówili o sobie, że są Łemkami. W planie życiowym obliczonym na dłuższy okres była to orientacja nie dająca jakichkolwiek wyraźnych indywidualnych korzyści. Można domniemywać, że nie z konformizmu była ona przez wielu utrzymywana* (1997: 56). Proces krystalizacji świadomości narodowej Łemków, przerwany wysiedleniami, poddany został skomplikowanym oddziaływaniom. Świadomość etniczna sformułowana w izolacjonizmie grupowym, oparta na wiejskim związku grupowym, była niewystarczająca do utrzymania jedności i tożsamości. Łemkowie potrafili jednak wyjść na wyższy poziom integracji, wyodrębnić się z innych grup i szukać własnej formuły. *Na tym właśnie etapie nazwa „Łemko” stała się określeniem etnicznym, które zdecydowanie zdominowało używaną dotychczas nazwę „Rusnak”. Nie przyjęło się ono jednak w opozycji do tej nazwy. „Łemko” był synonimem „Rusnaka”. W niektórych przypadkach*

„Łemko” mógł być nawet synonimem „Ukraińca”, ale najczęściej określenie to traktowane było jako przeciwstawne określeniu „Ukraińiec” – zauważa Duć – Fajfer (1994: 14). W okresie PRL – Łemkowie znaleźli się pomiędzy zapędami działaczy UTSK do ich ukrajinizacji, a polskimi dążeniami asymilacyjnymi. Stanowisko narodowe Łemków było jednak i wtedy jasno wyrażane: *Obecnie pożałowania godny jest fakt, że trudno przekonać miarodajne czynniki o tym, że Łemkowie są Rusinami a nie Ukraińcami. (...) Czymże innym można tłumaczyć taki stan, jak nie wpływami wielkopaństwowego szowinizmu, że po II wojnie światowej w Polsce Ludowej stworzone zostały warunki bez wyjścia dla Łemków, przed którymi postawiono alternatywę: jesteście Ukraińcami, a jak nie, to Polakami. Takie podejście do sprawy oraz niezezwolenie Łemkom na działalność społeczno-kulturalną i nieprzyznawanie nazwy Rusinów, świadczy jeszcze raz o przymusowym ich wynaradawianiu. (...) Jeśli Rusini sprzeciwiają się przymusowej ukrajinizacji, jak również przymusowemu wynaradawianiu, to dla jasności pragniemy podkreślić, że nie czynimy tego ze złego nastawienia do bratnich nam narodów ukraińskiego i polskiego czy też osób, które świadomie się asymilują (tamże: 18).* W Deklaracji Tymczasowy Komitet Społeczno – Oświatowy Rusinów – Łemków w Polsce (Zielona Góra, 1958 r.) napisano: *Wysiedlenie Rusinów - Łemków miało na celu całkowite ich wynarodowienie, a na ich ziemiach zniszczenie pomników kultury i sztuki łemkowskiej, burzenie świątyń i innych zabytków, nawet o wyjątkowym znaczeniu historycznym, aby zatrzeć wszelkie ślady ruskiej kultury. (...) Rusini – Łemkowie niczego nie domagają się jak tylko: a) zastosowania w praktyce równych praw obywatelskich zagwarantowanych konstytucją; b) oficjalnego przyznania ich jako rusińskiej mniejszości narodowej w PRL; c) prawa do organizowania działalności społeczno-kulturalnej; d) prawa na naukę w szkołach także ojczystego języka; e) swobody wyznań religijnych opartych na wierze naszych ojców; f) wydawania czasopism i książek w ojczystym języku; g) powrotu wysiedlonych na Łemkowszczyznę (za: „Zahoroda” 1999 nr 1: 36).* Nowy etap procesów przebiegających wśród społeczności łemkowskiej w Polsce nastąpił wraz z obaleniem reżymu komunistycznego. W kontekście przebudzenia narodowego innych grup rusińskich, odnawianych związków oraz narastającej współpracy, łemkowskie działania nie tylko przestały być izolowane, ale też zyskały większe zaplecze i potencjał twórczy. *Odezwą się zza Karpat po nas i za nas w swój czas (...) nowi obrońcy Łemkowszczyzny w rodzaju dawnych łemkowskich budzicieli zemplińskiej czy szaryskiej żupy – pisał Stepan Szach (1960: 367).*

W artykule „Etno – national Orientation Among Lemkos in Poland” (2000) S. Y. Mihalasky szuka odpowiedzi na pytanie co znaczy być Łemkiem w Polsce, jak się oni definiują i z czym identyfikują. Większość Łemków jest zda-

nia, że rzeczywiście posiadają odrębny język i literaturę. 67% respondentów różnicuje Łemków i Ukraińców, podczas gdy 27% twierdzi, iż te terminy opisują tę samą grupę. Przygniatająca większość badanych Łemków sądzi, że terminy „Łemko” i „Rusin” są synonimami używanymi do określenia dla tej samej grupy. Ta powierzchowna zgodność skrywa jednak istotne różnice wokół rozumienia przez respondentów co znaczy być „Rusinem”. I tutaj wypowiedzi Łemków odzwierciedlają obecny stan tożsamości grupy oraz występowanie dwóch odrębnych świadomości narodowych: rusińskiej i ukraińskiej. Część grupy rozważa termin „Rusin” w sensie znaczeniowo-historycznym, jako wcześniejszą, historyczną nazwę dla narodowości ukraińskiej, natomiast inna, jako współczesną nazwę dla narodu karpatorusińskiego. Łemkowie, którzy termin „Rusin” przypisywali orientacji narodowej podkreślali, że równoczesne funkcjonowanie terminów „Łemko” i „Rusin” jest spowodowane pewnymi różnicami wyrastającymi z uwarunkowań historycznych i odrębności regionalnej. *Są historyczne różnice pomiędzy Łemkami i Rusinami [mieszkającymi na Słowacji i Ukrainie] wynikające z życia w innych krajach, dlatego zewnętrzne formy kultury oraz sposoby mówienia przybrały różne formy. Pomimo tego, głębsza kultura i mentalność są te same (tamże). Mentalność i kultura duchowa są jednakie. Są mniejsze różnice w mowie wywodzące się z 1918 roku, kiedy to granica między Polską i Czechosłowacją została zamknięta oraz z specyfiki łemkowskich Rusinów (tamże). Oczywiście, mamy tych samych przodków – Białych Chorwatów (tamże). Łemkowie byli zawsze oddzieleni od innych Rusinów granicami. Naturalne centrum kulturowe stanowił dla nich Przemyśl i Lwów. Sytuacja była lepsza pod rządami Austro-Węgier, gdy granice były bardziej otwarte. Wiek XX był kontynuacją izolacji. Narosło wiele różnic, chociaż zasadnicza jedność jest ciągle ta sama (tamże).* Badania pokazywały, że grupa łemkowska w Polsce jest podzielona na dwie orientacje: ukraińską i karpatorusińską. Pokazuje to choćby niezgoda w interpretacji kluczowego terminu: „Rusin”. Niektórzy uznają go za historyczne określenie dla Ukraińca, uważając Łemków za część narodu ukraińskiego, inni twierdzą, iż jest to nazwa odrębnego, czwartego wschodniosłowiańskiego narodu. Rozbieżność opinii nie jest oparta na stereotypach czy ignorancji, ale na jasnym i dobrze rozwiniętym światopoglądzie oraz wykrystalizowanej świadomości narodowej. *Na początku XXI wieku, narodowość łemkowską zadeklarowało niespełna 6 tys. obywateli Rzeczypospolitej, rozproszonych w kilku województwach zachodniej i południowej Polski, na obszarze własnej Łemkowszczyzny stanowiących nieliczną mniejszość mieszkańców. Nawet założenie, że rzeczywista liczba ludności łemkowskiej (czy też pochodzenia łemkowskiego) jest kilkakrotnie wyższa niż wynika to z rezultatów spisu powszechnego, nie zmienia pesymistycznego obrazu zmian wśród tej społeczności. Decyzje politycz-*

ne podejmowane przez totalitarne rządy przyniosły Łemkom tragiczne skutki. Jednak od kilkunastu lat ludność ta funkcjonuje w całkowicie zmienionych uwarunkowaniach politycznych. Demokratyzacja życia w Polsce dała Łemkom ogromne możliwości, m.in. rozwój własnych organizacji, swobodę wyrażania postulatów, ochronę prawną. „Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym” (2005) uznaje Łemków za odrębną grupę etniczną, do czego od dziesięcioleci dążyła duża część tej społeczności. Ponadto daje ona Łemkom możliwość zachowania własnej tożsamości, odrębności kulturowej i językowej, zabrania ich dyskryminacji i asymilacji. Można przypuszczać, że w kolejnym spisie ludności, liczebność Łemków (a także Ukraińców), będzie jeszcze niższa, głównie z powodu dalszej polonizacji, migracji do miast oraz zmiany pokoleniowej. Czynniki polityczne, które były niezwykle istotne w XX wieku, współcześnie nie będą w tych procesach odgrywać dużej roli (Barwiński 2009).

Ani grzbiety górskie, ani biegnąca między nimi granica państwowa między Polską a Węgrami nie stanowiły przeszkody we wzajemnych kontaktach ludności. Pasterze wypasali swe stada i budowali szałas w królewskich lasach po stronie północnej, zaś bandy zbójckie tzw. Beskidników, grasujące od poł. XV w., składały się z mieszkańców wsi leżącej po obydwu stronach granicy. W XVII w. po wojnach kozackich nastąpiło zbiegostwo chłopów, którzy obawiali się zemsty ze strony szlachty i przenosili z Łemkowszczyzny północnej na stronę węgierską. Szukanie lepszych warunków bytu po południowej stronie Karpat miało miejsce również w późniejszych czasach. Wielu Łemków z gorlickiego, czy jasielskiego, którzy udawali się za Beskid w poszukiwaniu pracy pozostawało tam na stałe. Gdy w XIX w. w Chodcy k. Driecnej parcelowano dwór ziemie zakupili Łemkowie z Lipowca i Czeremchy. Odcinek granicy południowej, od Łupkowa do Piwnicznej i dalej, w obydwu kierunkach, nie istniał od 1772 roku, aż do 1918 roku. Rusini przez 146 lat żyli w granicach wielkiej monarchii austro-węgierskiej. Niezależnie od tego, czy granica ze Słowacją istniała lub nie, od dawien dawna, przełęcze przejścia górskie, od wczesnych wieków były przejściami granicznymi. Trakty wiodące przez liczne przełęcze od zawsze miały dla Łemków istotne znaczenie, choćby handlowe, umożliwiające zdobycie towarów potrzebnych w każdym gospodarstwie. Podążając na południe, przenosili swoje wyroby na sprzedaż lub wymianę. Przez Beskid Niski wiodły odwieczne szlaki handlowe, które łączyły podgórskie miasta (Biecz, Dukle, Grybów, Gorlice) z miastami zakarpackimi, w szczególności z Bardejovem i Koszycami. Transportem towarów zajmowali się chłopci przewoźnicy z Beskidu, bywali i tacy, którzy już w XVI w. na własny rachunek uprawiali handel. Po południowej stronie Karpat z pośród miejscowości targowych wysuwała się na pierwsze

miejsce Stara Lubowania, następnie Bardejów, gdzie odbywały się jarmarki, na które schodzili się chłopci z całej Łemkowszczyzny. Niektóre jarmarki wyróżniały się z racji swych specjalności: Kurima (skóry baranie), Lubowla i Lewocza (woły), Michalove (męskie kapelusze noszone na całej Łemkowszczyźnie), Bardejów (zdobione kozuchy). Po płd. Stronie Beskidu zaopatrywali się galicyjscy Łemkowie w produkty żywnościowe i używki (duhan, okowite, kropke), różny kramowy towar i gotowe wyroby rzemieślnicze. Handel po obu stronach Karpat był w zasadzie wolny z pewnymi ograniczeniami, które omijał przemysł (duhański put, przemysł bydła). Rusini z południa rzadziej odwiedzali swych sąsiadów, zaś głównym celem był zakup wysoko gatunkowego drewna, domów (Cigelka, Petrova) a nawet cerkwi (Wenecja pod Lukowem). Rusini z południa przybywali do Rymanowa i Gorlic po konie, do Bukowska po prosięta, do Piwnicznej i Muszyny przywozili drukowane wzorzyste płótna. Łemkowie spod Svidnika przynosili do Jaślisk samodziłowe sukno, kupowali zaś kamienie młyńskie, do Tylicza pędzona stada sejków, płótna, tkaniny i wiele atrakcyjnych towarów. Ożywiona wymiana handlowa odbywała się w niektórych wsiach od strony północnej, a w Lodomirovej po południowej. Do nawiązywania bliższych kontaktów między mieszkańcami obydwu stron Beskidu przyczyniał także handel wędrowny, w którym wiedli prym Łemkowie galicyjscy. Mieszkańcy wsi na północnej Łemkowszczyźnie specjalizowali się w produkcji różnych wyrobów, które sprzedawali wędrując z nimi szeroko z nimi po Galicji i Węgrzech (koszyki, opalki), drewniane wyroby kuchenne, maź do wozów, smary, środki lecznicze, użytkowe przedmioty kamieniarskie i sakralne, cebulę i czosnek). Na Łemkowszczyźnie w czasie nieurodzajów do robót sezonowych na Węgry wyruszały całe rodziny. Warunki pracy i wynagrodzenie były lepsze niż w Galicji, punktem werbunkowym był Bardejów (Reinfuss 1992). Powszechnym zjawiskiem było zawieranie małżeństw pomiędzy Rusinami po obu stronach Karpat szczególnie, w wioskach przygranicznych, wspólne zabawy, udział w odpustach i jarmarkach. Różnorodność kontaktów, jakie łączyły ludność zamieszkującą po obu stronach Beskidu dawała możliwość wzajemnego poznania się i oceny, w której wyższą pozycję zyskiwali sąsiedzi z południa, imponującym dobrobytem i kulturą. Jednak galicyjscy Łemkowie nie posiadali jednak odpowiedniej rangi u swych południowych pobratymców, co stanowiło przeszkodę w infiltracji wpływów kulturowych. Pobytu Łemków po stronie słowackiej wiązały się z zapożyczeniami z tego języka widocznymi chociażby w słownictwie, pieśniach a także w muzyce i tańcu. Przyjrzenie się etnolektom używanym przez grupy rusińskie pozwala na stwierdzenie, że mamy do czynienia z tym samym językiem, w różnych wariantach, ulegającym wpływom grup większościowych. Poważny wpływ na kształtowanie się kultury ludowej po

obydwu stronach Karpat miały kontakty związane z życiem religijnym. Ważnym ośrodkiem życia duchowego rusińskich grekokatolików był monaster bazylikański w Krasnym Brodzie, gdzie na odpusty schodziła się ludność zamieszkująca oba stoki Karpat. Po północnej stronie Beskidu nie było grekokatolickiego ośrodka pątniczego, a tylko lokalne miejsca kultu. Wspomnieć tu można o Górze Jawor k. Wysowej, czy miejscu objawień w Radoszycach, gdzie do chwili obecnej udają się Łemkowie. Wraz z odrodzeniem kościoła grekokatolickiego uwidacznia się ponowny rozwój struktur i kontakty wierznych. Do dnia dzisiejszego kultywowane są więzi rodzinne pomiędzy Łemkami żyjącymi w Polsce i na Słowacji, stałym elementem są wzajemne odwiedziny, wspólny udział w festiwalach etnicznych (Zydranowa), kontakty w ramach różnych projektów kulturalnych (Habura, Komańcza), a także drobny handel przygraniczny. Nie ulega wątpliwości, że wraz z upadkiem komunizmu i powstaniem niepodległej Polski i Słowacji oraz wejściu tych państw w struktur Unii Europejskiej pojawiła się szansa na odnowienie więzi Łemków/Rusinów. Otwarcie granicy państwowej, sztucznie dzielącej jeden naród, daje możliwość wspólnych inicjatyw o charakterze kulturalnym i gospodarczym. Wytyczono już sporo tras turystycznych, które pozwolą na zapoznanie się z historią i kulturowym dziedzictwem obszarów od wieków zamieszkałych przez Rusinów Karpackich.

Dychotomia wschodnio-zachodnia rusińskiej psychiki wywiera wpływ na stosunek do sprawy tożsamości narodowej. Orientacja wschodnia skłania się do myślenia w kategoriach uniwersalistycznych i zadowalania się postrzeganiem Rusinów jako części wschodniosłowiańskiej religii ortodoksyjnej i świata kultury. Orientacja zachodnia- wyróżniająca się odmiennością grekokatolików od reszty katolików- uznaje ideę odrębności narodowej i językowej. Uniwersalizm przeciw partykularyzmowi to postawy wpływające na rusińskich przywódców politycznych i kulturalnych, szczególnie w kwestii narodowości (Magocsi 1992: 99). Zmienna i zróżnicowana przynależność państwa sprawiła, że w każdym z regionów grupa karpatorusińska rozwijała się w nieco inny sposób, co spowodowane było układem geopolitycznym, ale jednak można by się pokusić o opowiedzenie jednej historii Rusinów, gdyż są pewne elementy i procesy, choć różnie rozłożone w czasie, wspólne. Pomimo politycznych podziałów można mówić o jedności społeczności karpatorusińskiej oraz długowiekowych kontaktach, o więzi rodzinnej i etnicznej. Różnice są skutkiem sytuacji politycznej, wpływem narodów większościowych, wśród których żyją Rusini, co w naturalny sposób odbiło się w sferze językowej, ale też mentalnej. Wśród Łemków uwidaczniają się wpływy polskie i ukraińskie, natomiast wśród Rusinów preszowskich słowackie, natomiast na skutek przymusowej przynależności do państwa sowieckiego mocno ucier-

piała tożsamość Rusinów z Zakarpacia. A jednak, pomimo sztucznych granic, Rusinów łączy wiele cech kulturowych, zbliżony język, a także poczucie bycia grupą inną od Ukraińców, cel przetrwania jako odrębne etnikum w Europie oraz świadomość bycia jednym narodem. Rozważając związki kulturowe, tożsamość etniczną społeczności karpatorusińskiej należy pamiętać, iż można mówić, w każdym z regionów, o różnych relacjach między etnicznymi i kontekstach, o których zdecydowały odmienne doświadczenia historyczne w kontaktach z przedstawicielami narodów państwowych, ale co należy podkreślić, wspólny jest kontekst ukraiński. Chodzi tu o postrzeganie różnic i podobieństw między własną grupą a ukraińską, swojskości i obcości. Konstruowania tożsamości w stosunku do grupy ukraińskiej i udowadnianie odrębności jest kwestią podstawową. Jednak tożsamość łemkowska jest konstruowana w opozycji do Polaków i Ukraińców, gdzie bliższa kulturowo, mniej obca, jest grupa ukraińska, zaś polska, jako dominująca, państwowa, szlachecka, jest zdecydowanie negatywna historycznie ze względu na tragiczne doświadczenia akcji „Wisła”. W przypadku Rusinów preszowskich mamy opozycję w stosunku do grupy słowackiej i ukraińskiej, przy czym brak zdecydowanie negatywnych doświadczeń ze Słowakami, a także podobna sytuacja ekonomiczna i społeczna spowodowały zbliżenie kulturowe między nimi, choć równocześnie negatywne procesy asymilacyjne. W zarysowanej sytuacji należy dodać, że Rusinów dotknęło to nieszczęście, że pomimo bezsprzecznej autonomiczności etniczno-kulturowej, dążeń emancypacyjnych, byli w przeszłości grupą poddaną manipulacji politycznej ze strony grup większościowych, przedstawicieli państw, w których żyli. Dopuszczano się na rusińskim narodzie, czego pokłosie dostrzegamy i dzisiaj, sterowania procesami etnicznymi, tożsamością narodową, stosowano politykę zacierania śladów historii i kultury, niedostrzegania aspiracji grupy i jej odrębności. Wyróżnić tu można parę etapów owej manipulacji, począwszy od połowy XIX wieku, gdzie podejmowano próby ukierunkowania procesów rozwoju świadomości narodowej, następnie ingerencję w kształt tożsamości w okresie międzywojennym, wreszcie w czasie dominacji sowieckiej zagadnienie orientacji narodowej zostało zepchnięte jako zaszłość historyczna. Dzisiaj, członkostwo w Unii Europejskiej, Euroregion Karpacki, w związku z powrotem źródeł i odchodzeniem od idei państwowych w sferze edukacji i kultury, daje szanse zaistnieć w wielokulturowej społeczności. Łemkowie/Rusini mogą wreszcie być docenieni i zrozumieni, bez jednostkowych upokorzeń i niszczenia dziedzictwa narodowego. Łemkowie w Polsce i Rusini na Słowacji w drugiej połowie XX wieku przeszli trudną drogę budowania swojej tożsamości i statusu etnicznego. Proces ten nie został jeszcze zakończony, przy czym wzmocnił się dualizm narodowy grupy. Wpłynęło na to wiele czynników, a wśród nich

lokalizacja geopolityczna, bycie specyficznym regionem pogranicza językowego, religijnego i kulturowego, a również oddziaływanie sąsiedzkich nacjonalizmów. Równocześnie otworzyła się przed nimi możliwość pokierowania własnym losem, kształtowania własnej świadomości narodowej, czego nie można zmarnować. Wielość rusińskich organizacji powstałych po 1989r. w różnych krajach, ich dążność do współpracy, łączenie sił, wskazuje, że pomimo rozproszenia i braku kontaktów oraz wielokierunkowej ideologizacji, Rusini Karpaccy nie zatracili swej tożsamości. Wbrew wrogim oczekiwaniom, nawet u najmłodszej generacji nie zanikła świadomość rusińska. Ale przynajmniej, że miło mieć również własną reprezentację piłkarską. Transformacja lat 90-tych w Polsce i na Słowacji przyniosła odrodzenie dyskusji na temat świadomości i przynależności narodowej Rusinów. Jeżeli świat działaczy rusińskich, świat liderów etnicznych, jest dość dobrze zbadany, o tyle sytuacja na poziomie przeciętnych Łemków/Rusinów nie jest do końca jasna. Badania nad rozwojem ruch rusińskiego oraz związkami etniczno-kulturowymi społeczności rusińskiej żyjących po obu stronach Karpat powinny zmierzać właśnie w tym kierunku.

LITERATURA

ALBIN, J.: Polityczne aspekty ruchu rusińskiego. In *Studia i szkice z dziejów najnowszych, politologii i socjologii*. Wrocław, 1993.

ALBIN, J. – CHUDY, J.: Z genezy Stowarzyszenia Łemków. In LEWANDOWSKI, C. – WOLAŃSKI, M. (red.): *Studia nad współczesną polską myślą polityczną*. Wrocław, 1994.

ASH, T. G.: *Historia na gorąco. Eseje i reportaże z Europy lat 90*. Kraków, 2000.

BARAN, A.: Istorija piwdennoji Łemkiwszczyny do 1867 r. In *Łemkiwszczyna. Zemla-ludy-istorija-kultura*. Nju-Jork - Paryz - Sydney - Toronto, 1988.

– *Narysy istoriji Priasziwszczyny*. Winnipeg, 1990.

BARNA, A.: *Z pamiętnika wysiedleńca*. Wrocław, 2004.

BARWIŃSKI, M.: Współczesna tożsamość etniczna i kulturowa Łemków na obszarze Łemkowszczyzny. In *Acta UL. Folia Geographica Socio-Oeconomica*, nr. 2, Łódź, 1999.

– Rozmieszczenie i liczebność Łemków w Polsce na podstawie wyników spisu powszechnego z 2002 roku – uwarunkowania i kontrowersje. In DUDRA, S., HALCZAK, B., BETKO, I., SMIGIEL, M. (eds.): *Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*, t. II, Zielona Góra, 2009, s. 15-28.

Besida. Łemkiwskij trimisjacznik. Krynicja.

BEST, P. J.: The Lemko – Rusnak Mountaineers and the National Question in People's Poland. In *Carpatho – Slavic Studies*, t. I., New Haven, 1990.

– The Carpatho – Rusyn Question in Poland: A discussion paper. In *Carpatho – Slavic Studies*, t. II, New Haven, 1995.

– Some Additional Light on Lemkos. In *Polish Review*, 1, New York, 1990.

BEST, P., MOKLAK, J. (eds.): *The Lemkos of Poland: articles and essays*. Cracow – New Haven, 2000.

BRUSKI, J. J.: Rusini Karpaccy – separatyzm czy przebudzenie narodowe? Z genezy współczesnego rusinizmu In *Regionalizm i separatyzm – historia a współczesność*. Katowice, 1995.

– Zakarpacie a Łemkowszczyzna. Podłoże i rozwój ruchu prawosławnego w okresie międzywojennym. In ZIĘBA, A. A. (red.): *Łemkowie i łemkoznastwo w Polsce*. Kraków, 1997.

BRYKOWSKI, R.: *Łemkowska drewniana architektura cerkiewna w Polsce, na Słowacji i Rusi Zakarpackiej*. Wrocław, 1986.

CHOMIAK, R.: *Nasz łemkowski los*. Nowy Sącz, 1995.

CHOMIAK, M., FONTAŃSKI, H.: *Gramatyka języka łemkowskiego*. Katowice, 2000.

CHOWANIEC, J.: *Gorące lato, śmierć i winogrona*. Kraków, 1994.

DUĆ-FAJFER, O. (ed.): *Ci to łem tuga, ci nadija: antologija powyselenczoj łemkiwskoj literatury w Polsce*. Lignicia, 2002.

Contributions of the Carpatho-Rusyn Studies Group to the IV Word Congress for Soviet and East European Studies. Nev Haven, 1990.

CZAJKOWSKI, J. (ed.): *Łemkowie w kulturze i historii Karpat*, t.1-2, Sarnok-Rzeszów, 1992 – 1995.

DUBIEL-DMYTRYSZYN, S.: Język jako istotny wyznacznik tożsamości Łemków. In *Sprawy Wschodnie*, z. 3, Poznań, 2006.

– Łemkowie a ruch rusiński. In *Rocznik Ruskiej Bursy*. Gorlice, 2007.

– Łemkowie w Polsce i Rusini na Słowacji: studium porównawcze, badania terenowe, 2009/2010.

DUĆ-FAJFER, H.: Lemky w Polsce. In *Magury'91*. Warszawa, 1991.

– Łemkowie w Polsce – proces rozwoju świadomości etnicznej. Aktualna sytuacja i perspektywy przetrwania. In *Plaj*, R. 4, Warszawa, 1994.

– Być Łemkiem w PRL-u, Z.N.UJ. In *Prace Etnograficzne*, z. 36, 2001.

– *Literatura łemkowska w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*. Kraków, 2001.

DUDRA, S.: *Łemkowie na Środkowym Nadodrzu w latach 1947-1990*, rozprawa doktorska, Zielona Góra, 1996.

DZIEWIERSKI, M., PACTWA, B., SIEWIERSKI, B.: *Dylematy tożsamości. Studium społeczności łemkowskiej w Polsce*. Katowice, 1992.

MAGOCSI, P. R. – POP, I. (eds.): *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*. Toronto - Buffalo - London, 2003.

FEDYNYSZYNEĆ, W.: *Myrna nasza rusyńska put*. Preszow, 1992.

FONTAŃSKI, H.: Najnowsze próby kodyfikacji języka Rusinów karpaczkich. In FONTAŃSKI, H. (ed.): *Współczesne tendencje rozwoju języków słowiańskich*. Katowice, 1994.

FRAS, J.: Współczesny status etnolektu łemkowskiego. In *Acta Universitatis Wratislaviensis*. Politologia XXII, Wrocław, 1998.

GAJDOŠ, M.: Rusíni (Ukrajinci) na Slovensku po roku 1989. In GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S.: *Etnické minority na Slovensku*. Košice, 1997.

GOCZ, F.: *Żytja Lemka*. Zyndranowa, 1999.

HANN, C.: *Nationalism and Civil Society in Central Europe: From Ruritania to the Carpathian Euroregion*. Cambridge, 1998.

– Postsocialist Nationalism: Rediscovering the Past in Southeast Poland. In *Slavic Review*, nr. 4, 1998.

HOMIŠINOVÁ, M.: Otázka etnonyma a identifikácie rusínskej – ukrajinskej minority na Slovensku z pohľadu samotných príslušníkov minority (výsledky empirického predvýskumu). In *Obsak*, nr. 3, 2000.

HORBAL, B.: *Działalność polityczna Łemków na Łemkowszczyźnie 1918 – 1921*. Wrocław, 1997.

– *Results of the 2002 Census of Population in Poland. Present Lemkos (and other Minorities) with a Challenge*, 2003.

HUŃKA, J.: *Łemkowie – dzisiaj*. Warszawa, 1985.

Karpatorusiństwo – joho dzerjela ji jewoljucija u XX st. Kyjiw, 1994.

KLASZTORNA, N.: Łemkowskie pojmowanie “swego świata”: jego obraz, utrata i poszukiwania. In *Biuletyn Ukrainoznawczy*, nr. 7, 2001.

KRASNOWŠKYJ, I., SOLYNKO, D.: *Chto my, Łemky?* Lwiw, 1991.

KRASNOWŠKYJ, I.: *Prizwyszna hałyckych Łemkiw u XVIII st.* Lwiw, 1993.

– Problem autochtonizmu Rusinów w Beskidzie Niskim. In *Łemkowie w kulturze i historii Karpat*, Rzeszów, 1995.

KWAŚNIEWSKI, K.: Rusini – aspiracje narodowościowe. In *Sprawy narodowościowe*, z. 1, 1994.

– Czy istnieje narodowość śląska. In *Sprawy Narodowościowe*, z. 1, 1997.

KWILECKI, A.: *Fragmety najnowszej historii Łemków*, 1970.

– *Łemkowie. Zagadnienie migracji i asymilacji*. Warszawa, 1975.

LEHMAN, R.: *Etno – nationalism and the Socialist Heritage: the Case of the Lemkos in Poland*. Focaal: tijdschrift voor antropologie, nr 33. Nijmegen, 1999.

ŁEMKIN, I. F.: *Istorija Łemkowszczyzny*. Jonkers, 1969.

ZIEBA, A. A.(ed.): *Łemkowie i Łemkoznastwo w Polsce*. Kraków, 1997.

MACH, Z.: Between Two Nationalism: The Ethnic Identity of the Ruthenians of South Eastern Poland. In *Symbols, Conflict and Identity: Essays in Political Anthropology*. Albany, 1993.

MAGOCSI, P. R.: Nation – building or Nation Destroying? Łemkos, Poles and Ukrainians an Contemporary Poland. In *Polish Review*, nr. 3-4, New York, 1990.

– *Rusini Karpaccy – lud nowy czy odrodzony?* In *Magury '91*, Warszawa, 1991.

– Karpato – Rusini: obecny status i perspektywy. In *Sprawy Międzynarodowe*, nr. 7-12, 1992.

– The Ukrainian Question Between Poland and Czechoslovakia: The Lemko Rusyn Republic (1918-1920) and Political Thought in Western Rus – Ukraine. In *Nationaly Papers*, XXI, 2, Fall, 1993.

– *Formuwannia nacionalnoji samoswidomosti: Pidkarpatska Ruś (1848-1948)*. Użhorod, 1994.

– *Rusini na Slovensku*. Prešov, 1994.

– *Our People Carpatho – Rusyns and Their Descendants in Worth America*. Toronto, 1994.

– *Of the making of nationalities there is no end*. New York, 1991.

MAJBORODA, O.: *Polityczne Rusynstwo. Zakarpatska wersija peryferijnogo nacionalizmu*. Kyjiw, 1999.

MAKARA, M., MYHOWYCZ, I.: Karpatski rusyny w konteksti suczasnoho etnopolitycznoho zyttyja. In *UIŻ*, nr. 1, 1994.

MICHNA, E.: *Łemkowie – grupa etniczna czy naród?* Kraków, 1995.

– *Ruch rusiński na Słowacji, Ukrainie i w Polsce*, rozprawa doktorska (maszynopis), UJ, Kraków, 2001.

MIHALASKY, S. Y.: Łemkos in Poland Surveyed. In *Karpatska Rus*, LXVII, 10, Yonkers, 1994.

– Ethno – national Orientation Among Lemkos in Poland. In BEST, P. – MOKLAK, J. (eds.): *The Łemkos of Poland*. Cracow – New Haven, 2000.

MISIŁO, E.: *Akcja “Wisła”*. Warszawa, 1993.

MOKLAK, J.: *Łemkowszczyzna w II Rzeczypospolitej. Zagadnienia polityczne i wyznaniowe*. Kraków, 1997.

MUSZYŃKA, M.: *Politycznyj rusynizm w praktyci*. Preszow, 1991.

MYSZANYCZ, O.: *Wid pidkarpatskich rusyniów do zakarpatskich ukrajin-ciw*. Użhorod, 1991.

NOWAK, J.: *Zaginiony świat? Nazywają ich Łemkami*. Kraków, 2000.

NOWAKOWSKI, K. Z.: Sytuacja polityczna na Łemkowszczyźnie w latach 1918 – 1939. In *Łemkowie w kulturze i historii Karpat*. Sanok, 1995.

OLSHAŃSKI, T. A.: Drogi tożsamości Łemków. In *Magury`90*, Warszawa, 1990.

– Kim są Łemkowie i co to właściwie znaczy? In *Zakorzenie*, nr. 7, 1999.

PANCZUK, M.: Polityczne Rusynstwo w Ukraini. In *Polityczna dumka*, 2-3, 1995.

PECUCH, M.: Wymiary świadomości narodowej Łemków. In *Lud*, t. 81, 1997.

– *Tożsamość kulturowa Łemków w zachodniej Polsce i Ukrainie. Studium porównawcze*, praca doktorska. Poznań, 2004.

PLÍŠKOVÁ, A.: *Rusíni ako terminologický či národnostný problém strednej Európy?* In *Obsak*, nr. 3, 2000.

– Rusínsky jazyk na Slovensku po roku 1989. Súčasne prezentácie rusínskej identity (od akceptácie po emancipáciu). In *Ethnologia Actualis Slovaca: revue pre výskum kultúr etnických spoločností*, č. 5, 2005.

POZUN, B.: Rusyns in the Czech Republic, Croatia and Romania. In *CER*, 16, 2001.

REINFUSS, R.: *Śladami Łemków*. Warszawa, 1990.

REINFUSS, R.: Związki kulturowe po obu stronach Karpat w rejonie Łemkowszczyzny. In *Łemkowie w kulturze i historii Karpat*. Rzeszów, 1992.

Русин. Культурно-християнський часопис. Пряшів: Русин і Народны новинки.

GAJDOŠ, M., HOMIŠINOVÁ, M., KONEČNÝ, S., BAUMGARTNER, F., FRANKOVSKÝ, M., ŠUTAJ, Š.: *Rusíni/Ukrajinci na Slovensku na konci 20. storočia. K vybraným výsledkom historicko-sociologického výskumu v roku 2000*. Prešov: Universum, 2001.

KONEČNÝ, S., BAUMGARTNER, F., FRANKOVSKÝ, M., GAJDOŠ, M.: *Sebrelexia postavenia a vývoja Rusínov na Slovensku*. Prešov: Róbert Vico – vydavateľstvo, 2002.

SOPOLIGA, M.: Granice i główne cechy kultury Łemków w południowo-wschodniej Słowacji. In *Łemkowie w kulturze i historii Karpat*. Rzeszów, 1992.

SZACH, S.: *Miż Sianom i Dunajcem. Spomyn*. Mjunech, 1960.

The Persistan of Regional Cultures Rusyns end Ukarinians in Their Carpathian Homeland end Abroad. New York, 1993.

TROCHANOWSKIJ, P.: Słowo Łemka o sobie i swoim narodzie. In *Regiony*, 2-4, 1987.

– Łemko-Rusyn The Kurd sof Central Europe. In *Carpatho-Rusyn American*, 2, 1992.

ZIĘBA, A.: The Łemko Question in the Polish Press 1980-1988. In *Carpatho-Rusyn American*, XI, 1, 1988.

– Łemkowie i łemkoznastwo w historiografii polskiej. In *Łemkowie i łemkoznastwo w Polsce*. Kraków, 1997.

ZWOLIŃSKI, J.: *Rapsodia dla Łemków*. Koszalin, 1994.

ŻURKO, J.: Wybrane aspekty tożsamości narodowej wysiedlonych z Łemkowszczyzny w świetle relacji pamiętnikarskich. In *Kultura i struktura*, Wrocław, 1992.

ŻRÓŁKA M.: *Opowieści łemkowskie*. Warszawa, 1998.

Mgr. Sebastian Dubiel-Dmytryszyn
Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej UAM
Collegium Historicum
ul. św. Marcin 78
61-809 Poznań

ОПИСЫ АБО ПРЕДПИСЫ В НАУЦІ: ЕНЦІКЛОПЕДІЯ ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ РУСИНІВ

Павел Роберт МАГОЧІЙ

Поняття „енциклопедія“ значить роботу, яка доступно тлумачить вшиткы сферы знань або якусь конкретну їх часть.¹ То є цалком достаточна характеристика, лемже не одповідать на вопрос – як тоты знаня треба тлумачити. Інакше повіджено, ці є енциклопедія в своїй основі описом, або предписом. Під терміном „опис“ в данім конкретнім припадї розумиме компендіум знань о конкретнім предметі або предметах, в якім авторы мають за ціль в першім рядї представити факты в неутралній подобі, без субєктивних шпекуляцій, і в нима хотять досягнути такзвану научну обєктивність або ходем нестранность. Під „предписами“ розумиме характеристичну роль, яку можуть книжки і енциклопедії грати вдяка своїй екзистенції. Інакшыма словами, ці може сполоченьський феномен екзистовати або vznikнути лем зато, же хтось написав книгу о нїм?

Тот вопрос выкликує особитый інтерес у каждого, хто ся интересує проблемами націоналізму і анализов процесів розвитку груп людей до конкретной народности. Про народы, котры мають свою властну державу, то не є основный проблем, бо держава в своїй основі означать територію і границі, які екзистують як явы, котры можуть быти анализованы.

Бівшым проблемом суть народы, котры не мають свої властны державы. Прічінов того є часто негация самой екзистенції тых народів штатом або штатами, в котрых жыють. Наприклад, у 19. сторочу влада і інтелектуална еліта Російской імперії неговали екзистенцію Українців, котры, подля їх погляду, не были народом, але політичнов ідеїв, „створенов“ у кабінетах міністерств заграничных діл Німецькой і Австро-Угорьской імперії з цілєм ослабити „матушку – Русь“. Таксамо грецькы, болгарскы і сербскы націоналісты пропаговали – а дакотры з них доднесь пропагують – тезу о тім, же македонскы Славяне не суть окремим народом. Тото саме мож аплікувати і на очівісно демократічнішы і толерантнішы країны, яков є наприклад, Франція, котра доднесь поважує Окситанців просто южным субетносом французького народа. Не є нічим чудным, же

¹ Дана дефініція в собі містить споїня визначінь уведжєных в геслі „encyclopedia“ у *Webster's Third International Dictionary* (Springfield, Mass., 1971, с. 747, і *The New Columbia Encyclopedia*. New York, 1975, с. 867.

богата література о Окситанцях, докінця і окситанська енциклопедія описує історію і культуру того народу в манірі діаметрално інакшій як тот, котра офіціално домінує у Франції (в минулости і днесь).²

Каждый, хто ся занимає проблемами безштатных народів, мусить мати до діла нелем зо значным множеством літературы, котра в принціпі одмітатъ можность настоліня вопросу о окремоти даной народности, але мусить становити сам про себе крітерії диференціації, котры бы помогли одлишыти єдну групу людей од другой. Коротше повіджено, якы крітерії треба вжити на характерістіку безштатного народа? Ці суть тоты крітерії обектively визначеныма знаками, якы можуть помочі одлишыти котрыйсь народ од єго сусідів? Або тоты крітерії діктує інтелектуална верьхушка даной групи?

З цілєм конкретнішою одповіді на тот вопрос доволили сьме собі вивжити назву фундаменталной работы Бенедікта Андерсена: ці суть народы выдуманьма сполоченствами, а кідь гей, ці може енциклопедія дати дефінітивный або бесспорный доказ, же конкретный народ екзистує? Навыше, ці работы о конкретнім народі доказують екзистенцію того народа (то значить, ці суть описовьма), або работы такого характеру суть самы по собі стимулятором розвою груп людей до конкретной народности (то значить, суть предписовьма)?³ Концептуалны проблемы такого характеру, хотячі або ні, vznikали у редакторів в процесі творіня *Енциклопедії історії і культури Карпаторусинів*, яку по першыраз в році 2002 і в році 2005 в другім – доповненім виданю выдало по англійцкы Выдавательство Торонтської універзیتی (*University of Toronto Press*), і наконець в українськім перекладі публікація вышла у видавельстві В. Падыка (Ужгород) в році 2010.

В сучасности Русины або карпатскы Русины/Карпаторусины жыють на сусідніх теріторіях розділеных границями штирєх штатів: Польска, Словенська, України і Румунська. Тот факт, же Карпаторусины суть народом без штату, викликавав і викликає закономірний вопрос скептіків, ці екзистують Карпаторусины реално, або суть яковсь выдуманов грома-

2 Міджі роботами, котры презентують погляд на Окситанців як на окрему народность мож назвати наслідуючі: DUPUY, André: *Encyclopédie occitane* (Le Coteau, 1989), DUPUY, André: *Histoire chronologique de la civilisation occitane*, 3. том. Lunel, 1987 - 1990; ARMENGAUD, André and LAFONT, Robert (eds.): *Histoire d'Occitanie*. Paris, 1979.

3 В тім конкретнім припадї бы сьме ся стотожили з Б. Андерсеном, же народность („нація“, подля єго термінології) є „ілюзорнов“ політичнов громадov у тім значіню, же єй представителі суть пересвідчени о приналежности других людей к тій істій групі, докінця в припадї, кідь ся тоты люде нігда не стрїтили, або докінця ани не чули о них од других членів своєї комуніти. В тім одношіню науковы работы і енциклопедії помагають тым групам людей формовати образ о своій народности. Позерай: ANDERSON, Benedict: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, 2. оправане виданя (London і New York), с. 6.

дов, вытвором інтелектуалів,⁴ якы в сучасности легалізовали „свое“ творіння в подобі енциклопедії? Другыма словами, ці є *Енциклопедія історії і культури Карпаторусинів* описом, або предписом? На тот вопрос може одповісти лем будуча еволюція русиньского руху. Але теперь бы сьме ся хотіли поділити з дакотрыма концептуалныма і практічныма проблемами, котры vznikли перед редакторами при творінню енциклопедії в ділі „реального“ і „выдуманого“ народа.

Першый проблем перед редакторами vznikнув при становлінню границь предмету. Кідь допустиме, же Карпаторусины суть самостатным народом, в такім припаді ці заселяють якусь ясно визначену територію? А кідь така „їх властна“ територія екзистує, то кады ведуть ей границі? Три гесла енциклопедії ся займають тым проблемом: *Карпатська Русь*, *Етнографія і Історія*.

Назва „Карпатська Русь“ означує територію і посеління в ній (переважно села), де пятьдесят або веце процент жителів на зачатку XX. стороча творили Карпаторусины.⁵ Крітерії визначіння народности жителів тых поселінь выходили з принципів самоідентифікації. То значить особы, котры почас списованя людей, організованих Австро-Угорьсков імперіов і ей наслідниками – Польском і Чеськословеньском в першых десятирочах минулого стороча (главно в роках 1900, 1910, 1920), одповіли на вопрос о роднім языку: „руський“ або „русиньський“, означили сьме їх як Карпаторусины. Особы, котры одышли з території Карпатської Руси і стабільно жыли на інших землях (наприклад, еміграція у 18. сторочу на територію сучасной Войводини в Сербії; омного бівша еміграція до США перед першов світовов войнов; насилна міграція на Україну, до Польска і Чеськой републіки по другій світовій войні) є тыж частєв історії і культури Карпаторусинів, і зато мають своє місце в енциклопедії.

Жебы уникнути обвинінню з тавтології в словозлуді – „Карпатська Русь є край, де жыють Карпаторусины, і зато Карпаторусины екзистують, бо

4 На самый перед міджі ученыма, котры в неполемічній формі аналізують русиньську літературу як дашто умело створене сучасныма ідеологами, хотіли бы сьме назвати Крістофера Ганна (позерай: HANN, Chris: *Intellectuals, Ethnic Groups and Nations: Two Late-Twentieth-Century Cases*. In PERIWAL, Sukumar (ed.): *Notions of Nationalism*, Budapest, London a New York, 1995, с. 106-128; єго спередслово до MAGOCSI, Paul Robert: *Of the Making of Nationalities There is No End*, Том I, New York, 1999, с. xiii – xxxvii) і Реймонда А. Сміта (SMITH, Raymond A.: *Indigenous and Diaspora Elites and the Return of Carpatho-Ruthenian Nationalism, 1989 - 1992*, *Harvard Ukrainian Studies*, XXI, 1-2, Cambridge, Mass., 1997, с. 141-160).

5 Наша „Енциклопедія“ тыж хоче быти пробов высвітлити росшырену в шпещіалній літературі путанину в територіальних назвах. Вшытка територія, котра є заселена Русинами, ся класифікує як „Карпатська Русь“, котра в істім часі была розділена на штири регіоны: Лемківська Русь (на території сучасной Польщі); Пряшівська Русь (в границях сучасной Словакії); Підкарпатська Русь (Закарпатська область України); і Мараморошська Русь (в Румунії).

місце, де живуть, ся зве Карпатська Русь“ – видить ся нам вгодным взяти за диференційный момент тот, же Русины суть самостатным народом. Кидь в 19. ст. етнографы і лінгвісты зачали веце штудовати проблема-тику Карпатської Руси, то закономірно выкликало дебати о одношіню жителів даной теріторії к сусіднім народам. Нияк тяжко не было становити ясну граніцю міджі, з єдного боку, Карпаторусинами як представителями выходного славянства і, з другого боку, Словаками і Поляками (западными Славянами), Мадярами (народом угро-фінської родини) і Румунами (народом романської языковой групи). Бівшым проблемом было становити диференціацію міджі Карпаторусинами і іншыми выходными Славянами, яки жили на севері і выході од Карпат, в областях, котры належали к австрійській части Габсбурской імперії, провінціях Галічі (на выход од ріки Сян) і Буковини. Выходны Славяне тых двох провінцій ся тыж звали Русинами, але почас першых десятков років 20. ст. бівша їх часть ся зачала ідентифіковати як Українці. Днесь фактично вшиткы выходны Славяне выходной Галічі і северной Буковини поважають свою народность і язык за українскы. Лем на Карпатській Руси термін „Русин“ (варіант „Руснак“) іщі все вживать як етнонім значне множество выходных Славян, часть яких поважає ся за самостатный народ.⁶

Проблем одношіня міджі Карпаторусинами і іншыми выходными Славянами є одразом метод класіфікації жителів Карпатської Руси ученым. Бівша часть публікацій 20. ст. приряджує к выходным Славянам етнографічны группы, жыючі на северных і южных схилах Карпатських гор, а то: Лемків, Бойків і Гуцулів. Тота тріада ся повторює без значных змін, скоро як аксіома, у величезній кількості научной і научно-популярной літературы. Докінця орьєнтований на шыроку громаду „Guide to the Peoples of Europe“ (Провадник по народах Европы), выданий выдавательством новинок „The Times“ (Лондон) у геслі „Ruthenians“ (традиційный про англійський язык термін на означіня Русинів) обсягує підтітулы під назвами: „Hutsuls, Boikos and Lemkos“.⁷ Але ці повторёваня той „аксіомы“ ученыма, докінця політично незаангажованых, значить реальный, або холем вірогодный доказ о правильности той класіфікації?

6 Без огляду на росшыренность терміну „Русин“ як самоідентифікатора, треба повісти, же дакотры представителі того етніка ся поважають за окремый выходославянський народ, а друга часть етніка є пересвідчена, же тот термін означує лем стару або регіональну назву Українця. Дакус обмеджену, але дость поучну соціологічну аналізу зреалізовав Александер Пелін на матеріалі із Закарпатської области України і Марія Гомішінова на матеріалі Выходного Словенська (позерай главно: HOMIŠINOVÁ, Mária: *Názory na etnickú identifikáciu a etnonym rusínskej/ukrajinskej minority na Slovensku*. In GAJDOŠ, Marián: *Rusini /Ukrajinci na Slovensku na konci 20. storočia* (Prešov, 2001), c. 90-96.

7 FERNÁNDEZ-ARNESTO, Felipe (ed.): *The Times Guide to the Peoples of Europe*. London, 1994, c. 267-269.

Знаме, же першы серьёзные научны выскумы Карпаторусинів, датованы другов половинов 19. стороча, выдїлюють штири группы, які ся одлишуют єдна од другой подля діалектной бісїды, матеріальной культуры і культурных цїнностей. К тым групам – од западу на выход – належать: Лемкы, Крайнякы (Крайняне), Долиняне (Долишняне) і Верьховинці. Интересно, же до кінця 19. стороча, аж на єден выняток, тоты терміны не вживали представителї даных етнографічных групп як самоідентифікатор, але были їм даны жытелями сусїдніх теріторій. Выходославянське населїня Карпатской Руси означовало свою етнічну приналежность як Русины, Руснацы або просто люде руськой віры. Єдиным вынятком были Гуцулы, які ся назвали правї так. Лем пізніше, в першых десятках років 20. стороча містны лідеры народного руху спробовали пересвідчити Руснаків, які жыли на северных схылах Карпат і на запад од рікы Ославы, же бы ся мали звати Лемками, терміном, який по дакількох десятках років ся став етнонімом.⁸

Як якусь комбінацію штирїх вышчеспомянутых етнографічных групп розумїли учены розлічных політичных і народностных пересвідчїнь, враховано австрійского ученого Германа І. Бідермана,⁹ російского Грігорія Де-Воллана,¹⁰ галичского українофіла Василя Лукича,¹¹ буковинського русофіла Григорія Купчанко¹² і підкапатського русинофіла Юрія Жатковича.¹³ Тоты авторы ся згодуют в тім, же найвызначнішов групп

8 Термін „Лемкы“ ся по першыраз зачав хосновати ученыма на означїня етнолінгвістичной группы в 20-ых роках 19. стороча. Іщі в першій половинї 20. стороча Поляци ідентифіковали вшыткых Українців як Русинів („*Rusini*“). В снагах підкреслити свою етнічну роздільность од Українців Выходной Галічі, представителї інтелігенції виходных Славян, які жыли на запад од рікы Ославы, дали пропозицію хосновати термін „Лемко“ як етнонім. До 20-ых років 20. ст. векшына виходных Славян той теріторії, котра є знама під назвов Лемковина, не хотїла прияти назву „Русин“ („Руснак“) і прияли на тім місцю термін „Лемко“. Докладно позерай: ТЕОДОРОВИЧЪ, Иванъ: Лемковская Русь, *Научно-литературный сборникъ Галицко-русской материцы*, VIII, Львів, 1934, шпецїально с. 11-13; і СТРУМИНСЬКИЙ, Богдан: Назва людей і краю. In *Лемківщина: земля - люди - історія - культура*. Нью-Йорк - Парїж - Сїдні – Торонто, 1982, с. 11-22.

9 BIDERMAN, Hermann Ign.: *Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte*, Tom I. Innsbruck, 1862, с. 71-100. Г. Бідерман выдїляєть три группы: Верьховинці, Долишняне (або Влахы) і словакізованы Русины (*Slovakiserten Ruthenen*). Він не раховав Гуцулів за часть „угорьских Русинів“.

10 Г. А. Де-Воллан розлишує три основны группы: Верьховинці, Долиняне і група, котра споює двї підгруппы: Спишаци і Крайняне. Послїдні ся односят к Руснакам сучасного северовыходного Словеньска.

11 ЛУКИЧ, Василь: Угорьска Русь. In *Ватра: літературний сборник*. Стрий, 1887, с. 177-183. В Лукич тыж не споминать Гуцулів і говорить о трїх группах: Верьховинці, Долиняне і доведна Крайняне зо Спишаками (Русины комітату Спиш).

12 КУПЧАНКО, Григорій: *Угорска Русь и ея русски жители*. Відень, 1897, с. 46-62. Класіфікація Г. Купчанко обсягує три группы: Верьховинці, Долиняне і Крайняне-Спишаци.

13 ЖАТКОВИЧ, Юрій: Замітки етнографічні з Угорьской Русі: поділ угорьских русинів. In *Етнографічний збірник Наукового товариства ім. Шевченко*, Т. III. Львів, 1896, с. 1-2, Ю. Жаткович говорить о трїх группах: Верьховинці, Бляхы (або Дичкы) і Долишняне

з погляду кількості і засеління географічного ареалу в тім часі були Долиняне, далі ідуть Крайняне (т. є. Руснаці сучасного Виходного Словенська) і Лемки. На противагу їм ся ставить дость мала кількість і розложіння на периферії (вздовж границь Карпатської Руси) Верховинців (Бойків) і Гуцулів. В літературі, яка ся з'явила перед першов світовов войнов, лем єден автор, а то угорський учений русинського походжіння, Антоній Годинка, додає групу Гуцулів.¹⁴ Не позераючи на висновки своїх попередників, українські учени на зачатку 20. ст. приняли іншу класифікачну схему. Они розділили Карпатську Русь із западу на виход на три етнографічні регіони, де живуть Лемки, Бойки і Гуцули, каждый з яких заберать територію як на север, так і на юг од Карпатських гор. Інакшима словами, вшитких їх поважовали за Українців. Найвпливнішим ученим, який аналізував тричленну класифікацію, був галицько-український лінгвіста Іван Панькевич. Тов концептуалнов схемов ся визброїли містны етнографы, окреме Юрій Гошко, як і історіци деревяной церьковной архітектуры, она домінує в цілій українській і в части неукраїнської енциклопедичної літератури.¹⁵

Далшы етнографічны і лінгвістичны выскумы (враховало тых, які реалізовав лінгвіста русофільської орьєнтації Георгій Геровський, його український колега Іван Зілинський і закарпатський український етнограф Михайло Тиводар) доказують, же тричленну класифікацію на Лемків, Бойків і Гуцулів не мож прияти.¹⁶ І зато было треба вернути ся к

(або Намуляци).

14 HODINKA, Antal: Die Ruthenen, *Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, Band V. Відень, 1990, с. 401-418.

15 Тричленна схема ся стала основов важной монографії Івана ПАНЬКЕВИЧА, присвяченой русинським діалектам: *Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних областей*. (Прага, 1938, главно с. 356-398. Уж в 19. сторочу В. Лукич (позерай позначку 11) выужывав лемко-бойко-гуцульську класифікацію, одкликуючі ся на языковы знакы. Дана класифікація была приспособлена про выужытя в етнографії і продовжує пувовати в українськязычний научній літературі і розвивати ся в роботах енциклопедичного характеру, што ся тыкать каждого окремого регіона, а то: ГОШКО, Юрій (ед.): *Гуцульщина: историко-етнографічне дослідження*. Київ, 1987; ГОШКО, Юрій (ед.): *Бойківщина: историко-етнографічне дослідження*. Київ, 1983; СТРУМИНСЬКИЙ, Богдан (ед.): *Лемківщина: земля - люди - історія - культура* в редакції у двох частях. (Нью-Йорк - Паріж - Сідні - Торонто, 1988; ГОШКО, Юрій: *Лемківщина*, 2 тт. Львів, 1999 - 2002.

16 Лінгвіста-русофіл Георгій Геровський виділять в Карпатській Руси на юг од горських хребтів всім основных і шість вєче традичных діалектів. (Позерай його роботу: *Jazyk Podkarpatské Rusi*. In *Československá vlastivěda, díl III: Jazyk*. Praha, 1934, с. 460-480. Докінця галицько-український лінгвіста Іван Зілинський виділять штири діалектны группы (лемківська, бойківська, середнь-закарпатська і гуцульська) на Підкарпатській Руси. Найбівшу діалектну зону, котра корешпонує з територіов сел, в котрых живють Долиняне, І. Зілинський описує як середнь-закарпатський діалект, одлишний од бойківських говорів на Верховині і в Галічі. Позерай його роботу: ЗІЛИНСЬКИЙ, І.: Карта українських говорів. In *Праці українського наукового інституту*, Т. XIV. Варшава, 1933. Класифікацію І. Зілинського приняли за основу далшы українські лінгвісты, враховано зоставителів авто-

старшій схемі, по першыраз представленій кінцём 19. ст. Подля нёй ся Карпаторусины дїлять на дві основны группы – западну і выходну, граніцю міджі якими, веце або менше ясну, творять рікы Ослава і Лаборець.

Западну группу творять Лемкы на северных схылах Карпат (сучасне юговыходне Польско) і Руснацы на южных схылах (северовыходне Словенсько). Не позераючі на то, же жыли на розлічных боках гор, Лемкы і Руснацы сторочами утримовали тісны контакты, што їм доволило заховати много сполочных языковых і етнографічных -особитостей.¹⁷ Тым контактам поміг факт, же Карпаты суть найнижшыма якраз в области міджі ріков Попрад і ріками Ослава і Лаборець, якраз в области сучасной польско-словенської граніці. На зачатку 20. ст. екзистовало 462 сел, жытелі яких были переважно Карпаторусинами западной группы (179 лемківських і 283 руснацьких), што значіло 44 процент вшытких сел на теріторії Карпатської Руси.¹⁸

До выходной группы выходославянського насеління южных схылів Карпат належать Долиняне і Верьховинці. Долиняне жыють у 398 селах, што є 37 процент із вшытких сел. Теріторіално заселяють бівшу часть Закарпатської области України (історічної Підкарпатської Руси) од р. Шопурка на выході по граніцю зо Словенском на западі, а докінця і дале, цалком засягаючі южны схылы Вігорлатського хребта. Долиняне суть поважованы за найстарше выходославянське насеління на теріторії Карпатської Руси, предкы яких ся поступно стягивали з Поліся і Поділя (може через Молдавію і Трансільванію, де жыли перед тым, як пришли до Карпатської Руси) приблизительно почас 11. – 12. століття. Вдяка тому якраз Долиняне заховали найвеце архаічных і лем їм властных знаків у бісіді. Сторочами была тота етнографічна група ізолована од далшых выходных Славян на севері (Галіч) і на выході (Буковина). З другого боку, матеріална і духовна култура Долинян неперерывно была під впливом Мадяр, з якими жыли на сполочній етнографічній теріторії, што доволёвала географічна доступность контактів міджі підножём Карпат і Мадярьсков рівнинов.¹⁹

рітетного *Атласу української мови*. Т. II, Київ, 1988, мапа IV.

17 Деталніше о тых тісных контактах позерай: REINFUSS, Roman: Związki kulturowe po obu stronach Karpat. In *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*, T. I. (Rzeszów, 1992), с. 167-181.

18 Даны ціфры выходять з моєї мапы *Россеління карпатських Русинів на зачатку XX стороча з далшыма даныма з 1881-го 1806-го року* (Торонто, 1998), на якій суть зазначены вшыткы села, в котрых жыли Русины в роках 1806 - 1920.

19 Деталніше о культурных і лінгвістичных контактах Русинів-Долинян з Мадярами поз.: BONKALO, Alexander: Die ungarländischen Ruthenen. In *Ungarische Jahrbucher*, I, 3. Берлін - Лейпциг, 1921, окреме с. 318-341, а тыж тритомный лінгвістичный атлас Петра ЛИЗАНЦЯ, выданный під розлічными назвами: *Magyar-ukrán nyelvi kapcsolatok*. Ужгород, 1970, *Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья*. Будапешт, 1976,

Як периферну групу мож назвати Верховинців, які жили лем в 69 селах вздовж найвищих верхів Карпат у северозападній і североцентральной части Закарпатской области. Верховинці мають много сполочных знаків з Бойками, які жыють на севернім (галічскім) схилі гор, але высокы горьскы хребты і мало сходных перевалів обмежовали контакты міджі нима. Окрем того, Верховинці скоро нігда себе не звали Бойками, але найчастіше – Руснаками.

На выход од рікы Шопуркы ся находит 34 гуцульских сел (што є ледва 3 процента із вшытких сел Карпатской Руси), які суть розложены в долинах верхнього току рікы Тісы і вздовж ей притоків. Гуцулы з погляду хронології творять найновшу групу в данім регіоні, vznik бівшой части їх сел ся датує до 17. і 18. стороча. Тота етнографічна група традиційно вживала етнонім „Гуцул“ на означіня розділу міджі нїв і сусіднів груп Долинян (Руснаків) – жителів рівнин, і утримовала тісны контакты з іншыма Гуцулами на север од горьских хребтів.

Не позераючи на малу кількість і периферне розложіня Верховинців і Гуцулів (обидві групи заселяли лем 9 процент із вшытких сел Карпатской Руси), тоты етнографічны групи притягвали найбівшу увагу учены. Єдно з причін того, може, была географічна ізолированість тых груп, яка, подля дакотрых учены была причінов, же їх представителі репрезентовали найчистіший або найменше спотворений варіант ранніх форм культуры.²⁰ Але Долиняне, культура яких представляла якусь суміж (бриколаж) з їх угорьскыма сусідами, ся поважують за менше інтересных про учены наперек тому, же якраз они суть численно найбівшов частів Карпаторусинів.²¹ Акцент, який ся ставить на географічно периферных группах (Верховинців і Гуцулів), географічны і лінгвістичны знакы яких суть подобны як у жителів северных областей Карпатских гор, якобы мав за ціль потвердити тезу о належности вшытких выходных Славян Карпатской Руси лінгвістично і культурно к українському народу. Систематичніше штудованя Долинян і Лемків (Руснаків) доказує хыбність тези о тім, же периферія яву може репрезентувати цілий яв.

Позераючи на общезнамый характер тверджіня о сполочных знаках міджі Верховинцями і Гуцулами, які жили южно од Карпат, із жителями

Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР. Ужгород, 1976.

20 Іван ПОП у статі нашої „Енциклопедії“ присвяченій етнографії (с. 107-112) твердить, же причінов невтихаючого інтересу о Гуцулів і Верховинців у порівнянню з бівшыма і типічнішыма про тот регіон групами є популістичный інтерес о патріархалны громады, котры якобы заховали елементы „істинной народной культуры“.

21 Найсистематичніший опис Долинян мож найти в роботі: ТИВОДАР, Михайло П.: Етнографічне районування українців Закарпаття. In *Carpatica-Karpatika*, IV. Ужгород, 1999, окреме с. 32-44, хоць автор рахує Долинянів ведно з Гуцулами, Бойками і Лемками за часть українського народа.

северных схылів гор, то наслідком чого їх рахують до Карпатської Руси? В данім припадї має до діла з географіов і історіов, як із взаємно детермінуючіма факторами.²² Од часу основаня першых штатів у Централній і Выходній Европі, верьхы Карпатських гор ся стали граніцїв, яка розділила жытелів їх северного і южного схылів. Внаслідку того верьхы Карпат суть тотожны з лініов розділюючов розлічны геополітичны зоны. Южны схылы гор суть частїв басейна Дунаю. Вшыткы рікы, транспортны дороги і торгovy центры суть орьєнтованы на юг. Коло тісяч років домінантнов штатнов штруктуров в басейні Дунаю было многонародностне Угорське кралєвство, інтегралнов частїв котрого была теріторія заселена Карпаторусинами. А кідь докінця могли быти якысь подобности у языку і релігії міджі выходославянським населінєм по обидвох боках Карпат, тоты ёго представителї, якы жыли на югу, были частїв цалком одлишной геополітичной сістемы аж до року 1945.

В граніцях той геополітичной сістемы жытелї Карпатської Руси створили сполочну політичну культуру і розуміння історичной традиції, якы зміцніли внаслідку розвою ідей і наступного выжадованя політичной автономії. Цілых 100 років, од року 1849 до року 1944, почас глубокой політичной крізы в Централній Европі Карпаторусины ся дожадовали автономії, причім підтримовали їх і тоты, котры жыли на юг од Карпат. Русины-Лемкы, жыючі северно од Карпат, тыж были за припоїня к своїм братам на югу. Потверджінєм того є факт, же Русины-Лемкы были міджі першыма, котры створили мапы (мімоходом тоты были представлены на Паріжській міровій конференції і на інших міджінародных штруктурах), якы вызначовали граніці Карпатської Руси цалком ідентічно з тьма, якы суть представлены на мапах *Енциклопедії історії і культуры Карпаторусинів*. Зато редакторы поважують геополітичный, історичный і етнографічный критерії, не говорячі уж о самоідентифікації, за найважнішы характерістыкы у вызначіню Карпатської Руси як теріторії і Русинів як чиселно домінуючого (але далеко не єдиного) народа в рамках ей граніць.

О то веце бы сьме читателя попросили не робити дефінітивны высновкы, же вшыткы высшеспоминаны критерії абсолютно доводять к пересвідчіню односно вызначіня граніць Карпатської Руси, уведжєных в енциклопедії. Наспак, мы повинны все памятати на формулацію славісты-лінгвісты Гораса Ланта, котрый як одповідь на реторічный вопрос: што є граніцїв Македонії в лінгвістичнім плані, одповів, же „тото не мать вызнам (бо) граніці суть умело, штучно вытворєнов учєныма конштрукціов.“²³

22 Деталніше о далшых высновках поз. нашу статю: MAGOCSI, Paul Robert: Mapping Stateless Peoples: The East Slavs of the Carpathians. In *Canadian Slavonic Papers*, XXXIX, 3-4. Edmonton, 1998, окреме с. 312-318.

23 LUNT, Horace G.: Some Sociolinguistic Aspects of Macedonian and Bulgarian. In STOLZ,

Редакторы *Енциклопедії русиньской історії і культури Карпаторусинів* ся стрітили тыж з дакількома іншыма концептуалныма і практичныма проблемами, які выжадовали конкретне вирішіння. В першім ряді то був принцип выберу. Не позераючи на словникове визначіння енциклопедії як широкоспектральной роботи, бесспорно, не вшыткы інформації о предметі можуть быти до ній загорнуты. Зато vznikать вопрос: котры особы або явы повинны быти представлены в даній роботі, а котры „охаблены мімо ній“?

Односно біографічных гесел о особах, які творять веце як половину (665) з цілого числа гесел (1119), то сама назва енциклопедії може послужыти як орьєнтацыйный момент. То значить, же дана робота не є енциклопедіов Карпаторусинів, але енциклопедіов о історії і культурі Карпаторусинів. Зато критерієм включіння був не факт карпаторусиньского походжіня той або другой особы, а скоріше єй фактичний принос до історичного і культурного розвитку Карпаторусинів. І, самособов, біографічны гесла енциклопедії включають як особы карпаторусиньского, так і некарпаторусиньского походжіня. Докінця і особы, які попереають екзистенцію Карпаторусинів як окремого народа, суть представлены в роботі, кідь принесли якийсь вклад до розуміння даного предмету.²⁴

Далшым вопросом про редакторів був – ці правильно загортати до реґистра особы, котры іщі жыють. Потенціалным проблемом в данім припаді є усвідомління перспективы. Інакшыма словами, тото, што ся нам в данім моменті може відіти важным, часом може стратити свою актуальность. Тым веце, же од року 1989 русиньске народне возроджіня досягло визначный розвой, віділо ся нам вгодным умістити ту інформацію о активістах того руху без огляду на то, же іщі жыють. Дакотры особности будуть доповнены в другім, переробленім виданю енциклопедії.

Окрем чисто фактологічных гесел о особностях (665), набоженьских і сполоченьских організаціях (136), періодичных виданнях (67), характеристіці історичных термінів (61) і історичных подій, редакторы вирішили включіти дакілько тематічных гесел, які помогут порозуміти приступы к окремым ключовым проблемам. Міджі такыма проблемами треба спо-

Benjamin A., TITUNIK, I. і DOLEŽAL, Lubomír (eds.): *Language and Literary Theory: In Honor of Ladislav Matejka*. Ann Arbor, 1984, с. 92.

24 „Контрольный список“ гесел „Енциклопедії“ (як біографічного так і небіографічного характеру) ся мінив почас п'ятёх років роботи над проектом. Каждый із заставителів зробив свій список і дав го авторам і конзултантам на доповніня і выліпшіння. Потім число гесел „контрольного списку“ наростало аж до посліднього гесла (іронія судьбы спрічінила, же якраз посліднє высвітлює термін „Русин“), котре было докінчене тісно перед заданём рукопису „Енциклопедії“ до видавательства. В припаді войводиньских Русинів была скликана громада спеціалістів з розлічных дісціплін, котры мали дати пропозицію на складання гесел „Енциклопедії“. Бівшя часть пропозицій той громады была реалізована на сторінках нашого видання.

мянути слідує: археологія, архітектура, уменя, кінематографія, комунізм, географія, економіка, генеалогія, історіографія і історія, інтернет, язык і языковий вопрос, література і стары рукописны памятки, націоналізм, друкарство і видавательство, радіо і телевізія.

В Карпатській Руси не жыє лем чисто карпаторусинський народ, зато віділо ся нам вгодным придати дакілько статей о народах, яки жыють, або колись жыли на ей теріторії, або на сусідніх землях. Зато маме гесла о Чехах, Німцях, Ромах, Жыдах, Мадярах, Поляках, Румунах, Росіянах, Словаках, Українцях, причім każde описує розвой даной народностной группы в рамках Карпатской Руси, а тыж дає веце обще тлумачіня контактів міджі Русинами і Мадярами, Словаками, Українцями, односно к „Отцёвщині“ каждого з тых народів.

В припадї географічных понять і адміністративных єдиніць сьме собі зволили мінімалістичный приступ. Зато в енциклопедії не найдете ани єдно гесло о конкретнім місті або селі. Але суть ту гесла о кождїй з історічных жуп в Угорьску перед першов світовов войнов і „повітах“ (окресах) Австрійской Галічі на теріторії Карпатской Руси, а тыж о дакількох латифундіях, охоплюючіх бівшу часть Карпатской Руси, принайменшм аж до зачатку 20. столїтя.

Хоць в енциклопедії є велике множество гесел (1119), коло 90 процент з них – цалком або счаси – написали трёми авторы: Богдан Горбаль (193), Павел Роберт Магочій (524) і Иван Поп (410). Тот факт має свої плюсы і мінусы. Дїло в тім, же вшыткы спомянуты авторы суть історіками, і хоць в якісь мірі ся орьєнтують і в помічных дісціплінах, їх скушености і кваліфікація в інших предметах є дость ограничена. Тот недостаток до какойсь міры быв компензованный закликанєм к сполуавторству 20 далшых авторів, котры в енциклопедії презентовали такы сферы науки, як лінгвістика, соціолінгвістика, педагогіка і історія церкви. З іншого боку, к плюсам работы з невеликим чїслом авторів основных гесел належить, по перше, наукова компетентность тых людей, по друге, їх одповідность і способность дотримовати часовы терміны, што помогло приправити матеріал за небарз довгий час.

Варта підкреслити, же трёми основны авторы ся твердо притримовали графікону работы над проектом од самого ёго зачатку в році 1996 аж до заданя до друкарні першого англоязычного виданя в році 2000, то значіть почас пятёх років. Є то окреме вызначне зато, же гесла посылали авторы, яки жыли в девятёх країнах, были написаны пятьма языками (польским, словенським, російським, трёма варіантами русинського і українським) вшыткы треба было переложыти до англїцького языка, наспак з англїцького до українського і редаговати з боку факто-

логічної коректури і бібліографічних доповнень. Відповідний редактор українського видання мав честь сполупрацювати зі здатнов перекладательков Надієв Кушко і з групов конзултантів з розлічных сфер науки, овладаючіх розлічны языки. Тоты люде взяли на себе барз тяжку роботу вычітованя і коректури текстів, писаных або таких, якы обсягвали цитаты практично зо выштыкых славянських языків, дакотрых некодифікованых русинських діалектів, а тыж французького, німецького, мадярьского, румуньского і ідіш.²⁵

Наконець дакілько слов к тону енциклопедії. Исто, такой тіп научной работы то є компедіум фактів інтерпретованых з розлічных позицій, але правилом є униканя од барз субективных характеристик. Другыма словами, енциклопедія має быти обективна або ходем несторонна. Ці мож тото досягнути, або ходем максімально ся к тому приближыти? В роботах, якы творить колектів авторів, главнов задачов відповідного редактора (в данім припаді автора тых слов) было досягнути згоду в термінах, презентацію найпотребнішых даных і одвергнути барз запалистых оцінїнь і вжываня тзв. „ненаучных“ ці докінця непарламентных выразів. Але який наконєць бы мав быти тон тексту енциклопедії?

В обцім сьме ся притримовали слідуючіх прінципів:

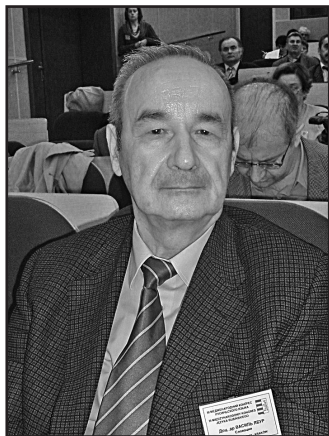
1. Максімально повно і точно высвітлити даный предмет.
2. Уникнути барз субективным характеристікам.

В другім припаді треба підкреслити, же сьме ся снажили заховати індивідуалность штїлу каждого з наших авторів, ёго або ей авторьскы інтерпретації, кідь з научного боку і з боку задач енциклопедії звучали серьёзно. Бесспорно, рішїня відповідного редактора обсягують і момент субективізму. Тым веце, сумарізуючі нашу роботу, можеме конштатовати веце або менше рівноправне споїня інформативной повноты і стимулованя интересу к предмету ці предметам, представлєных на сторінках *Енциклопедії історії і културы Карпаторусинів*.

25 Редакчна рада окреме дякує професорці Любіці Баботовій (Пряшівска універзіта), емерітній професорці на пензії Кетрін Чвані (Месечусецький технологічний інштїтут), Річардови Кастєрови (*The New Rusyn Times*) і професорці Патріції А. Крафчік (Евергрінська штатна універзіта). Каждый з тых шпеціалістів зробив велику роботу при вычітованю і коректурі цілого рукопису в першім англоязычнім виданю.

ОСНОВНЫ ИНФОРМАЦІЇ О РЕФЕРУЮЧИХ

Доц. ПгДр. Василь ЯБУР, к. н.

Василь Ябур ся став ведучов особностей (ведно з доц. ПгДр. Юрієм Паньком, к. н.) кодифікачного і посткодифікачного процесу русиньского літературного языка. В сучасности є на пензії, но все активно сполупрацує з Інштитутом русиньского языка і културы Пряшівской універзیتی у Пряшові нелем як научный працівник, але і як педагог. Є цінным помічником і конзултантом про выштыкы языковы дісципліны кодифікованой подобы русиньского списовного языка, ерудованым порадецём в проблемах, котры в сучасности русиньскый язык мусить рішати.

Датум і місце народжіня

Василь Ябур ся народив 28. октобра 1936 в Стаціні, окрес Снина.

Штудії

В Стаціні выходив штири класы основной школы, в роках 1947 – 1953 поступив до гуменьской інтернатной школы, потім до еденадцятьрічної середній школы до Снины, де і зматуровав.

По матурі робив еден рік в яхімовских банях, де заробив фінанції на штудії, на котры наступив в році 1954. Была то Высока школа російского языка і літературы в Празі, котра ся потім злучіла з Карловов універзитов, также Василь Ябур скінчив як промованый філолог російского і українського языка на Карловім універзиті в Празі.

В році 1968 обгаїв рігоровзну роботу і став ся доктором філософії, в році 1987 здобыв титул кандідата наук (кандідатська робота з области контрастивной лінгвістики), в році 1990 ся габілітовав на доцента (габілітачна робота з области функчной лінгвістики).

Професіонална кар'єра

По скінчіню штудій дістав робоче місце у Філякові, де учів лем два місяці, по яких наруковав на закладну воєнську службу. По ей скінчіню ся ёго професіональний живот навсе звязав з професіов універзитного педагога. Наперед на Педагогічнім інштитуті в Кошіцях (1961), о три роки кошіцькый і пряшівскый інштитут ся споїли і в році 1964 перешов робити до Пряшова, де учів аж до року 1979 на Педагогічній факулті –

на Катедрі русистіки. В році 1979 знова перешов до Кошіць – на Катедру языків тогдышнёй Універзіты Павла Йозефа Шафаріка, де ся став ведучім катедры. Ту робив аж до року 1987.

Ёго послїднім містом работы перед тым, як ся зачав занимати русиністіков, была Педагогічна факулта в Нітрі, де учів і научно робив до року 1994. Одты був закликаний на пост ведучого Інштїтуту русиньского языка і културы при Русиньскій оброді в Пряшові і зачав інтензівно робити над приправов правил правопису і описом єднотливых языковых ровин, орфограічного словника, як і далшых одборных публікацій котры были потребны на выголошіня кодїфікації русиньского языка. В роботі над русиньским языком продовжовав як доцент Інштїтуту народностных штудій і чужїх языків – Одділїня русиньского языка і културы, котре vznikло на Пряшівскій універзіті в році 1998, і добыв ту аж до пензії – до року 2005. Но ёго актївіты ся одходом до пензії не скінчили. Доднесь є научно-педагогічним сполупрацовником Інштїтуту русиньского языка і културы (взникнув в році 2008).

Публікації

З области русиністіки доц. ПгДр. Василь Ябур, к. н., є автором, або сполуавтором скоро выштыкых найважнїшых публікацій, котры ся дотыкають словеньского варіанту русиньского списовного языка. За найважнїшу поважає доцент Ябур свою першу статью, з котров выступив в році 1994 на славистичній конференції в Польску (Сполочны тенденції розвитку славянських языків), де прочітав реферат на тему: **Дакотры знакы русиньских діалектів Словеньска в порівнянї з російським і українським языком**. Од того моменту ся зачав інтензівно занимати уж лем русиністіков. Першов і найвызначнїшов ёго публікаціов были *Правила русиньского правопису* (Пряшів: Русиньска оброда, Інштїтут русиньского языка і културы, 1994), котру написав у сполуавторстві з доц. ПгДр. Ю. Паньком, к. н., як і першый *Орфографічний словник русиньского языка* (Пряшів: Русиньска оброда, Інштїтут русиньского языка і културы, 1994), тыж у сполуавторстві з Ю. Паньком і колектівом редакторів першых пореволючных періодік – *Народных новинок* і часопису *Русин*. Далє наслідовала серія учебників русиньского языка про середні школы, котры выдав у сполуавторстві з Аннов Плішковоов, в роках 2002 – 2005, *Русиньскій язык про 1. – 4. класу середніх школ із русиньским навчалным і з навчанём русиньского языка* (Пряшів: Русин і Народны новинки, 2007). Далшыма вызначныма публікаціями были: в сполуавторстві з А. Плішковоов – *Русиньскій язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанём русиньского языка* (Пряшів:

Русин і Народны новинки, 2005), в сполуавторстві з А. Плїшковов і К. Копоровов – *Русиньска лексіка на основі змін у правилах русиньского языка ...* (Правописный і граматічний словник), (Пряшів: Русин і Народны новинки, 2007). Окрем того є автором десятка научных статей, публікованих в розлічних зборниках і часописах, котры суть цїтованы многыма лінгвістами, займаючіма ся проблематіков малых славянських языків і соціолінгвістіков.

Оцінїня

Вышеуведженыма публікаціями ся доцент Василь Ябур записав златыма буквами до історії народно-ідентіфікачного і возродного процесу Русинів і їх языка по революції року 1989. Зато на III. Міджінароднім конгресі русиньского языка (Краків, 13. – 16. септембра 2007), був 15. септембра 2007 оцінений Премієв Кіріла і Мефодія за розвиток русиньского языка, котру уділює Карпаторусиньський научный центр в США.

Доц. ПгДр. Анна ПЛІШКОВА, ПгД.

Датум і місце народження

Анна Плішкова ся народила 27. юна 1964 в Снинї, тогды окрес Гуменне. Выростала і до скінчіня високошкольских штудій жыла в селі Пыхні, в сучасности окрес Снина.

Штудії

По скінчіню основной школы з українським языком навчання в Пыхнях (1. – 5. класа) і в Снинї (6. – 8. класа) абсолвовала в роках 1978 – 1982 середнёшкольскы штудії на Гімназії в Снинї, таксамо в класї з українським языком навчання. В роках 1982 – 1987 штудовала на Філозофічній факулті в

Пряшові УПІШ в Кошіцах комбінацію учительскых штудійных програмів український язык і література – словацький язык і література. Почас штудія брала регулярно участь у студентській научно-одборній роботі, в рамках якої ся занимала проблематіков діалектології. Конфронтациона діалектологія ей понукла тему і на діпломову роботу, в якій ся заміряла на словотворіня в русиньскых діалектах в порівнянню з українським і словацьким языком. Высокошкольскы штудії закінчила в році 1987 і здобыла академічний титул „ПгДр.“ в одборі український язык.

Професіонална кар'єра

По скінчіню високошкольских штудій в роках 1987 – 1990 робила як редакторка українського тыжденника *Нове життя*, в роках 1991 – 1998 як редакторка і заступкыня шефредактора русиньской редакції *Русин і Народны новинки* в Пряшові.

Кінцём рока 1998 зачинать свою научно-педагогічну кар'єру на Пряшівській універзіті, де перешла робити на новостворений Інштїтут народностных штудій і чужіх языків, в рамках якого ся формовало Одділїня русиньского языка і културы. В роках 1999 – 2006 робила на функції асистентки і одборной асистентки русиньского языка. В роках 2000 – 2005 абсолвовала екстерны докторандьскы штудії на Славїстїчнім інштїтуті Яна Станїслава Словацькой академії наук в Братїславі. В році 2006 на Універзіті Коменьского в Братїславі під веджїнём проф. ПгДр. Яна Дорулі, др. н., обгаїла дізертачну роботу *Списовный язык карпатських Русинів: проблемы становлїня, кодїфікації, акцептації і сфер*

функціонування і здобула научный титул „ПгД.“ в одборі славістика – славянськы языки із замірянём на русинський язык. По сповніню становлених критерій в році 2010 ся габілітовала на Універзіті Коменського в Братіславі на основі монографії *Language and National identity: Rusyns South of Carpathians* (New York: Columbia University Press, 2009, 230 с.) в одборі славянськы языки і літературы і здобула научно-педагогічний титул „доцент“ про русинський язык. Од того істого року робить на Пряшівській універзіті у функції доцента.

Од року 2008 є директорков новоствореного Інштитуту русинського языка і културы ПУ.

Публікації

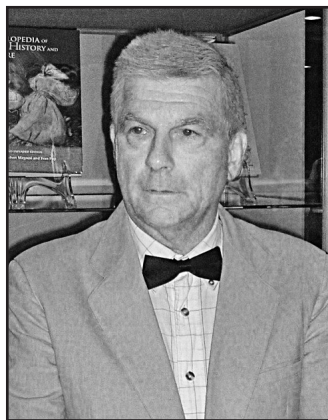
К найважнішы научным роботам Анны Плїшковой належать:

- Ябур, В. – Плїшкова, А.: *Русинський язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанём русинського языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2005. 128 с.
- Ябур, В. – Плїшкова, А. – Копорова, К.: *Русинська лексіка на основі змін у правилах русинського языка* (Правописный і граматічний словник). Пряшів: Русин і Народны новинки, 2007. 348 с.
- *Rusínsky jazyk na Slovensku : náčrt vývoja a súčasné problémy*. Prešov: MPC, 2007. 116 с.
- Ябур, В. – Плїшкова, А.: II. Літературный язык. Пряшівска Русь. In MAGOCSI, P. R. (Redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2004, с. 145-209, додрук із змінами, 2007, с. 147-209.
- III. Соціолінгвістичный аспект. Пряшівска Русь. In MAGOCSI, P. R. (Redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2004, с. 319-345, додрук із змінами, 2007, с. 331-348.
- Practical Spheres of the Rusyn Language in Slovakia. In *Studia Slavica Hungarica*, 53/1, Budapest: Akadémia Kiadó, 2008, с. 95-115.
- Rusínsky jazyk na Slovensku po roku 1989. In *Ethnologia Actualis Slovaca. Revue pre výskum kultúr etnických spoločenstiev*. Ed. M. Kaľavský – M. Priečko. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 5, 2004, с. 111-118.
- The Language of Slovakia's Rusyns in Religion and Education. In HORBAL, B. – KRAFCIK, P. A. – RUSINKO, E.: *Carpatho-Rusyns and The Neighbors. Essays in Honor of Paul Robert Magocsi*. Eastern Christian Publications, Fairfax, VA, 2006, с. 349-365.

- *Language and National identity: Rusyns South of Carpathians*. New York : Columbia University Press, 2009. 230 с. і далшы.

Анна Плішкова є зоставительсков дакількох научных і літературных зборників, сполуавторков пятёх учебників русиньского языка про 1. – 4. класы середніх школ, выданых в роках 2002 – 2005, 2007, і першого високошкольського учебника русиньского языка (Ябур, В. – Плішкова, А.: *Сучасный русиньский списовный язык (Высокошкольський учебник)*. Пряшів: Пряшівска універзіта в Пряшові, Інштїтут русиньского языка і культуры, 2009. 212 с.).

Проф. Др. Павел Роберт МАГОЧІЙ

Павел Роберт Магочій є америцько-канадським істориком, бадателєм історії України і Карпатської Руси, етнічних груп сучасної Канади і Русинів карпатського ареалу і їх потомків у Америці.

Датум і місце народження

Народився в родині Американа мадярського походження і матери Русинки з Підкарпатської Руси, 26. януара 1945 в місті Енглвуд, в штаті Нью-Джерсі (США), де виріс і здобув освіту.

Штудії

Штудовав модерну європейську історію і історію уменя на Рутджерській (Бц. 1966, Мрп. 1967), Принстонській (ПгД., 1972) і Гарвардській університі (*Society of Fellows*, 1976). В році 1969 абсолвовав Школу славянських штудій на Карловій університі в Празі а в роках 1973 – 1974 Школу мадярського языка на Університі Лайоша Кошута в Дебрецені. Окрем англицького языка активно знає французький, німецький, український, чеський і русинський, пасівно – російський, словенський, польський і мадярський язык.

Професіонална кар'єра

Павел Р. Магочій є професором історії і політичних наук на Торонтській університі, ведучім катедры україністичних штудій на тій університі. Є узнаваным спеціалістом на історію выходной і централной Европы, історію націоналізма, конкретно етнічних груп жыючих в пригранічах, історію України, історію славянської і выходоевропейской імїграції в США і є автором многих бадань і публікацій з уведжених сфер науки. Є поважований за єдного з найвызначнішых спеціалістів на історію карпаторусинського народа і є єдным з найвызначнішых репрезентантів ёго культурного возродження по році 1989. Стоїть на челі Карпаторусинського научного центра в США, два волебны періоди був председом Світового конгресу Русинів, є членом Научной і одборной рады Словенського народного музея – Музея русинської культуры в Пряшові.

Публікації

Научну кар'єру проф. Магочія, яку репрезентує понад 700 публікацій зо сфери історії, політології, соціолінгвістики, картографії, бібліографії і штудій імігрантських груп, мож розділити до трьох етап.

Перша спадать згруба до 70-х років 20. ст., до часів штудій на престижних америцьких універзітах. В тих роках робив над своєв докторьсков дізертаций на Прінстонській універзіті (тема: *Формованя народной ідентичности на Підкарпатській Руси*, докторат здобув в р. 1972), пізніше перешов на Гарвардську універзіту, де був членом Ученой рады, став ся самостатным научным робітником Україньского дослідного інституту, главным едітором Гарвардської едіції українських штудій і членом едічної рады Гарвардської енциклопедії америцьких етнічних груп. В тім періоді проф. Магочій робив на вшытких домінантных темах, які пізніше характеризовали ёго научну творчость.

Друга етапа ёго научной кар'єры ся зачінають в році 1980 у звязи з установлїнєм за ведучого Катедры україністичных штудій на Торонтській універзіті. А події в Европі, окреме по *ніжній* революції 1989 року, ся стали оснований про третю етапу, яка ся визначовала тыж роботом у функції директора Общества мултікултурной історії Онтарія (1990 – 1997). Кажда з тих етап была визначна наростом ёго научной продукції, напр. в першій етапі приготовив мапы про *Гарвардську енциклопедію америцьких етнічних груп*, в другій видав комплексный історічний атлас України, в третій історічний атлас цілої, несмірно комплікованої центральної і выходной Европы, був главным редактором *Енциклопедії народів Канады* (1999), написав капіталну 900-сторінкову *Історію України* (1996, 2010), *Ілюстровану історію України* (2007) і цінны публікації з карпаторусиньской проблематікы: *Енциклопедію русиньской історії і културы* (яка вышла в сполуавторстві в двох едіціях, Торонто – Баффало – Лондон, 2002, 2005), *Наш народ (Our People)*, в штирех едіціях, Торонто, 1984, 1985, 1994, 2004), *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848 – 1948)*. (Ужгород, 1994), *Русины на Словеньску* (Пряшов, 1994), найбівший русиньський мегапроект, книга *Народ нивыдыкы: ілюстрована історія карпаторусинів* (Ужгород, 2007), яка затыль вышла в п'ятх языках (англіцькім, русиньскім, словацькім, румуньскім, українськім, хорватськім, войводиньскім русиньскім і ін.).

Самособов, то є лем часть з богатой продукції зо сфери карпаторусиньских штудій, вдяка якій проф. Магочій ся поважає за основателя карпаторусиністики як научной дисципліны. Своєв роботом у даній области науки одкрывають світу історію і сучасность єдної з автохтонных народностей в середній і выходній Европі – карпатських Русинів. Тій

проблематиці присвятив понад 30 років свого жывота, почас котрых на Торонтській універзіті в Канаді выбудовав унікатну бібліотеку карпаторусиністікы, найбівшу у світі, в якій є понад 15 000 титулів книг і періодік. В ній можуть штудовати учены як з Америкы, так з Европы, котры ся займають конкретныма аспектамы жывота Русинів. Доднесь стаж на Торонтській універзіті зо замірянём на карпаторусиністіку абсолововало дакілько ученых і докторандів з розлічных країн Европы, враховано Словенської републікы, і конкретно з Пряшівской універзіты. З цілём выкликати бівший інтерес о карпаторусиністіку, в році 2001 проф. Магочій ініціював в Канаді зрод Фонду Штефана Чепы про карпаторусиньскы штудії при Торонтській універзіті, який каждорічно выголошує конкурз і фінанчно дотує тримісячну стаж на тій універзіті заміряню на карпаторусиністіку, де мож дану проблематику штудовати на высокій професіоналній уровни. В році 1998, по възнику Інштитуту народностных штудій і чужіх языків на Пряшівській універзіті, проф. Магочій вирішив часть своєї цінной збірки – книги, періодікы, мікрофільмы з русиньскыма періодікамы з років 1848 – 1939 – подаровати Пряшівській універзіті. Суть к діспозиції в бібліотеці Інштитуту русиньского языка і культуры і служать домашнім і заграничным студентам і ученым, яких інтересує проблематика карпатських Русинів.

Оцініня

За свою научну роботу проф. П. Р. Магочій дістав много научных оцінінь і титулів од розлічных універзіт і научных обществ: спомянеме Ціну Америцькой асоціації мадярської історії за найліпшу статью опубліковану в роках 1971 – 1975 (1975); в роках 1973 – 1976 був оцінений титулом рядного молодшого члена Ученой рады Гарвардської універзіты; Цінов Єшівської універзіты в Нью Йорку (1982) за розвой неангліцьких языків Америкы; Цінов Бернарда М. Фрея за найліпшу обявну штудію в *Government Publications Review* (1988); титулом Гостюючого професора в рамках академічной выміны з Гебрейсков універзітов в Єрусалимі (1989); титулом рядного члена, академіка, Канадської кралёвської академії наук; рядного члена, академіка, Міджінародной славянської академії наук в Києві (1998); гостюючого науковця Інштитуту Макса Планка за соціалну антропологію в Галле (2001, 2002, 2003, 2006, 2010) і многыма іншыма оцінінямы.

Роботы проф. П. Р. Магочія окрема англійського языка были выданы в многых іншых языках: чеськім, словацькім, мадярськім, польськім, російськім, русиньськім, українськім, сербськім, хорватськім, словінськім, румуньськім, італіаньськім, даньськім, французькім, німецькім, чіньськім, турецькім.

Мгр. Гавриіл БЕСКИД

Гавриіл Бескид, по професії учитель російського языка і історії, є в сучасности пензістом, но якраз пенсійний вік, видить ся, став ся про нього найпліднішым періодом ёго живота односно активізації в русиньскім возроднім процесі, котрого ся, як далшыи з потомків славного роду Бескидів, став жертвовным учасником.

Датум і місце народжіння

Гавриіл Бескид ся народив 28. септембра 1929 року в Кошіцях. Дітство пережив у русиньскім селі Легнава (окр. Стара Любовня), де ёго отець був грекокатолицькым священиком 35 років. Там выходив основну школу.

Професіонална кар'єра

Скінчив Штатну руську гімназію в Пряшові і Высоку школу педагогічну в Братіславі. Учів у Легнаві, в Малім Липнику, на Середній педагогічній школі Клемента Готтвалда, на Дванадцятьрічній середній школі, на електротехнічній і стройницькій школі в Пряшові, скады і одышов до пензії в 1991 році. По ніжній революції ся активно припоїв к русиньскому руху, наперед у звязи з навернутём Руського дому, дале як пропагатор бескидіады і карпатської русиньской літературы вицілім.

Публікації

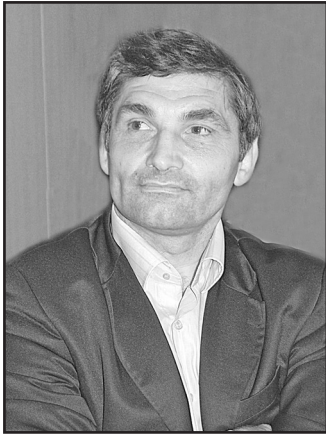
Од року 2001 на Словеньску зачала выходити хосенна публікація *Русиньскый народный календарь*, яких до 2005 року вышло пять. Гавриіл Бескид був єдным із плодных сполупрацовників, зоставителів календарів. Находиме в них ёго статі на різны актуалны темы, присвячены головным історічным датам. Ту ся мож дочітати о Грекокатолицькій руській гімназії, Грекокатолицькій руській учительській семінарії, културных обществах Русинів од другой половини 19. стороча, о визначных особностях Руського клубу і Общества А. Духновіча в Пряшові. Многы статі Мгр. Гавриіла Бескида ся обявили і в заграничных русиньских выданнях: *Besida* (Польско), *Вседержавный русиньскый вістник* (Мадярьско), *Podkarpatská Rus* (Чесько) і інде. Находиме ёго мєно в Енциклопедії русиньской історії і културы (*Encyclopedia of Rusyn History and Culture*)

міджі 24 сполупрацовниками, яку видав професор Павел Роберт Маго-чій і професор Иван Поп в роках 2003 і 2005 у Видавательстві Торонть-ской універзіты в Канаді. Став ся zostavitelём книжок *Николай Бескид на благо Русинів*, яка вышла в році 2005 у Видавательстві Валерія Падыка в Ужгороді, і *Николай Бескид як субект і обект історіографії*, яку в році 2009 видав Русиньскый культурно-освітній сполок А. Духновіча в Пряшові.

Активіты Г. Бескида ся не ограничують лем на публікачну роботу. В році 2002 був ініціатором научного семінаря – 120 років од народжіня Николая Бескида і одкрытя памятной таблы свому стрыкови-історікови в Легнаві і в Болдогкеваралі в Мадярьску, організовав бісїду з писателём з Підкарпатя Василём Сочком-Боржавином, семінарь на тему 80 років Общества А. Духновіча в Пряшові і ряд інших активіт. Г. Бескид выступав на вызначных русиньскых форумах як делегат Світових конгресів Русинів в Будапешті, Ужгороді, Пряшові, Криниць, Сігеті, на научных семінарях в Мадярьску, Ужгороді і інде. На сердцю му лежить проблем занедбаных гробів наших культурных великанів, як: Юлія Ставровского-Попрадова, Михала Бескида, Іренея Ханата, Корнелія Добрянського в Чертіжнім, які треба обновити, як і реалізовати в селі памятну комнату спомянутым людям.

Таких благородных діл на конті Г. Бескида бы ся нашло і веце, наприклад, міджінародный семінарь к 105. річніці од народжіня Юлія Ставровского-Попрадова, реалізація проектів Русиньского культурно-освітнёго общества Александра Духновіча в Пряшові, якого є председом, і цілый ряд інших хосенных діл на благо Русинів.

Проф. Др. Михайло ФЕЙСА

Михайло Фейса є професором на Філозофічній факултї Універзитї в Новім Садї (Сербія). Як миморядный професор учить ту морфологію і лексикологію войводиньского варіанту русиньского языка на оддїліню русиністики.

Датум і місце народжіння

Народив ся 5. октобра 1957 в Коцурї (Войводина, Сербія).

Штудії

Здобыв англїстїчну і славїстїчну освіту. Англїстїчну – на Філозофічній факултї в Новім Садї (1980) і Філологічній факултї в Београдї (1988). Славїстїчну – абсолвучі основну і середню школу на русиньскім навчалнім языку в Коцурї (1964 – 1972) і Руськїм Керестурї (1972 – 1976), високошкольскы штудії штудійного програму русиньскый язык і література на Філозофічній факултї у Новім Садї (1984). Титул доктора лінгвістичных наук здобыв обгаївши дізертацію на тему *Час и вид в руским и английским языку* (2000).

Професіонална кар'єра

Коротшый час учів англїцькый язык у двоязычных основных школах у Вербасї і Коцурї, як і в Гїмназії в Руськїм Керестурї. Факултатівне навчання русиньского языка вів тыж у Вербасї на лїтніх школах. Року 1983 наступив на місце асистента предмета русиньскый язык на Катедру русиньского языка і літературы ФФ у Новім Садї. В році 2005 здобыв титул і був выбраный на місце миморядного професора русиньского языка.

Публікації

Професор М. Фейса є автором лінгвістичной аналізы англїзмів у русиньскім языку на фонологічній, морфологічній і семантичній уровни, яка вышла під назвов *Английски елементи у руским языку* (1990). Є сполуавтором (з П. Р. Магочієм) першого приручника русиньского языка про Русинів у чужинї і англїцького языка про Русинів у Войводинї *Бешедуїме по английски и по руски* (1998). Він був приносом про концепцію другого приручника того тіпа, концепції приручника про початочне навча-

ня англійського мови Юліяна Папа *Добре рано! Учимо ше по англійски*. Фейса є і редактором (з головним редактором Ю. Рамачом і редакторков Г. Медеші) капітального двотомного діла русиньской і сербской лексикографії *Сербско-руски словнік* (І. том – 1995; ІІ. том – 1997), і головний редактор (з вецчленов редакцій) першого тома репрезентативного зборника (2007) присвяченого 260-річній присеління Русинів до Войводини *Русини/Руснаци/Ruthenians (1745 – 2005)* і першой монографії о Коцурі *Коцур дакеди и тераз* (І. видання – 2001; ІІ. доповнене виданє – 2001).

М. Фейса опубліковав понад 50 одборних і научных работ у книжках міжнародного енциклопедичного характеру і мають визнам про Русинів у Войводині і Европській унії. З оглядом на то, же є найангажованішим у міжнародній презентації Русинів у світі і в кооперації з русиньськими енкавами у світі, на 3. Міжнароднім конгресі русиньского мови (Краків, Польско, 2007) був выбраний за представителя войводиньских Русинів до Інтеррегіональної лінгвістичной комісії. За богато росконарену міжнародну активність і за значну ангажованість на приправах першой енциклопедії русиньской історії і культури выбраний є і за члена Академії русиньской культури (2008). Із коло сто перекладів Михайла Фейсы окреме визначны суть першы інтегралны переклады з англійского на русиньський мови: *Гамлет* В. Шекспіра (з М. Сакач, 1985) і *Алиса у Жемі чудох* Л. Керола (1988), як і переклад *Народ нїодкадз* П. Р. Марочія (з А. Говля і Л. Медешіом, у друку), *The Ruthenians in Serbia* (групи авторів з Народной рады русиньской народностной меншыны (у друку). Пририхтовав на видання і авторську книжку *Нова Сербия и єї руска меншина*, основов котрой є реферат прочітаний на Торонтський універзіті (2007), де професор Фейса був штіпендістом Штіпендії карпаторусиністичных штудій Штефана Чепы.

Михайло Фейса є ангажований на вецерічних проектах цілоштатного характеру: *Культурни, язични и литературни образци меншинских национальных заєдніцох*; *Идентитет мови и язичне планованє у енвиролінгвистичним простору Войводини*; *Европски димензії пременкох образовней системи у Сербії*. Є гарантом проектів *Русини/Руснаци/Ruthenians (1745 – 2005)* і *Правописни словнік руского мови* на одділїню русиністики, як и вецерічних проектів: *Словнік компютерскей терминології*, *Англійско-руски / Руско-англійски словнік* і *English and Rusyn Languages In Contact* Культурно-просвітного дружтва ДОК – Коцур. Окрем того, є головним редактором культурного часописа *Ерато над Коцуром/Куцуром* і гуморістично-сатірічного часописа *Куцурски клип*, як і електронічного культурного часописа *Антивирус*.

Мгр. Себастьян Дубел-Дмитришин

Датум і місце народження

Себастьян Дубел-Дмитришин ся народив в році 1975 в місті Кросно на юго-выходній Лемковині (Польско).

Штудії

Абсолвовав високошкольскы штудії етнології на Універзиті Николая Коперника в Торуню. В сучасности є докторандом Інституту етнології і культурной антропології Універзиты Адама Міцкевіча в Познаню. Як науковця го интересують такы проблемы: етнічна і культурна ідентита з концентраціов на Лемків/Русинів, етнічны процеси в

сучасній середнє-выходній Европі, антропологія памяти і політики (культурны інтерференції в области етнічного пограніча, пограніча польско-українське з політичного аспекту, антропологія етнічности (вопросы народной свідомости, языка і релігії в етнічных процесах, меншыновы группы, етнічность у філмі і літературі, орална історія).

Опубліковав дакілько статей з уведженов тематіков, робить бада-ня в регіоні Лемковины, Пряшівщини, України і готовить докторську дізертацію на тему „Карпатьскы Русины – народ новый, або возрожденный?“ Як сам повів, до баданя Лемків/Русинів ся пустив зато, же озвала ся у нёго душа предків, і зато не могла му быти легковажна судьба народу, членом котрого ся чує быти.

Публікації

– Język jako istotny wyznacznik tożsamości Łemków. In *Sprawy Wschodnie*, z. 3, Poznań, 2006.

– Łemkowie a ruch rusiński. In *Rocznik Ruskiej Bursy*, Gorlice, 2007.

– Łemkowie w Polsce i Rusini na Słowacji: studium porównawcze, badania terenowe, 2009/2010 і іншы.

Обсяг

РЕФЕРАТЫ З НАУЧНЫХ СЕМІНАРІВ КАРПАТОРУСИНІСТІКЫ	5
Василь ЯБУР: К ПРОБЛЕМАМ КОДІФІКАЦІЇ РУСИНЬСКОГО ЯЗЫКА	6
Анна ПЛІШКОВА: 15 РОКІВ КОДІФІКАЦІЇ РУСИНЬСКОГО ЯЗЫКА НА СЛОВЕНЬСКУ	13
Павел Роберт МАГОЧІЙ: ТРАДІЦІЯ АВТОНОМІЇ НА КАРПАТСЬКІЙ РУСИ (ВРАХОВАНО СУЧАСНОГО ЗАКАРПАТЯ)	19
Гавриіл БЕСКИД: „РУССКИЙ ДОМ” В ПРЯШОВІ: 85-РІЧНА ТРАДІЦІЯ І СУЧАСНОСТЬ	39
Михайло ФЕЙСА: РУСИНИ/РУСНАЦИ СЕРБІЇ/ ВОЙВОДИНИ И ЇХ ВАРИАНТА РУСИНСКОГО ЯЗЫКА ...	51
Sebastian DUBIEL-DMYTRYSZYN: ZWIĄZKI ETNICZNO-KULTUROWE ŁEMKÓW/RUSINÓW PO OBU STRONACH KARPAT (KILKA UWAG NA TEMAT BADAŃ ETNOLOGICZNYCH WŚRÓD RUSINÓW NA SŁOWACJI)..	69
Павел Роберт МАГОЧІЙ: ОПИСЫ АБО ПРЕДПИСЫ В НАУЦІ: ЕНЦІКЛОПЕДІЯ ІСТОРІЇ І КУЛТУРЫ РУСИНІВ	103
ОСНОВНЫ ІНФОРМАЦІЇ О РЕФЕРУЮЧІХ	115
Доц. ПгДр. Василь ЯБУР, к. н.	116
Доц. ПгДр. Анна ПЛІШКОВА, ПгД.	119
Проф. Др. Павел Роберт МАГОЧІЙ.....	122
Мгр. Гавриіл БЕСКИД.....	125
Проф. Др. Михайло ФЕЙСА	127
Мгр. Себастьян ДУБЕЛ-ДМИТРИШИН.....	129

© Інститут русинського языка і культури Пряшівської університету в Пряшові

Studium Carpato-Ruthenorum 2010

Штудії з карпаторусиністики

Зоставителька і відповідна редакторка: **ПгДр. Кветослава Копорова**

Редакчна рада: **доц. ПгДр. Василь Ябур, к. н.**
доц. ПгДр. Анна Плішкова, ПгД.
ПгДр. Кветослава Копорова
Мгр. Алена Блыхова

Рецензент: **проф. Др. Михайл Капраль, к. н.**

Языкова редакторка: **доц. ПгДр. Анна Плішкова, ПгД.**

Технічний редактор, графічна управа: **Бц. Аліца Вестошєвова,**
Мгр. Александер Зозуляк

Выдання перше

Тоту публікацію ани никотру єй часть не мож репродуковати без згоды
власника авторських прав.

© Ústav rusínskeho jazyka a kultúry Prešovskej univerzity v Prešove

Studium Carpato-Ruthenorum 2010

Štúdie z karpatorusinistiky

Zostavovateľka a zodpovedná redaktorka: **PhDr. Kvetoslava Koporová**

Redakčná rada: **doc. PhDr. Vasil' Jabur, CSc.**
doc. PhDr. Anna Plišková, PhD.
PhDr. Kvetoslava Koporová
Mgr. Alena Blichová

Recenzent: **prof. Dr. Michail Kaprály, CSc.**

Jazyková redaktorka: **doc. PhDr. Anna Plišková, PhD.**

Technický redaktor, grafická úprava: **Bc. Alica Wietoszewová,**
Mgr. Alexander Zozulák

Prvé vydanie

Túto publikáciu ani žiadnu jej časť nie je možné reprodukovat' bez súhlasu vlastníka
autorských práv.

Vydané s podporou grantového systému Ministerstva kultúry SR – program
Kultúra národnostných menšín 2010

Tlač: Grafotlač Prešov, s. r. o.

Náklad: 200 ks

ISBN 978-80-555-0298-4

